

Σχολή	Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών Επιστημών & Τεχνών
Τμήμα	Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών
Πρόγραμμα	Μεταπτυχιακών Σπουδών
Κατεύθυνση	Στρατηγικές Σπουδές και Διεθνής Πολιτική

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

***«Το πολιτικό, διπλωματικό και θρησκευτικό ενδιαφέρον της Ρωσίας
για το Άγιο Όρος από το 1856 έως το 1917»***

Επιβλέποντες καθηγητές	Ηλίας Κουσκουβέλης, Ph.D. Φωτεινή Μπέλλου, Ph.D.
Μεταπτυχιακός Φοιτητής	Ιωάννης Βικελίδης, Σύμβουλος Πρεσβείας Α΄

Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 2018

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΙΚΕΛΙΔΗΣ

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Vekelidis', written in a cursive style.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η δυνατότητα πραγματοποίησης μεταπτυχιακών σπουδών σε γνωστικό αντικείμενο με τόση άμεση συνάφεια με την επαγγελματική ιδιότητά μου δεν θα είχε μπορέσει να πραγματοποιηθεί χωρίς την ευγενική συγκατάθεση του πολιτικού μου προϊσταμένου, πρώην Υπουργού Εξωτερικών κ. Νίκου Κοτζιά, προς τον οποίον εκφράζω ειλικρινείς ευχαριστίες και ευγνωμοσύνη.

Επιθυμώ, επίσης, να ευχαριστήσω τον πρώην Υφυπουργό Εξωτερικών κ. Γιάννη Αμανατίδη καθώς και (αλφαβητικώς) τις Πρέσβεις κυρίες Τασία Αθανασίου και Κωνσταντίνα Κολιού και τον Πρέσβη κ. Πέτρο Μαυροειδή, τόσο για τη συνεργασία μας, κατά το διάστημα 2014 – 2016 στο Υπουργείο Εξωτερικών (Υπηρεσία Διεθνών Σχέσεων Θεσσαλονίκης/ΥΔΙΣ), όσο και για την εν γένει βοήθεια που μου παρείχαν.

Το ίδιο ισχύει και για τους συνεργάτες μου στην ΥΔΙΣ, κ.κ. Κωνσταντίνο Αποστολίδη και Κωνσταντίνο Κατσάνο και κα Μαρία Καραλή, καθώς και για την συνάδελφο στο Υπουργείο Εξωτερικών και παλαιόθεν φίλη κα Παυλίνα Πηλείδου.

Για τη συγγραφή της ανά χείρας διπλωματικής διατριβής πολύτιμη ήταν η ιστορική γνώση, η συνεισφορά στη βιβλιογραφία, η εμπειρία και οι συμβουλές (αλφαβητικώς) του πρώην Διοικητή Αγίου Όρους κ. Αρίστου Κασμίρογλου, του Πρέσβη (ε.τ.) κ. Γαβριήλ Κοπτσίδη, του δικηγόρου και συγγραφέα κ. Αναστάσιου Νικόπουλου, του Ομότιμου Καθηγητή της Ιστορίας και Γραμματείας των Σλαβικών Εκκλησιών της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. Αντώνιου - Αιμίλιου Ταχιάου (†2018), του κ. Όμηρου Φωτιάδη και του Ομότιμου Διευθυντή Ερευνών του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών κ. Κρίτωνα Χρυσοχόϊδη, τους οποίους θερμότατα ευχαριστώ και προς τους οποίους αισθάνομαι υποχρεωμένος.

Τέλος, εκφράζω τις ευχαριστίες και την αγάπη μου προς τον π. Θεόφιλο Παντοκρατοριανό, για την δική του πολύτιμη συνδρομή στην διατριβή μου και την φιλοξενία που μου παρείχε στο Περιβόλι της Παναγιάς.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Κεφάλαια

Σελίδα

Τμήμα I

1. Χρονολόγιο ιστορικών γεγονότων (σε σχέση με την διατριβή).	5
2. Αντικείμενο της διατριβής.	10
3. Τρόπος εργασίας – Παρουσίαση των κεφαλαίων της διατριβής.	13
4. Εισαγωγικά για το Άγιο Όρος.	15
5. Ο πολιτικός στόχος της Ρωσίας υπό το πρίσμα της Θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων	18

Τμήμα II

6. Ανατολικό Ζήτημα και Άγιο Όρος.	25
7. Ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853 – 1856) και τα αποτελέσματά του για την Ρωσία (ειδικώς ως προς την εξωτερική της πολιτική).	29
8. Πανσλαβισμός.	37
8.1 Πανσλαβισμός και Ελλάδα.	39
9. Η παρουσία των Ρώσων στο Άγιο Όρος.	42
9.1 Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία και οι σχέσεις της με τους Σλάβους και τους άλλους λαούς.	42
9.2 Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων και η παρουσία τους στο Άγιο Όρος.	46
9.3 Περί της ίδρυσης και της ονομασίας της Μονής Αγίου Παντελεήμονος.	50
9.4 Έλληνες και Ρώσοι μοναχοί στο Άγιο Όρος τον 19 ^ο αιώνα – Οι απαρχές του εθνοφυλετικού ανταγωνισμού και η πολιτική παρέμβαση της Ρωσίας.	53
9.5 Τα γεγονότα της κατάληψης της Μονής Αγίου Παντελεήμονος.	65
9.6 Άλλες μέθοδοι της Ρωσίας για την ενίσχυση της παρουσίας και επιρροής της στο Άγιο Όρος και στην ευρύτερη περιοχή.	67

9.7 Δύο ξένες μαρτυρίες για το μέγεθος της ρωσικής παρουσίας και επιρροής στο Άγιο Όρος κατά το διάστημα 1883 – 1990 και για τα ρωσικά σχέδια και τις επιδιώξεις.	72
10. Περί της ίδρυσης και αποστολής της Αυτοκρατορικής Ορθόδοξης Παλαιστίνειας Εταιρείας της Ρωσίας – Η Ρωσική Ατμοπλοϊκή και Εμπορική Εταιρεία.	74
11. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (3/3/1878) και το Συνέδριο του Βερολίνου (13/7/1878).	77
 <u>Τμήμα III</u>	
12. Η απελευθέρωση του Αγίου Όρους.	82
13. Τα ρωσικά σχέδια για το Άγιο Όρος.	85
14. Η ρωσική πρόταση για το Άγιο Όρος και οι ελληνικές αντιδράσεις.	88
14.1 Η ρωσική πρόταση για το Άγιο Όρος.	89
14.2 Οι αντιδράσεις της ελληνικής πλευράς στη ρωσική πρόταση για το Άγιο Όρος.	92
14.2.1 Η αντίδραση της επίσημης Ελλάδας.	92
14.2.2 Η αντίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου.	93
14.2.3 Η αντίδραση της Ιεράς Κοινότητας.	94
15. Τα επόμενα γεγονότα και οι εξελίξεις.	96
16. Οι νέες ρωσικές αντιδράσεις και η στάση της Ελλάδας.	100
17. Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.	108
18. Το τελικό διεθνές καθεστώς του Αγίου Όρους.	111
19. Ορισμένες τελικές σκέψεις – Συμπεράσματα.	112
 <u>Τμήμα IV</u>	
20. Παράρτημα.	117
21. Βιβλιογραφία – Πηγές.	121

Τμήμα Ι

Κεφάλαιο 1

Χρονολόγιο ιστορικών γεγονότων (σε σχέση με την διατριβή)

963	Ίδρυση από τον Άγιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη της πρώτης μονής στο Άγιο Όρος, αυτή της Λαύρας (Μεγίστη Λαύρα). Ο Άγιος Αθανάσιος θεωρείται ο θεμελιωτής του μοναχισμού στο Άγιο Όρος.
988	Βαπτίζεται στην Κωνσταντινούπολη ο ηγεμόνας του Κιέβου (το αρχαίο ρωσικό κράτος) Βλαδίμηρος Ι ο Μεγάλος. Έναρξη του εκχριστιανισμού των Ρώσων.
11 ^{ος} αιώνας	Ίδρυση από Έλληνες μοναχούς της « <i>Μονής της Υπεραγίας Θεοτόκου του Ξυλουργού</i> », μετέπειτα « <i>Μονής των Ρουσών</i> » και Μονής Αγίου Παντελεήμονος.
1725	Ο Ουκρανός περιηγητής Vasilij Grigorjevic Barskij βρήκε στο Άγιο Όρος μόνο δύο Ρώσους μοναχούς.
1744	Στο δεύτερο ταξίδι του στο Άγιο Όρος ο Barskij δεν βρήκε κανέναν Ρώσο μοναχό. Έγραψε ότι «η μονή είναι ρωσική μόνο κατ' όνομα».
21/7/1774	Συνθήκη του Küçük Kaynarca. Αποτελεί την πρώτη μεγάλη διπλωματική επιτυχία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς απέκτησε, έστω και έμμεσα, δικαίωμα προστασίας των ορθοδόξων Χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
Οκτ. – Δεκ. 1822	Συνέδριο της Βερόνας. Επικράτηση του όρου «Ανατολικό Ζήτημα» στο λεξιλόγιο της διεθνούς διπλωματίας. Πρόκειται, συνοπτικά, για την τύχη των εδαφών της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
3/2/1830	Πρωτόκολλο του Λονδίνου. Ίδρυση του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους.
1835 – 1838	Έναρξη της σταδιακής επάνδρωσης της Μονής Αγίου Παντελεήμονος με Ρώσους μοναχούς, μετά από αιώνες σχεδόν πλήρους απουσίας τους από το Άγιο Όρος. Πρώτα σπέρματα του εθνοφυλετικού ανταγωνισμού μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων

	μοναχών.
Ιούνιος 1845	Πρώτη ποτέ επίσκεψη υψηλού Ρώσου αξιωματούχου στο Άγιο Όρος, αυτή του Μέγα Δούκα Constantin Nikolajevič (δευτερότοκου υιού του Τσάρου Νικόλαου Β΄).
1853 – 1856	Κριμαϊκός Πόλεμος. Έττα της Ρωσίας και, με την ταπεινωτική Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων (30/3/1856), απώλεια εδαφών και έτερων σημαντικών πολιτικών πλεονεκτημάτων. Μείωση της ισχύος της Ρωσίας και υπονόμευση του καθεστώτος της ως Μεγάλη Δύναμη.
1856	Ίδρυση της «Ρωσικής Ατμοπλοϊκής και Εμπορικής Εταιρείας», με σκοπό την προβολή των ρωσικών συμφερόντων στα Βαλκάνια και την Χριστιανική Ανατολή με εμπορική κάλυψη.
1863	Δήμευση των μετοχίων του Αγίου Όρους στις παραδουνάβιες ηγεμονίες από τον πρώτο ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας πρίγκηπα Alexandru Ioan Cuza. Απώλεια σημαντικών προσόδων για τις μονές.
¹ (28/2)11/3/1870	Με ρωσική διπλωματική βοήθεια (Πρέσβης Nikolai Ignatiev) και σουλτανικό φερμάνι ιδρύεται η Βουλγαρική Εξαρχία, με στόχο την περαιτέρω αποδυνάμωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στο πλαίσιο του κινήματος του Πανσλαβισμού.
1873 – 1876	Δήμευση από την Ρωσική Αυτοκρατορία των μετοχίων του Αγίου Όρους στον Καύκασο και την Βεσσαραβία. Εκ νέου σημαντικό πλήγμα στην οικονομική κατάσταση των μονών.
10/5/1875	Ο θάνατος του τελευταίου Έλληνα ηγούμενου της Μονής Αγίου Παντελεήμονος σηματοδοτεί την κατάληψή της από τους Ρώσους μοναχούς και τον οριστικό εκρωσισμό της.
(19/2)3/3/1878	Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (μεταξύ Ρωσικής και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας). Πρώτη ποτέ επίσημη αναφορά στο Άγιο Όρος (άρθρο 22), εξαιρετικά αρνητική για τα ελληνικά συμφέροντα.

¹ Η ημερομηνία σε παρένθεση (...) υποδηλώνει αυτήν σύμφωνα με το παλαιό (ιουλιανό) ημερολόγιο. Η Ελλάδα αποφάσισε να υιοθετήσει το νέο (γρηγοριανό) ημερολόγιο το 1923 και ως ημερομηνία εφαρμογής του ορίστηκε η 10^η Μαρτίου 1924.

13/7/1878	Συνέδριο του Βερολίνου. Πιο ισορροπημένη, για τα ελληνικά συμφέροντα, αναφορά στο Άγιο Όρος και τους μοναχούς του (άρθρο 62).
1882	Ίδρυση της «Αυτοκρατορικής Ορθόδοξης Παλαιστίνειας Εταιρείας» με σκοπό την προβολή των ρωσικών συμφερόντων στα Βαλκάνια και την Χριστιανική Ανατολή υπό θρησκευτική κάλυψη.
1883	Ο Βρετανός περιηγητής και δημοσιογράφος Athelstan Riley διαπιστώνει ότι η Μονή Αγίου Παντελεήμονος είναι τόσο μεγάλη «όσο μια μικρή πόλη» και πως το Άγιο Όρος έχει ύψιστη πολιτική σημασία για τη Ρωσία, για την επέκταση του εδάφους της στην περιοχή της Μεσογείου.
1900	Ο Βούλγαρος πράκτορας Atanas Shorov αναφέρει ότι είναι τόσο πολλοί οι Ρώσοι μοναχοί και λαϊκοί στο Άγιο Όρος, που νόμιζε ότι ταξίδευε μέσα στη Ρωσία.
9/10/1912	Έναρξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου.
2/11/1912	Απελευθέρωση του Αγίου Όρους από το Ελληνικό Ναυτικό. Η Ελλάδα ξεκινά την <i>occupatio bellica</i> του Αγίου Όρους. Καταρχήν επικράτηση νομικής αβεβαιότητας ως προς το καθεστώς του.
(3/12)16/12/1912	Έναρξη της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου για την Ειρήνη, στα πλαίσια της οποίας υποβλήθηκε για πρώτη φορά η ρωσική πρόταση για ουδετερότητα και αυτονομία του Αγίου Όρους.
12/5/1913	Υπόμνημα των Ρώσων Κελλιωτών προς την Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, σχετικά με τη διεθνοποίηση του Αγίου Όρους και την αλλαγή του καθεστώτος του.
(17)30/5/1913	Συνθήκη του Λονδίνου (τερματισμός του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου). Χαρακτηρίστηκε «προκαταρκτική» καθόσον έκαστος των Συμμάχων (Ελλάδα, Σερβία, Βουλγαρία, Μαυροβούνιο) θα συνήπτε στο μέλλον ιδιαίτερη (διμερή) τελική συνθήκη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παρότι δεν κυρώθηκε, το άρθρο 5 αυτής (μέριμνα για την οριστική τύχη του Αγίου Όρους) αποτέλεσε την βάση εργασίας της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης.
(16/6)29/6/1913	Έναρξη Β΄ Βαλκανικού Πολέμου.

- (28/7)10/8/1913 Η Συνθήκη Ειρήνης του Βουκουρεστίου (τερματισμός του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου) δεν κάνει ρητή μνεία στο Άγιο Όρος.
- 11/8/1913 Υπογραφή Πρωτοκόλλου από την Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη για το μελλοντικό καθεστώς του Αγίου Όρους (επί του άρθρου 5 της Συνθήκης του Λονδίνου).
- 3/10/1913 Έκδοση του «Ιερού Ψηφίσματος» από την Ιερά Σύναξη (με την εξαίρεση της Μονής Αγίου Παντελεήμονος, που απείχε). Αποτελεί την κορυφαία στιγμή του αγιορειτικού αγώνα, καθώς τάσσεται υπέρ της συνέχισης του αυτοδιοίκητου μοναστηριακού πολιτεύματος, υπό την πνευματική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, και αναγνωρίζει αποκλειστικά στο Ελληνικό Βασίλειο το δικαίωμα της πολιτικής προστασίας του Αγίου Όρους.
- Νοέμβριος 1913 Έναρξη διμερών διαπραγματεύσεων Ελλάδας – Ρωσίας στην Αγία Πετρούπολη για το καθεστώς του Αγίου Όρους.
- (1)14/11/1913 Συνθήκη Ειρήνης των Αθηνών (Ελλάδα – Τουρκία).
Δεν γίνεται ρητή μνεία στο Άγιο Όρος.
- 28/6/1914 Έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.
Διακοπή των ελληνο-ρωσικών διαπραγματεύσεων για το καθεστώς του Αγίου Όρους.
- (25/10)7/11/1917 Ξέσπασμα της Οκτωβριανής Επανάστασης. Η νέα κυβέρνηση των Μπολσεβίκων παύει να ενδιαφέρεται πολιτικά για το Άγιο Όρος, όπως το τσαρικό καθεστώς.
- (14)27/11/1919 Συνθήκη Ειρήνης του Neuilly.
De jure αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στο Άγιο Όρος, μέσω του καθορισμού της οροθετικής γραμμής της Βουλγαρίας (και κατ' επέκταση της Ελλάδας).
- 10/8/1920 Συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών.
Παρότι δεν εφαρμόστηκε ποτέ, περιέχει ρητή αναγνώριση της εδαφικής και προσωπικής κυριαρχίας της Ελλάδας επί του Αγίου Όρους (άρθρο 13). Σταδιακή αλλαγή του έως τότε ασαφούς κλίματος, ως προς τη θέση του Αγίου Όρους έναντι της Ελλάδας.

- 24/7/1923 Συνθήκη της Λωζάννης.
Το Πρωτόκολλο XVI «Περί προστασίας των εν Ελλάδι μειονοτήτων» κάνει απευθείας αναφορά στο αντίστοιχο (13^ο) Πρωτόκολλο της Συνθήκης των Σεβρών.
- 8/2/1924 Ελλάδα και ΕΣΣΔ αποκαθιστούν τις διπλωματικές και προξενικές τους σχέσεις.
Το Άγιο Όρος δεν περιλαμβάνεται στα προς διευθέτηση διμερή ζητήματα, καθώς η κυβέρνηση των Μπολσεβίκων αφενός δεν ενδιαφερόταν για εκκλησιαστικά ζητήματα στο εξωτερικό, αφετέρου είχε άλλες επείγουσες προτεραιότητες.
- 10/5/1924 Σύνταξη και έγκριση από την Ιερά Κοινότητα του νέου διοικητικού συστήματος του Αγίου Όρους («Καταστατικός Χάρτης»).
- 16/9/1926 Η Ελληνική Πολιτεία αναγνωρίζει με το νομοθετικό διάταγμα υπ' αριθ. 10 την ισχύ όλων των επίσημων ιστορικών νομικών εγγράφων κυριότητας των μονών, εντός και εκτός του Αγίου Όρους (αυτοκρατορικά χρυσόβουλα, πατριαρχικά σιγγίλια, σουλτανικά φερμάνια), βάσει των οποίων συντάχθηκε ο Καταστατικός Χάρτης του 1924. Όλοι οι μοναχοί του Αγίου Όρους αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια. Ως συνέπεια, κατοχυρώνεται το πολιτικό και διοικητικό καθεστώς του Αγίου Όρους.
- 1927 Συνταγματική (άρθρα 106 – 109) κατοχύρωση του πολιτικού και διοικητικού καθεστώτος του Α.Ο. από το ελληνικό Κράτος.

Κεφάλαιο 2

Αντικείμενο της διατριβής

Το 1963 εορτάστηκαν επισήμως τα 1.000 έτη του Αγίου Όρους (ΑΟ) και, όπως και εάν το προσφωνεί κανείς – «περιβόλι της Παναγίας», «Ακρόπολη του καθ' ημάς Ελληνισμού», «Πύλη του Ουρανού», «μικρή οικουμένη» – το μόνο βέβαιο είναι ότι ήταν, είναι και θα είναι ένας πνεύμονας της Ορθοδοξίας και ένας τόπος διαρκούς οικουμενικής πνευματικής ακτινοβολίας.

Το ΑΟ δημιουργήθηκε και άρχισε να αναπτύσσεται σταδιακά ανά τους αιώνες στους κόλπους της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, πολύ πριν δημιουργηθεί το σύγχρονο Ελληνικό Κράτος (Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830). Στη συνέχεια περιήλθε, μετά την πτώση του Βυζαντίου, στην πολιτική (αλλά όχι και πνευματική – πολιτισμική) κυριαρχία των Οθωμανών για 5 περίπου αιώνες και, τελικώς, ενσωματώθηκε στον εθνικό κορμό στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, και μάλιστα, αρχικώς μόνο *de facto* (1912) και στη συνέχεια και *de jure* (1923).

Λόγω της μακραίωνης ιστορίας του, της Ορθοδοξίας, της γεωγραφίας, του πνεύματος και του πολιτισμού του, αλλά και της εθνοτικής του σύνθεσης, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Ελλάδα ήταν, την στιγμή της αποχώρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τα Βαλκάνια, η μοναδική πλησιέστερη και συγγενέστερη χώρα προς την Αθωνική Πολιτεία.

Και όσο φυσικό και αυτονόητο φαινόταν τότε (αλλά και σήμερα) ότι αυτοδίκαια, το ΑΟ των 17 μονών των οποίων οι μοναχοί είναι Έλληνες και των άλλων 3 οι οποίες κατοικούνται από Σλάβους μοναχούς, που αντιπροσωπεύει ό,τι έχει απομείνει ζωντανό από την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και που δεν υπήρξε ποτέ δημιούργημα των Σλάβων, αλλά μόνο πόλος έλξης για τους Σλάβους ορθόδοξους αδελφούς, θα έπρεπε να ενωθεί με την «μητέρα πατρίδα», τα πράγματα ήταν εντελώς διαφορετικά.

Φέτος συμπληρώνονται 106 χρόνια από τις 2 Νοεμβρίου 1912, όταν άγημα του Ελληνικού Στόλου εισήλθε στην πρωτεύουσα του ΑΟ Καρυές, απελευθερώνοντάς το από τους Οθωμανούς και σήμερα αποτελεί πλέον αναπόσπαστο τμήμα της ελληνικής επικράτειας και αναγνωρίζεται

συνταγματικώς ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του (άρθρο 105: «...είναι, σύμφωνα με το αρχαίο προνομιακό καθεστώς του, αυτοδιοίκητο τμήμα του Ελληνικού Κράτους...»). Περαιτέρω, το ΑΟ αναγνωρίζεται και σε ευρωπαϊκό επίπεδο²:

Κοινή Δήλωση Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) από 5/4/1977: «Αναγνωρίζοντας ότι το ειδικό καθεστώς, το οποίο έχει παραχωρηθεί στο Άγιο Όρος, όπως τούτο είναι εγγυημένο από το άρθρο 105 του Ελληνικού Συντάγματος, δικαιολογείται για λόγους πνευματικούς και θρησκευτικούς, η Κοινότητα θα μεριμνήσει ώστε να ληφθούν υπ' όψη οι λόγοι αυτοί κατά την εφαρμογή και την περαιτέρω επεξεργασία των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου, ιδίως όσον αφορά τις τελωνειακές και φορολογικές απαλλαγές καθώς και το δικαίωμα εγκαταστάσεως».

Σχετική πρόνοια υπάρχει και στη Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ): «Η Ένωση σέβεται και δεν θίγει το καθεστώς που έχουν σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο οι εκκλησίες και οι θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες στα κράτη μέλη» (άρθρο 17 παρ. 1).

Παρά, όμως, τα ανωτέρω και του γεγονότος ότι η ανά τους αιώνες παρουσία στο ΑΟ και ξένων ορθόδοξων μοναχών (στη συντριπτική τους πλειοψηφία Σλάβων) δεν μετέβαλε τον διαχρονικά ισχυρό και αναμφισβήτητα ελληνικό του χαρακτήρα, αυτό δεν σημαίνει ότι το ΑΟ ήταν πάντοτε «ελληνικό» ή ότι ήταν πάντοτε «Ελλάδα». Το βέβαιο είναι ότι το ΑΟ ήταν πάντοτε ορθόδοξο.

Αντικείμενο, συνεπώς, της παρούσας διατριβής θα αποτελέσει όχι η αμφισβήτηση της μακραίωνης ιστορικής παρουσίας Σλάβων και, εν προκειμένω, Ρώσων, μοναχών στο ΑΟ, ή της βαθιάς και γνήσιας ορθόδοξης θρησκευτικής τους πίστης, αλλά η κατάδειξη της μελετημένης και μεθοδευμένης προσπάθειας της Ρωσίας (τότε Ρωσική Αυτοκρατορία) να αποτρέψει την ένωση του ΑΟ με την Ελλάδα, την στιγμή που απελευθερώθηκε από τον οθωμανικό ζυγό. Όπως γλαφυρά γράφει ο Νικηφόρος Μυλωνάκος:

«...οι ομόδοξοι Ρώσοι «αδελφοί» επεδόθησαν εις βιαίαν πολιτικήν και προπαγανδιστικήν εκστρατείαν, καθώς και έντονον διπλωματικήν δραστηριότητα, διά να εμποδίσουν την ποθητήν ένωσιν...»³.

Όπως θα καταδειχθεί κατωτέρω, επιδίωξη της Ρωσίας ήταν να πετύχει τον δικό της πολιτικό στόχο, που ήταν η δημιουργία σε ένα, μη ελεγχόμενο από την Ελλάδα ή/και μη ενσωματωμένο

² Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος και η Ρωσία*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε, Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 138-139.

³ Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος και Σλαύοι*, Αθήνα, 1960, σ. 29.

σε αυτήν, ΑΟ ενός πυρήνα ισχυρής πολιτικής επιρροής στα Βαλκάνια και στην Ανατολική Μεσόγειο.

Ως προς την χρονική περίοδο επόπτευσης των γεγονότων, μπορεί το ΑΟ να απελευθερώνεται, αρχικώς μόνο *de facto* ως αναφέρθηκε, και η 2^α Νοεμβρίου 1912 να σηματοδοτεί την έναρξη μίας ιστορικής περιπέτειας ελληνο-ρωσικού ανταγωνισμού, η οποία θα λήξει περίπου 10 χρόνια αργότερα, ωστόσο οι βάσεις της διαμόρφωσης της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής έναντι του ΑΟ τίθενται ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Συνεπώς, η επιλογή της χρονικής περιόδου 1856 – 1917 για την επόπτευση των ιστορικών γεγονότων δεν είναι τυχαία.

Ως προς την πρώτη ημερομηνία, το 1856 έληξε ο Κριμαϊκός Πόλεμος με ήττα της Ρωσίας, γεγονός που σηματοδότησε την απαρχή σημαντικών αλλαγών στο εσωτερικό της, οι οποίες, υπό την επιρροή του κινήματος του πανσλαβισμού, καθόρισαν και επηρέασαν και την εξωτερική της πολιτική για τις επόμενες δεκαετίες στα Βαλκάνια (συνεπώς και ως προς την Ελλάδα και το ΑΟ). Ως προς την δεύτερη ημερομηνία, το 1917 κατέρρευσε το τσαρικό καθεστώς με την Οκτωβριανή Επανάσταση και η χώρα ακολούθησε πλέον διαφορετική πολιτική, ιδεολογική και οικονομική πορεία σε σχέση με τις λοιπές χώρες της Ευρώπης, με αποτέλεσμα επίσης σημαντικές αλλαγές στην εξωτερική της πολιτική, μεταξύ των οποίων και έναντι της Ελλάδας και του ΑΟ.

Πάντως, για την καλύτερη παρουσίαση και κατανόηση του ιστορικού πλαισίου της επίμαχης περιόδου θα γίνει, όπου απαιτηθεί, και αναφορά και σε προηγούμενα (του 1856) και επόμενα (του 1917) ιστορικά γεγονότα.

Κεφάλαιο 3

Τρόπος εργασίας – Παρουσίαση της δομής της διατριβής

Οι κύριες πηγές που χρησιμοποιήθηκαν – βιβλιογραφία, αρθρογραφία, συλλογές εγγράφων, συνθηκών, πρακτικά συνεδρίων κλπ. – αποτελούν δευτερογενές υλικό ιστοριογραφικής έρευνας, η οποία, ωστόσο, όχι σπάνια, δημιουργήθηκε και από πρωτογενείς πηγές, όπως π.χ. έρευνα σε ελληνικά και ξένα αρχεία, επί τόπου επισκέψεις στο ΑΟ, προσωπικές μαρτυρίες της εποχής (τέλη 19^{ου} – αρχές 20^{ου} αιώνα), πολυετείς έρευνες σε βιβλιοθήκες κλπ.

Η διατριβή εδράστηκε στο έργο συγγραφέων οι οποίοι, κατά γενικό τεκμήριο, θεωρούνται σοβαροί, έγκυροι και καταξιωμένοι στον επιστημονικό τους χώρο και που δεν έχουν αμφισβητηθεί. Ωστόσο, όπου ο συγγραφέας της παρούσης αντιλήφθηκε ή αισθάνθηκε ότι θα μπορούσε να υπάρχει υποκειμενικότητα (π.χ. αυθαίρετη ερμηνεία πολύ παλαιών και άρα μη επαληθεύσιμων ιστορικών γεγονότων, παρουσίαση γεγονότων μέσα από ένα προσωπικό πρίσμα κλπ.), είτε δεν τα έλαβε υπόψη, είτε τα έλαβε, εκφράζοντας την δική του επιφύλαξη.

Συνεπώς, τα στοιχεία των πηγών εξετάστηκαν, αναλύθηκαν, (δια)συνδέθηκαν και δομήθηκαν με επιμέλεια και ευθύνη του συγγραφέα, προκειμένου να παρουσιαστεί το εκάστοτε επιχείρημα και να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα. Τα συμπεράσματα και ορισμένες τελικές σκέψεις (κεφ. 19) γράφτηκαν λαμβάνοντας υπόψη και τα τελευταία γεγονότα στις πολιτικές και διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας και Ρωσίας (Ιούλιος – Οκτώβριος 2018).

Λόγω περιορισμών στην έκτασή της, η διατριβή αναφέρεται μόνο επιγραμματικά και κατά περίπτωση στην υπερχιλιετή ιστορία του ΑΟ και μόνο για την καλύτερη κατανόηση των γεγονότων από τον αναγνώστη. Ορισμένες έννοιες και όροι, απαραίτητοι για την κατανόηση του καθεστώτος και της λειτουργίας του ΑΟ, παρατίθενται στο τέλος, σε Παράρτημα.

Επισημαίνεται ότι το περιεχόμενο της διατριβής αποτελεί πόνημα του συγγραφέα της αποκλειστικά υπό την ιδιότητά του ως μεταπτυχιακού φοιτητή – ερευνητή και, επίσης, ότι το

σύνολο των τυχόν σφαλμάτων, παραλείψεων, ανακριβειών κλπ. της διατριβής τον βαρύνουν αποκλειστικά.

Ως προς τα κεφάλαια της διατριβής, αυτά εντάχθηκαν σε τέσσερα (4) Τμήματα, συγκεκριμένα:

Το Τμήμα I περιλαμβάνει τα κεφάλαια 1 – 5, τα οποία περιέχουν το χρονολόγιο των ιστορικών γεγονότων που σχετίζονται με την διατριβή, το αντικείμενο αυτής και τον τρόπο εργασίας, όπως και ορισμένα βασικά εισαγωγικά στοιχεία για το ΑΟ. Το Τμήμα ολοκληρώνεται με την εξέταση του πολιτικού στόχου της Ρωσίας υπό το πρίσμα της Θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων.

Στο Τμήμα II (κεφάλαια 6 – 11) εξετάζονται οι απαρχές του ζητήματος του ΑΟ για την Ρωσία, που είναι ο Κριμαϊκός Πόλεμος και το δόγμα του Πανσλαβισμού, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζεται το πώς και το πότε της ιστορικής παρουσίας των Ρώσων στο ΑΟ. Στο Τμήμα αυτό εκθέτονται όλα τα γεγονότα του 19^{ου} αιώνα μεταξύ των Ελλήνων και των Ρώσων μοναχών και η πολιτική δράση της Ρωσίας στα Βαλκάνια για την επιρροή στο ΑΟ και γενικότερα στην Ανατολική Μεσόγειο.

Το Τμήμα III (κεφάλαια 12 – 19) παρουσιάζει την κορύφωση του πολιτικού ζητήματος του ΑΟ για την Ελλάδα και τη Ρωσία (1912 – 1917), μέσα από τα γεγονότα της απελευθέρωσής του, τα ρωσικά σχέδια για την τύχη του και όλες τις πολιτικές εξελίξεις, σε διμερές και διεθνές επίπεδο, που οδήγησαν, τελικώς, στην ενσωμάτωσή του στην Ελλάδα. Ολοκληρώνεται με ορισμένες τελικές σκέψεις και συμπεράσματα, τα οποία χρονολογικά φτάνουν έως και τον Οκτώβριο 2018.

Το Τμήμα IV, τέλος, περιέχει το Παράρτημα, στο οποίο παρουσιάζονται συνοπτικά ορισμένοι όροι και έννοιες της διατριβής, προς διευκόλυνση του αναγνώστη, καθώς και την βιβλιογραφία και τις πηγές.

Κεφάλαιο 4

Εισαγωγικά για το Άγιο Όρος

Για τους κοσμικούς, για όποιον αγαπάει και θαυμάζει το ΑΟ και ενίοτε καταφεύγει σε αυτό, το Άγιο Όρος μπορεί να είναι τόπος περισυλλογής, σιωπής, φυγής, απομόνωσης, αγρύπνιας, εγκράτειας, ανακούφισης του ψυχικού πόνου, αναζήτησης πνευματικής γαλήνης, ταπείνωσης, σωτηρίας της ψυχής, «*επίσκεψης εαυτού ενώπιος ενωπίω*», μοναξιάς, επαφής με τον Θεό. Για αυτούς που αποφασίζουν να εγκαταλείψουν τα εγκόσμια και να φορέσουν το ράσο στα ανωτέρω προστίθεται και ο τελικός σκοπός ζωής του αναχωρητή, που δεν είναι άλλος από την ανύψωση της ψυχής και την ένωσή της με τον Θεό (θέωσις). Και αυτό επιτυγχάνεται μέσω της αγάπης για τον πλησίον, της περιφρόνησης του επίγειου κόσμου και των υλικών αγαθών του, της σκληρής εργασίας, της άσκησης και υπακοής και, βεβαίως, της προσευχής.

Στο ΑΟ υπάρχουν σήμερα 20 κυρίαρχες Μονές (βλ. παράρτημα), όλες τους κοινόβιες⁴ (από την τράπεζα έως τα ενδύματα, όλα είναι κοινά, όλοι οι καλόγεροι ζούνε για τον έναν και ο ένας για όλους). Τα μέλη τους – οι μοναχοί – είναι Έλληνες πολίτες και ανήκουν στο ορθόδοξο δόγμα⁵.

Το ΑΟ έλαβε την σημερινή του μορφή στο πέρασμα των αιώνων. Το 885 ο Βυζαντινός Αυτοκράτορας Βασίλειος Α΄ ο Μακεδών (867 – 886) όρισε στο ΑΟ να κατοικούν ασκητές και να αποκλείονται οι ποιμένες και οι λαϊκοί, ενώ το 963 ιδρύεται από τον Άγιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη, με την βοήθεια του προσωπικού του φίλου Αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά (963 – 969), η πρώτη Μονή, η Αγία Λαύρα. Το 971 σε κοινή σύσκεψη των ηγουμένων καθορίζονται οι κανόνες διαβίωσης των μοναχών, ήτοι οι αρχικές βάσεις του καθεστώτος του ΑΟ, επί δέρματος τράγου («ο τράγος»), που είναι και το πρώτο Τυπικό (Κανονισμός). Σε βυζαντινό έγγραφο του 11^{ου} αιώνα γίνεται αναφορά στο *άβατο*, δηλ. στην πρώτη απαγόρευση εισόδου σε γυναίκες, οι οποίες έως τότε συνόδευαν τους ποιμένες συζύγους τους στο ΑΟ για την βοσκή των ζώων τους. Έως το 1046 ο Άθως, που ονομαζόταν και Όρος, έλαβε την επωνυμία «Άγιο Όρος», η οποία διατηρείται έως

⁴ Σε διάφορες ιστορικές περιόδους, ορισμένες από τις Μονές είχαν μεταβληθεί σε ιδιόρρυθμες, δηλ. ο κάθε μοναχός ζούσε χωριστά και αυτοτελώς στο ίδιο μοναστήρι, με στοιχείο ένωσης με τους άλλους αδελφούς του την λατρεία της Κυριακής και τις άλλες θρησκευτικές εορτές.

⁵ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος...*, σ. 17.

σήμερα⁶. Με χρυσόβουλο του 1313, ο Αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος αποφάσισε την εξεξής χειροτονία, παρά της Ιεράς Σύναξης εκλεγόμενου, του Πρώτου από τον Οικουμενικό Πατριάρχη, γεγονός που σηματοδοτεί την υπαγωγή του ΑΟ εις την πνευματική του εξουσία⁷.

Αν και Χριστιανοί υπάρχουν στο ΑΟ (και συνυπάρχουν με ειδωλολάτρες) κατά τα πρωτοβυζαντινά χρόνια, επί του Ρωμαίου Αυτοκράτορα Ιουλιανού (του επονομαζόμενου παραβάτη ή αποστάτη ή μέγα, 360 – 363)⁸, ο μοναχικός βίος οργανώνεται στο όρος Άθως ήδη κατά τον 9^ο αιώνα μ.Χ. και είναι άμεσα συνδεδεμένος με το Βυζάντιο, του οποίου φέρει έως και σήμερα σχεδόν αναλλοίωτα στοιχεία του χαρακτήρα του.

Η σταδιακή δημιουργία και διαμόρφωση των ηθικών, υλικών και πνευματικών βάσεων του ασκητισμού στο ΑΟ είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία φήμης και αίγλης για την μοναστική πολιτεία, η πνευματική ακτινοβολία της οποίας όχι μόνο διαδόθηκε γοργά εντός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, λόγω του πολυεθνικού και κοσμοπολίτικου χαρακτήρα της, αλλά ξεπέρασε γρήγορα και τα εξωτερικά σύνορά της, προσελκύνοντας από νωρίς μοναχούς από άλλες χώρες της Ανατολής, της Δύσης και του Βορρά, οι οποίοι είχαν ασπαστεί την ελληνική Ορθοδοξία. Πάντως, το βασικό πνευματικό θησαυροφυλάκιο του ΑΟ ήταν πάντοτε ελληνικό και από αυτό αντλούσαν επί αιώνες οι αλλογενείς μοναχοί που εγκαταβίωναν εκεί⁹.

Η συνεχής προσευχή και ο ζήλος για την διατήρηση αλώβητης της ορθόδοξης παράδοσης από όλους τους Αγιορείτες, ανεξαρτήτως εθνικής προέλευσης, υπήρξε μία μεγάλη συνδετική δύναμη όλων αυτών. Η κοινή στάση τους σε μεγάλα θέματα, που απασχόλησαν είτε το ΑΟ, είτε την Ορθόδοξη Εκκλησία, απέδειξε πόσο ο τόπος αυτός της προσευχής υπήρξε σημείο ενωτικό για όλους τους Αγιορείτες. Στον Άθω νωρίς δημιουργήθηκε μία κοινή αντίληψη για την ανθρώπινη Ιστορία, η οποία, πέρα από τις οποιεσδήποτε ανθρώπινες μικρότητες, αντιμετωπιζόταν υπό το πρίσμα της υπερβατικής, της ουράνιας πραγματικότητας, στην οποία οδηγούσε το όραμα της

⁶ Μαμαλάκης Ιωάννης Π., *Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των Αιώνων*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1971, σ. 77.

⁷ Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος...*, σ. 23.

⁸ Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος...*, σ. 17.

⁹ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο, Σλάβοι, Άγιον Όρος (Αναδρομή σε αμοιβαίες σχέσεις και επιδράσεις)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 450.

τελείωσης του ανθρώπου και η καθημερινή έντονη λεπτουργική ζωή¹⁰. Όπως χαρακτηριστικά είπε το έτος 1895 ο ανώνυμος καλόγερος στον καθηγητή Παύλο Καρολίδη:

«Τόσα πράγματα μεταβλήθησαν από την αρχαιότητα. Μεταβλήθηκε ο κόσμος όλος, πάει η Ιερουσαλήμ, έπεσεν η Κωνσταντινούπολις, κατεστράφη το βυζαντινό κράτος. Αλλά ο Άγιον Όρος μένει όπως ήτο προ χιλίων ετών»¹¹.

Η χερσόνησος του Άθω ή του ΑΟ έχει, τέλος, και μεγάλη στρατηγική σημασία, χάρη στη γεωγραφία του (βλ. χάρτη – πηγή Google). Έχει εμβαδόν περίπου 385 τ.χλμ. και εκατέρωθεν βρέχεται από θάλασσα. Έτσι, αποτελεί παράλιο χώρο της Μακεδονίας, σε κομβικό σημείο του Αιγαίου Πελάγους, καλύπτει την θαλάσσιο οδό μεταξύ Θεσσαλονίκης (Θερμαϊκός κόλπος) και Ελλησπόντου και δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας, αλλά και πολλών ελληνικών νησιών. Η διαμόρφωση του εδάφους του προσφέρει, κατά το μεγαλύτερο τμήμα του, φυσικό καταφύγιο από θαλάσσιες επιδρομές.

¹⁰ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο, Σλάβοι...*, σ. 458.

¹¹ Καρολίδης Παύλος, *Η Ενεστώσα Κατάσταση εν τω Αγίω Όρει*, Τυπογραφείο «Παλιγγενεσίας» Ιωάννη Αγγελόπουλου, Αθήνα, 1896, σ. 6.

Κεφάλαιο 5

Ο πολιτικός στόχος της Ρωσίας υπό το πρίσμα της Θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων

Παρουσιάσαμε (κεφ. 2) τον πολιτικό στόχο της Ρωσίας για το ΑΟ και στο παρόν κεφάλαιο θα εξετάσουμε τα μέσα και τον τρόπο που χρησιμοποίησε για να τον πετύχει, υπό το πρίσμα της Θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων.

Τα γεγονότα που εξετάζονται λαμβάνουν χώρα σε ένα διεθνές σύστημα κρατών, πιο συγκεκριμένα εντός του 2^{ου} πολυπολικού συστήματος, το οποίο προκύπτει από το Συνέδριο της Βιέννης (1815) και ολοκληρώνεται με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914). Το σύστημα αυτό διαδέχεται το 1^ο πολυπολικό σύστημα, που έχει δημιουργηθεί από την Συνθήκη της Westphalia (1648) και ολοκληρώνεται με την Γαλλική Επανάσταση (1789). Το κύριο χαρακτηριστικό του συστήματος που μας αφορά είναι η ομοιογένεια, ο μικρός αριθμός (5) των «Μεγάλων Δυνάμεων» που το αποτελούν (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Πρωσία, Αυστροουγγαρία και Ρωσική Αυτοκρατορία/Ρωσία, γνωστές και ως «Ιερά Συμμαχία») και το γεγονός ότι διακρίθηκε για την σταθερότητά του. Κατά το διάστημα αυτό η διαχείριση των ευρωπαϊκών ζητημάτων ήταν αποτέλεσμα συνεχών αναπροσαρμογών των συμμαχιών των «Μεγάλων Δυνάμεων, ενώ τα σύνορά τους ελάχιστα άλλαξαν. Η μοναδική σύρραξη στην οποία ενεπλάκησαν περισσότερες από δύο Μεγάλες Δυνάμεις ήταν ο Κριμαϊκός Πόλεμος¹² (κεφ. 7).

Ένα δεύτερο στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι, ανεξάρτητα σε ποιον ανήκε η πολιτική κυριαρχία του ΑΟ¹³, η Ρωσία άσκησε την εξωτερική της πολιτική με όρους ισχύος (όπως εξάλλου και οι λοιπές Μεγάλες Δυνάμεις). Η έννοια όμως της «ισχύος», όσο θεμελιώδης και εάν είναι για τις Διεθνείς Σχέσεις, άλλο τόσο δύσκολη είναι ως προς τον επακριβή ορισμό της, καθώς δεν υπάρχει

¹² Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Ποιότητα, Ε΄ έκδοση, Αθήνα, 2007, σ. 238 – 241.

¹³ Είναι σημαντικό να ενθυμούμαστε ότι το ΑΟ α) υπάγεται έως τις 2/11/1912 στον πολιτικό έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (και συνεπώς ο,τιδήποτε συμβαίνει εκεί εκφεύγει της δικαιοδοσίας του τότε Βασιλείου της Ελλάδας) β) από την ημερομηνία αυτή έως τις 27/11/1919 (υπογραφή της Συνθήκη Ειρήνης του Neuilly) το ΑΟ τελεί υπό την *de facto* (αλλά όχι και *de jure*) ελληνική κυριαρχία και γ) πως μόνο το 1926 μπορούμε να θεωρούμε ότι έχει επέλθει η πλήρης ένωσή του με την Ελλάδα (βλ. χρονολόγιο).

απόλυτη σύμπτωση απόψεων των επιστημόνων. Είναι, ίσως, προτιμότερο να αναζητήσουμε βασικά της χαρακτηριστικά, όπως αυτά προκύπτουν από την ρεαλιστική θεωρία (Realism)¹⁴.

Η ισχύς έχει συγκριτικό χαρακτήρα¹⁵, αποτελεί μία δυνατότητα κάποιος να προκαλέσει ή να παραγάγει ένα αποτέλεσμα, το οποίο δεν θα συνέβαινε διαφορετικά¹⁶, με άλλα λόγια αποτελεί μία δυνατότητα επηρεασμού, ένα μέσο άσκησης πολιτικής¹⁷, αλλά και μία δυνατότητα ελέγχου και προσδιορισμού της συμπεριφοράς των άλλων¹⁸. Η ισχύς έχει χαρακτήρα δυναμικό¹⁹ και απορρέει από συντελεστές υλικούς (κατά κύριο λόγο) και άυλους (δευτερευόντως). Στους πρώτους περιλαμβάνονται (εκ νέου οι επιστημονικές απόψεις δεν συμπίπτουν) η γεωγραφία (σε άμεση συνάρτηση με την γεωγραφική έκταση), ο πληθυσμός (μέγεθος, ποιότητα), οι πηγές πλούτου (υποδομές, πηγές ενέργειας, μέσα παραγωγής) και οι ένοπλες δυνάμεις (μέγεθος, οργάνωση, εξοπλισμός)²⁰. Κύριες εκφάνσεις των υλικών συντελεστών ισχύος είναι η δύναμη (υλικά μέσα για επιβολή της βούλησης), η χρήση της οποίας συχνά προκαλεί έκλυση βίας²¹.

Εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι σε σχέση με το ζήτημα του ΑΟ, οι πολιτικές σχέσεις μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1856 – 1912) και του (τότε) Βασιλείου της Ελλάδας (1912 – 1917) ήταν απόλυτα ανισοβαρείς, καθώς η πρώτη μπορούσε να ασκεί την εξωτερική της πολιτική με όρους σαφούς πλεονεκτήματος ισχύος, όχι μόνο βάσει υλικών συντελεστών ισχύος, αλλά και άυλων, όπως π.χ. είναι το κύρος του κράτους (δηλ. η φήμη, η αξία που του αποδίδονται από τα άλλα κράτη, η ικανότητά του κλπ.)²². Η ανισότητα των συντελεστών ισχύος και πως αυτή (μέσω άσκηση επιρροής, απειλών, πιέσεων κλπ.) επηρέασε την συμπεριφορά των κρατών που την υφίσταντο εν προκειμένω (Τουρκία και Ελλάδα), κάτι που πήρε την μορφή υποχωρήσεων, παραχωρήσεων, αδράνειας ή υποχωρητικότητας, αποτυπώνεται στη διατριβή (π.χ. κεφάλαια 11, 13, 14 – 16).

¹⁴ Για μία εισαγωγή στις ρίζες, την έννοια, το περιεχόμενο, τα χαρακτηριστικά και την χρησιμότητα της θεωρίας του ρεαλισμού, βλ. α) Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις...*, σ. 57 – 78 β) Waltz Kenneth N., *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, μετάφραση Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2011, σ. 9 – 31, 179 – 273.

¹⁵ Στον Θουκυδίδη, οι Λακεδαιμόνιοι ψήφισαν υπέρ του πολέμου με τους Αθηναίους διότι φοβούνταν ότι οι δεύτεροι θα αυξήσουν ακόμη περισσότερο την δύναμή τους (Θουκυδίδου Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου, μετάφραση Άγγελος Σ. Βλάχος, 10^η ανατύπωση, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 2012, σ. 76, Α' 88).

¹⁶ Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις...*, σ. 140.

¹⁷ Waltz Kenneth N., *Θεωρία Διεθνούς...*, σ. 269 – 270.

¹⁸ Σπυρόπουλος Γεώργιος Μ., *Διεθνείς Σχέσεις: Ρεαλιστική Προσέγγιση, Θεωρία και Πράξη*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ. 31.

¹⁹ Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις...*, σ. 140.

²⁰ Ό.π., σ. 148 – 169.

²¹ Ό.π., σ. 141.

²² Ό.π., σ. 181.

Ένα τρίτο στοιχείο το οποίο θα εξεταστεί υπό το πρίσμα της θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων είναι αυτό της θρησκείας. Πιο συγκεκριμένα, εάν η θρησκεία (εν προκειμένω η Ορθοδοξία) όρισε και επηρέασε την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο, εάν αποτέλεσε στοιχείο αυτού που σήμερα αποκαλείται «θρησκευτική διπλωματία» ή εάν το θρησκευτικό στοιχείο ήταν ένα μέσο «ήπιας ισχύος» για την επίτευξη πολιτικών στόχων.

Για τις ανάγκες του παρόντος υιοθετούμε, συμβατικά, τον ορισμό της θρησκείας του Bruce Lincoln²³ ότι αποτελεί «μία σειρά συλλογικά διατηρούμενων πνευματικών δοξασιών, οι οποίες αρθρώνονται σε μία ομιλία που διαιωνίζεται και ερμηνεύεται από θεσμούς, κοινότητες και συσχετισμένες πρακτικές». Οι Warner & Walker θεωρούν ότι η θρησκευτική κληρονομιά μίας χώρας μπορεί να επηρεάσει τον συνολικό της προσανατολισμό προς την εξωτερική πολιτική²⁴ και ότι, εάν η θρησκεία πρόκειται να έχει κάποιο (άμεσο ή έμμεσο) αποτέλεσμα κατευθυντικότητας στην εξωτερική πολιτική, η αιτιώδης επίπτωσή της πρέπει να είναι παρούσα στις πεποιθήσεις και τις προθέσεις αυτών που ασκούν εξωτερική πολιτική²⁵. Κάτι τέτοιο ισχύει στην περίπτωση της Ρωσίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Πράγματι, έως και την επανάσταση του 1905, η ρωσική εξωτερική πολιτική υπαγόταν στη δικαιοδοσία του Τσάρου, κάτι που σημαίνει ότι σε ένα τέτοιο απολυταρχικό καθεστώς η προσωπικότητα και οι προσωπικές πεποιθήσεις του εκάστοτε αυτοκράτορα ήταν αποφασιστικής σημασίας για την διαδικασία λήψης των αποφάσεων και την χάραξη της εξωτερικής πολιτικής. Ειδικότερα, οι εν λόγω αντιλήψεις ορίζονταν από τρεις παραμέτρους: την Ορθοδοξία, την ευρωπαϊκότητα και την απολυταρχία. Ως προς την πρώτη, που μας ενδιαφέρει άμεσα, καθώς οι κάτοχοι του θρόνου εμφορούνται από την ιδέα ότι η εξουσία τους πηγάζει από τον Θεό, αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως μαχητή της χριστιανικής πίστης. Συνεπώς, το θρησκευτικό μοτίβο στον λόγο περί εξωτερικής πολιτικής ήταν κεντρικό, ακόμη δε πιο έντονο όταν

²³ Αναφέρεται στο άρθρο των Warner Carolyn M. & Walker Stephen G., *“Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis”*, Foreign Policy Analysis (2011) 7, σ. 114.

²⁴ Ο.π., σ. 115.

²⁵ Ο.π., σ. 117.

αναφερόταν στον χώρο της χριστιανικής Ανατολής, διότι αυτή συμβόλιζε τους «ιερούς τόπους» της Ορθοδοξίας και τις «επίγειες υποθέσεις» του ρωσικού κράτους²⁶.

Βέβαια, τόσο η θεωρία (ρεαλισμός), όσο και η πρακτική (διεθνής πολιτική) επιβεβαιώνουν ότι τα κράτη, οιαδήποτε μορφή και να είχαν στο πέρασμα του χρόνου, λειτουργούν με βάση συγκεκριμένους αντικειμενικούς κανόνες, οι οποίοι έχουν τις ρίζες τους στην ανθρώπινη φύση²⁷, καθώς όλα τους, ανεξάρτητα από την πολιτισμική ή θρησκευτική τους κληρονομιά, αντιμετωπίζουν το ίδιο «δίλημμα ασφαλείας»²⁸ (σημ.: καθώς το διεθνές σύστημα είναι άναρχο, άνευ δηλαδή μίας ανώτερης, υπερκρατικής εξουσίας που θα μπορούσε να ρυθμίζει τον μεταξύ τους ανταγωνισμό, οφείλουν τα ίδια να μεριμνήσουν για την ασφάλεια και την επιβίωσή τους. Άρα κάθε μέτρο ενός κράτους που αυξάνει την ασφάλειά του, εκλαμβάνεται από τα άλλα ως μέτρο που μειώνει την δική τους ασφάλεια).

Έτσι, το γεγονός ότι η εξωτερική πολιτική της Ρωσικής Αυτοκρατορίας επηρεάστηκε, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, από το θρησκευτικό στοιχείο, την Ορθοδοξία, δεν σημαίνει ότι αυτή καθόρισε πλήρως και μονοδιάστατα τα ρωσικά κρατικά συμφέροντα που η εν λόγω πολιτική επιδίωκε.

Από τη μία, γεγονός παραμένει ότι π.χ. η Ρωσία επιδίωξε να δημιουργήσει στενότερους δεσμούς με τους Ορθόδοξους πληθυσμούς στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να ενισχύσει την επιρροή της στην Ανατολική Μεσόγειο στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και κατά τον 19^ο αιώνα, με χρήση θρησκευτικών μέσων²⁹. Ταυτόχρονα, όμως, όντας χώρα η οποία κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες εξαπλώθηκε γεωγραφικά ανατολικά, καταλαμβάνοντας τεράστιες εκτάσεις (Καύκασος, Κεντρική Ασία) και υποδουλώνοντας λαούς ανομοιογενείς και κατά κύριο λόγο μουσουλμάνους, έπρεπε να χρησιμοποιήσει τρόπους που να της επέτρεπαν να προσεταιριστεί τους εν λόγω πληθυσμούς, με στόχο να τους ελέγχει σε έναν βαθμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα άσκησης ρεαλιστικής πολιτικής εν προκειμένω είναι ότι το 1773 με αυτοκρατορική εντολή (ukaz)

²⁶ Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια. Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009, σ. 148 – 149.

²⁷ Morgenthau Hans J., *“Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace”*, 5th edition, revised, Alfred A. Knopf, New York, 1978, σ. 4.

²⁸ Warner Carolyn M. & Walker Stephen G., *“Thinking about...”*, σ. 119.

²⁹ Frary Lucien J., *“Russian interests in 19th century Thessaloniki”*, *Mediterranean Historical Review*, vol. 23, No 1, June 2008, σ. 15 & Gerd Lora, *Russian Policy in the Orthodox East: The Patriarchate of Constantinople (1878 – 1914)*, De Gruyter Open Books, 2015, σ. 84.

απαγορεύτηκε στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Γεωργίας (απώλεσε το αυτοκέφαλό της το 1801) να αναμειγνύεται στις εσωτερικές υποθέσεις της μουσουλμανικής κοινότητας. Κατά τον τρόπο αυτό οι μουσουλμάνοι θεώρησαν ότι η συνεργασία τους με τις (ρωσικές κρατικές) Αρχές θα αποτελούσε εις το εξής ευκαιρία για μεγαλύτερη αυτονόμηση από την Εκκλησία της Γεωργίας. Στην λογική αυτή εντάσσεται και η έκτοτε στάση των Τατάρων, οι οποίοι συγκαταλέγονταν στα πιο πιστά μουσουλμανικά στοιχεία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, καθώς όχι σπάνια χρησιμοποιήθηκαν για να πείσουν ομόδοξους τους στην Κεντρική Ασία για τα οφέλη του να είναι κανείς υπήκοος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας³⁰.

Συνεπώς, ως προς τα ερωτήματα εάν το θρησκευτικό στοιχείο στη ρωσική εξωτερική πολιτική του 19^{ου} αιώνα ήταν «θρησκευτική διπλωματία» (όπως την εννοούμε σήμερα – βλ. κατωτέρω) ή εάν ήταν απλώς ένα μέσο/εργαλείο «ήπιας ισχύος» για την επίτευξη πολιτικών στόχων, η απάντηση τείνει προς το δεύτερο.

Τα γεγονότα που θα παρουσιαστούν στη διατριβή (κεφ. 9 και μετά) θα καταδείξουν ότι η θρησκεία (σε συνδυασμό με το δόγμα του πανσλαβισμού – κεφ. 8) αποτέλεσε αποτελεσματικό προκάλυμμα για πολιτικούς στόχους και μόνον όταν αυτό δεν λειτούργησε, ενεργοποιήθηκαν εντονότερα οι κλασικές μέθοδοι άσκησης πίεσεων του ισχυρότερου προς τον ασθενέστερο.

Όπως παρατηρεί η Alicja Curanović³¹, η «εργαλειοποίηση» της θρησκείας για πολιτικούς στόχους έχει παλαιά και πλούσια παράδοση στη Ρωσία. Ήδη από εποχής Μεγάλου Πέτρου (1672 – 1725) ο κλήρος εκ των πραγμάτων μετατράπηκε σε δημοσίους υπαλλήλους, που σπούδαζαν σε κρατικά πανεπιστήμια και λάμβαναν κρατικό μισθό και, σε αντάλλαγμα, έπρεπε να υπηρετούν την Ρωσία. Οι κληρικοί ορκίζονται πίστη στον Τσάρο και στα θρησκευτικά ιδρύματα αναθέτονταν ειδικές αποστολές, π.χ. η θρησκευτική αφομοίωση κατεκτημένων περιοχών³².

Πάντως, στην σύγχρονη βιβλιογραφία και αρθρογραφία, ελληνική και ξένη, όχι σπάνια οι όροι «θρησκεία ως εργαλείο ήπιας ισχύος», «θρησκεία ως εργαλείο πολιτικής» και «θρησκευτική διπλωματία» χρησιμοποιούνται ως να έχουν το ίδιο ή πανομοιότυπο περιεχόμενο ή για να

³⁰ Curanović Alicja, *“Religion in Russia’s Foreign Policy”*, New Eastern Europe, 2013, σ. 3.

³¹ Ό.π., σ. 3.

³² Ό.π..

περιγράψουν κάθε είδους μέσο που ένα κράτος θα χρησιμοποιούσε στον τομέα της θρησκείας, προκειμένου να προαγάγει ή να πετύχει στόχους της εξωτερικής του πολιτικής³³.

Ο όρος «θρησκευτική διπλωματία» είναι καινοφανής και αναφέρεται σε μία εφαρμοσμένη δράση διπλωματίας, η οποία καλείται να συμβάλει στην καλύτερη προώθηση της εξωτερικής πολιτικής των κρατών³⁴ και η οποία επιτρέπει σε ένα κράτος να χρησιμοποιήσει ορισμένες πτυχές της θρησκείας, όπως ιδέες, συνθήματα, θρησκευτικά σύμβολα ακόμη και θρησκευτικές οργανώσεις στις διεθνείς του σχέσεις³⁵.

Επί εποχής ΕΣΣΔ το κράτος χρησιμοποίησε την θρησκευτική διπλωματία, παρά το γεγονός ότι προωθούσε την αναγκαστική αθεΐα στο εσωτερικό. Έτσι, το Τμήμα Εξωτερικών Υποθέσεων του Πατριαρχείου της Μόσχας δημιουργήθηκε ήδη το 1946 και συνεισέφερε στην ανάπτυξη και επαγγελματισμό της διπλωματίας της Ορθόδοξης Ρωσικής Εκκλησίας. Η τελευταία χρησιμοποιήθηκε από το κράτος για λόγους προπαγάνδας, καθώς δήλωνε ότι η ΕΣΣΔ σέβεται τις θρησκευτικές ελευθερίες, αλλά και ως ανεπίσημο δίαυλο διπλωματικής επικοινωνίας με την Ελλάδα και άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής³⁶.

Σήμερα, η ρωσική θρησκευτική διπλωματία αναζητεί να ενισχύσει την «ήπια ισχύ» της χώρας μέσω της προώθησης μίας θετικής εικόνας της Ρωσίας και της νέας διεθνούς της ταυτότητας, που είναι αυτή της Ρωσικής Ομοσπονδίας ως ενσωμάτωση του ρωσικού πολιτισμού, ο οποίος για εκατοντάδες χρόνια υπήρξε το παράδειγμα μίας ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ των διαφορετικών θρησκειών. Περαιτέρω, η θρησκευτική διπλωματία χρησιμοποιείται για τις σχέσεις της Μόσχας με τις μουσουλμανικές χώρες και την προαγωγή του «ήπιου Ισλάμ», ενώ κοινή επιτυχία Ρώσων διπλωματών, Ρωσικής Εκκλησίας και Ρώσων μουφτήδων αποτέλεσε η απόκτηση καθεστώτος παρατηρητή από την δεύτερη στον Οργανισμό Ισλαμικής Συνεργασίας (ΟΙC)³⁷.

Η κύρια σχετική πρωτοβουλία μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας στη Ρωσία ήταν η δημιουργία (2007) του Ιδρύματος «Ρωσικός Κόσμος», το οποίο έχει ως αποστολή «την προαγωγή της κατανόησης και της ειρήνης στο κόσμο μέσω της υποστήριξης, ενίσχυσης και ενθάρρυνσης της εκτίμησης για την ρωσική γλώσσα, την κληρονομιά και την κουλτούρα»³⁸.

³³ Βλ. π.χ. α) Ντόκος Θάνος, «Για το ρόλο της ήπιας ισχύος στη διπλωματία», Καθημερινή, 19/10/16 (στο www.eiamep.gr) β) το άρθρο της υποσημείωσης 29 ανωτέρω γ) το άρθρο της υποσημείωσης 31 κατωτέρω κλπ..

³⁴ Κοπτσίδης Γαβριήλ, «Η επιρροή του θρησκευτικού παράγοντα στη διαμόρφωση εξωτερικών σχέσεων», Συνέδριο του Πανεπιστημίου Μακεδονίας (ΠΑΜΑΚ) «Η Διπλωματία στον 21^ο αιώνα», Θεσσαλονίκη 23 – 24/5/2013, Εκδόσεις ΠΑΜΑΚ, Θεσσαλονίκη, 2014, σ. 117.

³⁵ Curanović Alicja, «Religion in Russia's...», σ. 1 – 3.

³⁶ Ό.π., σ. 2.

³⁷ Ό.π..

³⁸ <https://ruskiymir.ru>.

Από την άλλη πλευρά, η εισαγωγή το 1990 από τον Joseph Nye στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων του όρου «ήπια ισχύς» (soft power)³⁹, σε αντιδιαστολή των παραδοσιακών συντελεστών «σκληρής ισχύος» (hard power), αποτέλεσε την εκκίνηση μίας επιστημονικής συζήτησης, η οποία συνεχίζεται έως σήμερα, για το κατά πόσο άυλοι συντελεστές ισχύος όπως η κουλτούρα/ο πολιτισμός, η ιδεολογία/οι πολιτικές αξίες, η ελεύθερη οικονομία, η επιστημονική γνώση κλπ., μπορούν να χρησιμοποιηθούν στις σχέσεις των κρατών, ουσιαστικώς μέσα στο σύγχρονο διεθνές σύστημα.

Σημείο εκκίνησης της σκέψης του ήταν ότι, σε έναν κόσμο αυξανόμενης αλληλεξάρτησης⁴⁰ και μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, οι ΗΠΑ δεν είναι τόσο ισχυρές όσο ήταν το 1945 και πως, εφόσον επιθυμούν να διατηρήσουν την πρωτοκαθεδρία τους στο διεθνές σύστημα, θα πρέπει να αναπτύξουν και άλλους, μη παραδοσιακούς – σκληρούς συντελεστές ισχύος (προαναφέρθηκαν). Περιγράφει, συναφώς, την «ήπια ισχύ» ως την ικανότητα να επιτυγχάνει κανείς τα επιθυμητά αποτελέσματα όχι διαμέσου του εξαναγκασμού, αλλά μέσω της προσέλκυσης, καθώς οι άλλοι επιθυμούν αυτό που επιθυμείς και εσύ⁴¹.

Τέλος, αναφορικώς με την χρήση της θρησκείας ως συντελεστή «ήπιας ισχύος» από την Ρωσία, αυτή θα καταστεί περισσότερο εμφανής στα συμπεράσματα (κεφ. 19).

³⁹ Nye Joseph S. Jr., “Soft Power”, Foreign Policy, No 80, 1990, σ. 153 – 171.

⁴⁰ Ο συγγραφέας ορίζει την αλληλεξάρτηση ως «αμοιβαία εξάρτηση η οποία, στην διεθνή πολιτική αφορά σε καταστάσεις που χαρακτηρίζονται από αμοιβαία αποτελέσματα μεταξύ κρατών ή μεταξύ δρώντων σε διαφορετικές χώρες» - βλ. Keohane Robert O. & Nye Joseph S. Jr., *Power and Interdependence*, 4th edition, Longman Classics in Political Science, 2012, σ. 7.

⁴¹ Ο.π., σ. 216.

Τμήμα II

Κεφάλαιο 6

Ανατολικό Ζήτημα και Άγιο Όρος

Εξετάζεται συνοπτικά το περιεχόμενο του όρου «Ανατολικό Ζήτημα», το οποίο όρισε και καθόρισε, καθ' όλον τον 19^ο αιώνα, τις σχέσεις των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το ζήτημα του ΑΟ αποτελεί τμήμα του Ανατολικού Ζητήματος.

Το ζήτημα του ΑΟ, δηλαδή η μετατροπή ενός πανάρχαιου τύπου ορθόδοξης λατρείας σε πεδίο εθνοφυλετικών και πολιτικών ανταγωνισμών μεταξύ Ελλάδας και Ρωσίας, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, θα πρέπει να εξεταστεί εντός του «Ανατολικού Ζητήματος», του οποίου ουσιαστικώς αποτελεί τμήμα.

Ο όρος «Ανατολικό Ζήτημα» (Eastern Question – Question d' Orient) αρχίζει να επικρατεί στο λεξιλόγιο της διεθνούς διπλωματίας κατά τους χρόνους του Συνεδρίου της Βερόνας (1822) και αποτέλεσε, έως τον Α΄ Π.Π., ένα εκ των σπουδαιότερων προβλημάτων της ευρωπαϊκής πολιτικής⁴².

Το Ανατολικό Ζήτημα αυτό καθαυτό χρονολογείται, ωστόσο, από πολύ παλαιότερα, ουσιαστικώς από την εμφάνιση των Οθωμανών στην Ευρώπη και λαμβάνει, σχηματικώς, δύο όψεις/χρονικές περιόδους: κατά την πρώτη, η χριστιανική Ευρώπη αγωνίζεται για τον περιορισμό της επέκτασης των Οθωμανών στη Δύση, με χρονική κορύφωση την (πρώτη) πολιορκία της Βιέννης (1529⁴³) από τον Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή, ο οποίος σταμάτησε προ των πυλών της πόλης⁴⁴. Κατά την δεύτερη, λίγες δεκαετίες αργότερα, το 1571, η συντριπτική καταστροφή του οθωμανικού στόλου από τον «ενωμένο στόλο του Ιερού Συνασπισμού» στη ναυμαχία της Ναυπάκτου⁴⁵, (naval battle

⁴² Λάσκαρις Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800 – 1923*, Τόμος Α΄ (1800-1878), Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 19-20.

⁴³ <https://www.britannica.com/event/Siege-of-Vienna-1529>.

⁴⁴ Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος*, τόμος 1 (1828 – 1862), Πάπυρος, Αθήνα, 1968, σ. 327.

⁴⁵ <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Lepanto>.

of Lepanto) θα καταδείξει στους Ευρωπαίους «ότι οι Τούρκοι δεν είναι ανίκητοι»^{46 47}. Έτσι, η σταδιακή μεταβολή της κατάστασης σημειώνει και σταδιακή μεταβολή των σκοπών, ήτοι την επίθεση παρά την άμυνα και την ανακατάληψη και διανομή των εκκενωμένων εδαφών⁴⁸.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα του Ανατολικού Ζητήματος είναι ότι η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων είναι ακαθόριστη στο σύνολό της, υπό την έννοια ότι μεταβάλλεται αναλόγως των περιστάσεων και των διεθνών συνθηκών, είτε υπέρ της διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είτε υπέρ της διάλυσής της και της διανομής των εδαφών της⁴⁹.

Έχουν προταθεί διάφοροι ορισμοί του Ανατολικού Ζητήματος, αναλόγως της οπτικής του συντάκτη και του γεωγραφικού εύρους των υπό εξέταση εδαφών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κάποιος είναι απαραίτητα ορθότερος του άλλου.

Έτσι, π.χ., σύμφωνα με τον Édouard Driault⁵⁰, «η υποχώρηση του Ισλάμ στην Ευρώπη και στην Ασία, από τις δύο πλευρές του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, γέννησε το Ανατολικό Ζήτημα. Η ιστορία του αποτελεί καθαρά την ιστορία της προόδου των γειτονικών χωρών σε βάρος των μουσουλμανικών κρατών».

Για τις ανάγκες της παρούσας διατριβής, είναι μάλλον προτιμότερο να συγκρατηθεί ένας στενότερος ορισμός, αυτός του Βρετανού ιστορικού William Miller (1864 – 1945). Ο λόγος είναι ότι ο ορισμός αυτός ενδιαφέρει περισσότερο τον Ελληνισμό, λόγω του γεγονότος ότι η μεγάλη πάλη των ευρωπαϊκών Δυνάμεων διεξήχθη πρωτίστως για την ευρωπαϊκή Τουρκία/Οθωμανική Αυτοκρατορία και για το πρόβλημα της διαδοχής των Οσμανιδών την ημέρα της τελικής κατάρρευσης της ευρωπαϊκής τους κυριαρχίας. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτόν, «το ζήτημα της

⁴⁶ Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., *Πολιτική Ιστορία...*, τόμος 1 (1828 – 1862), σ. 328.

⁴⁷ Η ρήση αποδίδεται στον διάσημο Ισπανό συγγραφέα Miguel de Cervantes Saavedra, ο οποίος έλαβε μέρος στη ναυμαχία (Λάσκαρις Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα...*, σ. 29).

⁴⁸ Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., *Πολιτική Ιστορία...*, τόμος 1 (1828 – 1862), σ. 328.

⁴⁹ Νάλτσας Χριστόφορος Α., *Το Μακεδονικόν Ζήτημα και η Σοβιετική Πολιτική*, Εκδόσεις Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών/ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1954, σ. 17.

⁵⁰ Driault Edouard, *Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, Τόμος 1, Ιστορητής (Κάτοπτρο), Αθήνα, 1997, σ. 83.

εγγύς Ανατολής δύναται να οριστεί ως το πρόβλημα της πληρώσεως του κενού του δημιουργούμενου διά της βαθμιαίας υποχωρήσεως της Τουρκικής αυτοκρατορίας εν Ευρώπη»⁵¹.

Εστιάζοντας τώρα στη χώρα του άμεσου ενδιαφέροντός μας, την Ρωσία, παρατηρούμε ότι αυτή όσο γεωγραφικά απέραντη και εάν είναι, πληθυσμιακά μεγάλη, πολιτικά και στρατιωτικά ισχυρή, πλούσια σε πρώτες ύλες κλπ., διαχρονικά είχε και έχει από γεωγραφικής άποψης ένα σημαντικό μειονέκτημα. Και αυτό δεν είναι άλλο από την ελεύθερη έξοδο της προς τις «θερμές θάλασσες», τη δημιουργία δηλαδή μίας διόδου προς την Μεσόγειο, μέσω του Αιγαίου πελάγους, κάτι που αποτελεί επιδίωξη και όραμα της Ρωσίας από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου (1672 – 1725)⁵².

Το 1699 η Συνθήκη Ειρήνης του Karlowitz (σημ.: βρίσκεται στη σημερινή Σερβία) τερμάτισε τον αυстро-οθωμανικό πόλεμο του 1683-1697, στον οποίο οι Οθωμανοί ηττήθηκαν και αναγκάστηκαν να περιορίσουν τις πέραν του Δούναβη κτήσεις τους. Το όφελος για την Ρωσική Αυτοκρατορία ήταν ότι α) επεκτάθηκε έως την Αζοφική Θάλασσα και β) ουσιαστικώς αρχίζει ένα νέο στάδιο του Ανατολικού Ζητήματος, καθώς τον αγώνα κατά της προέλασης των Οθωμανών στην χριστιανική Ευρώπη διαδέχεται η περίοδος των σχεδίων για την εκδίωξη τους από την Ευρώπη και την διανομή των εδαφών της. Η πρωτοβουλία για τα εν λόγω σχέδια οφείλεται στην Αυστρία και την Ρωσική Αυτοκρατορία⁵³.

Έτσι, το διάστημα εκείνο αρχίζει να αναζωογονείται το ενδιαφέρον της Ρωσικής Αυτοκρατορίας για έξοδο στις «θερμές θάλασσες», πολιτική που ιστορικά χρονολογείται από την βασιλεία του Τσάρου Ιβάν Δ΄ «του Τρομερού» (1533 – 1584), το οποίο καθίσταται επί Μεγάλου Πέτρου στρατηγικός στόχος⁵⁴.

Ο ρωσικός στόλος, πολεμικός ή εμπορικός, είναι αναγκασμένος να διασχίσει τον Εύξεινο Πόντο και να διέλθει διά των Στενών του Βοσπόρου και του Ελλησπόντου, προκειμένου να βρεθεί στη Μεσόγειο. Συνεπώς, η ελεύθερη έξοδος προς το Αιγαίο Πέλαγος και κατά προέκταση τη Μεσόγειο, αποτελούσε – και αποτελεί – διαρκή διπλωματικό και πολιτικό στόχο της Ρωσίας.

⁵¹ Λάσκαρις Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα....*, σ. 21.

⁵² Νάλτσας Χριστόφορος Α., *Το Μακεδονικόν Ζήτημα....*, σ. 5-6.

⁵³ Λάσκαρις Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα....*, σ. 29-30.

⁵⁴ Καβαλλιεράκης Στέφανος, «Η ρωσική διείσδυση στα Βαλκάνια», «Το Βήμα», Νέες Εποχές, 15/7/2018.

Όπως χαρακτηριστικά διατυπώνει το ερώτημα/απόφθεγμα του ο Ρώσος ιστορικός Sergei Goriaïnov (1849 – 1918), «διά την Ρωσσίαν ολόκληρον το περιβόητον Ανατολικόν Ζήτημα συνοψίζεται εις το ερώτημα: ποιος εξουσιάζει ουσιαστικώς τα Στενά του Βοσπόρου και του Ελλησπόντου»⁵⁵.

Στον αντίποδα βρίσκεται η κλασική βρετανική πολιτική στο Ανατολικό Ζήτημα συνίστατο στην εξασφάλιση της ειρήνης διά της διατήρησης του *status quo* στη Βαλκανική και στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, ήταν δηλαδή η εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε παρά να έχει ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της ρωσικής καθόδου προς το Αιγαίο⁵⁶.

Έτσι, λοιπόν, τα γεγονότα του Ανατολικού Ζητήματος όχι μόνο δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστο το ΑΟ, αλλά, αντίθετα, καθώς αυτό βρίσκεται (από ξηράς) στη Μακεδονία και (από θαλάσσης) στο βόρειο-ανατολικό Αιγαίο και είχε (κατά την υπό εξέταση περίοδο) συγκεκριμένη εθnico-φυλετική σύνθεση και επικρατούσες συνθήκες, ήταν αναπόφευκτο να συμπαρασυρθεί από τις ιστορικές εξελίξεις και να κληθεί να «πληρώσει το τίμημα» των τότε περιφερειακών πολιτικών εξελίξεων.

⁵⁵ Λάσκαρις Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα...*, σ. 23.

⁵⁶ Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., *Πολιτική Ιστορία...*, τόμος 1 (1828 – 1862), σ. 298.

Κεφάλαιο 7

Ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853 – 1856) και τα αποτελέσματά του για την Ρωσία (ειδικώς ως προς την εξωτερική της πολιτική)

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται τα αίτια και η αφορμή του Κριμαϊκού Πολέμου (1853 – 1856) και τα αποτελέσματά του για τη Ρωσία, ειδικώς σε ό,τι αφορά στην συνεπακόλουθη μεταβολή της εξωτερικής ανατολικής της πολιτικής. Η μεταβολή αυτή βρίσκεται στην καρδιά της σταδιακής δημιουργίας του ζητήματος του ΑΟ.

Ένα από τα πιο σημαντικά πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα του Ανατολικού Ζητήματος, το οποίο είχε απτά και συγκεκριμένα αποτελέσματα ως προς την αλλαγή της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας έναντι των βαλκανικών χωρών, ήταν ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853 – 1856).

Τα αίτια του εντοπίζονται στην κορύφωση της παραδοσιακής αντιζηλίας μεταξύ της Ρωσίας και των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων στο χώρο της Μέσης Ανατολής, αντιζηλία η οποία υποδαυλιζόταν και από τον αγγλο-ρωσικό οικονομικό ανταγωνισμό⁵⁷. Μία σύντομη υπόμνηση της αφορμής του πολέμου, ενός γεγονότος δευτερεύουσας σημασίας – η λεγόμενη «έριδα των μοναχών» – είναι απαραίτητη.

Πρόκειται για τη διαμάχη μεταξύ καθολικών (Λατίνων) και ορθόδοξων μοναχών στους Αγίους Τόπους, σχετικώς με την κατοχή διαφόρων ιερών, μεταξύ των οποίων και η εκκλησία της Βηθλεέμ (Πανάγιος Τάφος), ιερά εκ των οποίων άλλα ανήκαν στη ρωμαϊκή και άλλα στην ορθόδοξη Εκκλησία. Οι καθολικοί ισχυρίζονταν ότι οι ορθόδοξοι παραβίαζαν προνόμια που είχαν παραχωρηθεί στη δυτική Εκκλησία με σουλτανικά φερμάνια. Ο πρίγκιπας Λουδοβίκος Ναπολέων Βοναπάρτης, πριν ακόμη αναγορευτεί Αυτοκράτορας (1852), για να ενισχύσει το προσωπικό του γόητρο και αυτό της Γαλλίας, αλλά και για να ισχυροποιήσει, στο εσωτερικό και εξωτερικό την θέση του, άσκησε το δικαίωμα προστασίας και εκπροσώπησης των καθολικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Πύλη (που προβλεπόταν σε διομολόγηση/capitulation του 1740⁵⁸), διαμαρτυρήθηκε στον Κωνσταντινούπολη και αξίωσε να ανατεθεί στους καθολικούς μοναχούς η φύλαξη των διεκδικούμενων ιερών. Ως φυσικό, οι ορθόδοξοι μοναχοί στράφηκαν προς τον Τσάρο, ο οποίος, σύμφωνα με την Συνθήκη του Kÿzÿk Kaynarca

⁵⁷ Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, *Διπλωματική Ιστορία τριών Αιώνων*, Τόμος Β' (Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815 – 1919), Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997, σ. 167.

⁵⁸ Οι σχέσεις της Γαλλίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία χρονολογούνται από την υπογραφή της πρώτης συνθήκης διομολόγησης (εμπορικά και ναυτικά προνόμια), το 1535, μεταξύ Φραγκίσκου Α' και Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς. Μέχρι την Επανάσταση του 1789, η Γαλλία διατηρεί το μονοπώλιο της φιλίας με τους Οθωμανούς από πλευράς ευρωπαϊκών Δυνάμεων [Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., *Πολιτική Ιστορία...*, τόμος 1 (1828 – 1862), σ. 327].

(1774), είχε αποκτήσει, έστω και έμμεσα (άρθρο 7), το δικαίωμα της προστασίας των ορθοδόξων Χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁵⁹. Το δικαίωμα αυτό αποτελούσε ένα από τα βασικά διπλωματικά μέσα στις σχέσεις της Ρωσίας με την Υψηλή Πύλη τον 19^ο αιώνα⁶⁰.

Έχει σημασία ότι η συγκεκριμένη Συνθήκη δεν κάνει καμία γενική ή ειδική αναφορά στην προστασία των Ρώσων μοναχών, όπως π.χ. κάνει, για πρώτη μάλιστα φορά, η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (κεφ. 11), παρόλου που αμφότερες υπεγράφησαν συνέπεια στρατιωτικής ήττας της Τουρκίας και, συνακόλουθα, επιβολής σκληρών όρων. **Αυτό κατά τεκμήριο οφείλεται στο γεγονός ότι εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν στο ΑΟ Ρώσοι μοναχοί ή, εάν υπήρχαν, ήταν ελάχιστοι και η πατρίδα τους δεν ενδιαφερόταν για αυτούς ούτε είχε ακόμη αναπτύξει τα σχέδιά της. Με άλλα λόγια, το πρώιμο (από τον 10^ο αιώνα) θρησκευτικό ενδιαφέρον των απλών Ρώσων δεν είχε ακόμη γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από το όψιμο (19^{ος} αιώνας) πολιτικό ενδιαφέρον του κράτους τους.**

Η έριδα αυτή παρέσχε την κατάλληλη ευκαιρία στον Τσάρο Νικόλαο Α΄ (1796-1855) για να προσπαθήσει να προωθήσει την Ανατολική πολιτική του, που δεν ήταν άλλη από τον διαμελισμό, την εδαφική λαφυραγώγηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο ίδιος την αποκαλούσε «ο Μεγάλος Ασθενής», την θεωρούσε ως «τον ασθενή που η Ευρώπη έχει στα χέρια της»⁶¹ και πριν την κήρυξη των εχθροπραξιών είχε δηλώσει ότι κατήρχετο εις τον αγώνα προς υπεράσπιση των απειλούμενων προνομίων της Ορθοδοξίας και την βελτίωση της θέσεων των εν Τουρκία χριστιανών⁶². Υπό την έννοια αυτή, ο Κριμαϊκός Πόλεμος αποτελεί έργο του Νικολάου Α΄.

Αν και υπήρξαν διάφορες συνεννοήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων (Ρωσία, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Αυστρία) μεταξύ τους και/ή με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, προκειμένου να αποτραπεί ο πόλεμος, όπως και παρασκηνιακές και μη επαφές και διπλωματικές προσπάθειες, αυτός τελικώς δεν αποφεύχθηκε και κηρύχθηκε στις 4/10/1853 από τον Σουλτάνο κατά της

⁵⁹ Για περισσότερα, βλ. Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, *Διπλωματική Ιστορία..*, σ. 167-168 και Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης 1814 – 1914*, Τύποις Γεωργίου Π. Ξένου, Αθήνα, 1936, σ. 117-119.

⁶⁰ Gerd Lora A., «Η δήμευση των μετοχίων των Ανατολικών Μοναστηριών και Εκκλησιών στη Μολδαβία και Βλαχία στα 1860 και ο ρόλος της Ρωσίας», Θ΄ Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Η Εξακτίνωση του Αγίου Όρους στον Ορθόδοξο Κόσμο: Τα Μετόχια», Θεσσαλονίκη 21-23/11/2014, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 284.

⁶¹ Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια....*, σ. 45.

⁶² Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος 1821 – 1914*, Εκδοτικός Οίκος Δημ. Ν. Τζάκα – Στεφ. Δελαγραμμάτικα, Αθήνα, 1947, σ. 71.

Ρωσίας. Η διπλωματική αντιπαράθεση μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξελίχθηκε σε πολεμική σύγκρουση και, τελικώς, σε στρατιωτική ήττα της Ρωσίας.

Εξετάζοντας την σύγκρουση από πλευράς θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων, είδαμε ότι το πολυπολικό σύστημα της εποχής (κεφ. 5) χαρακτηριζόταν από σταθερότητα και αυτή ακριβώς η σταθερότητα διατηρήθηκε την συγκεκριμένη χρονική στιγμή μέσω της τακτικής της εξισορρόπησης της Ρωσίας, και μάλιστα της εξωτερικής εξισορρόπησης, δηλαδή της σύμπληξης συμμαχιών (Οθωμανική Αυτοκρατορία, Βρετανία και Γαλλία) έναντι της απειλής ενός ισχυρού και ηγεμονικού κράτους (Ρωσία)⁶³.

Ως προς τα αποτελέσματα του πολέμου για την Ρωσία, αυτή είχε σημαντικές απώλειες τόσο στο στρατιωτικό πεδίο, όσο και στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής. Στο στρατιωτικό πεδίο⁶⁴, πέραν του γεγονότος ότι ο πόλεμος ήταν αιματηρός, με πολύ μεγάλες ανθρώπινες απώλειες, κατέδειξε, με τραυματικό τρόπο, την αδυναμία και ανεπάρκεια του ρωσικού στρατού, ο οποίος, με απαρχαιωμένο εξοπλισμό, απέτυχε να υπερασπιστεί την ίδια του την πατρίδα, το ίδιο το έδαφός του. Ουσιαστικώς, ο πόλεμος κατέρριψε τον μύθο του παντοδύναμου ρωσικού στρατού. Στο διπλωματικό πεδίο, τα πράγματα ήταν εξίσου άσχημα για τη Ρωσία, καθώς οι όροι της ειρήνης που επέβαλε η Συνθήκη των Παρισίων (30/3/1856)⁶⁵ αποτελούσαν στην πράξη απώλεια μεγάλων πλεονεκτημάτων, που η Ρωσία είχε αποκτήσει μέσω πολέμου και συνακόλουθα με την υπογραφή διεθνών πράξεων. Για παράδειγμα:

Η Συνθήκη της Αδριανούπολης (14/9/1829)⁶⁶ της είχε αποφέρει σημαντικά κέρδη όπως, μεταξύ άλλων: αποστρατικοποίηση της δεξιάς όχθης του Δούναβη, προσάρτηση του λιμένος του Poti (σήμερα στη Γεωργία) στη Μαύρη Θάλασσα, παροχή εμπορικών προνομίων στους Ρώσους υπηκόους, ελεύθερη διέλευση ρωσικών πλοίων από τα Στενά.

Επίσης, η Συνθήκη του Hünkâr İskelesi (8/7/1833)⁶⁷ προέβλεπε αμοιβαία αρωγή (Ρωσίας – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) σε περίπτωση που ένας των συμβαλλομένων θα

⁶³ Για περισσότερα για την τακτική της εξισορρόπησης, βλ. Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις...*, σ.212-218.

⁶⁴ Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια...*, ό.π., σ. 47-49.

⁶⁵ Η Συνθήκη των Παρισίων θεωρείται μία εκ των σημαντικότερων διεθνών πράξεων που σχετίζονται με το Ανατολικό Ζήτημα (Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης...*, σ. 129, Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, *Διπλωματική Ιστορία...*, σ. 179).

⁶⁶ Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, *Διπλωματική Ιστορία...*, σ. 85-86.

⁶⁷ Βλ. Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης...*, σ. 80-91. Ονομάστηκε έτσι από το ομώνυμο θέρετρο του Βοσπόρου («Η Συνθήκη της Βασιλικής Προβλήτας» ή «Η Προβλήτα του Σουλτάνου»). Ήταν αμυντική

βρισκόταν σε κίνδυνο στο εσωτερικό ή εξωτερικό του. Αλλά καθώς τέτοιοι κίνδυνοι ήδη υπήρχαν πολλοί για την Οθωμανική Αυτοκρατορία (ή θα μπορούσαν να δημιουργηθούν ακόμη και π.χ. από τον Τσάρο), και η εκ μέρους του Σουλτάνου στρατιωτική αρωγή δεν είχε και μεγάλη αξία, με μυστικό άρθρο η Ρωσία παραιτήθηκε από τέτοια αρωγή, με αντάλλαγμα την υποχρέωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να κλείνει τα Στενά σε κάθε εχθρό της Ρωσίας εν καιρώ πολέμου, εφόσον της ζητηθεί. Έτσι, η τελευταία καθίστατο απρόσβλητος διά θαλάσσης από του Ευξείνου από τους κύριους εχθρούς της (Αγγλία, Γαλλία).

Ειδικότερα, η Συνθήκη των Παρισίων, σε ό,τι αφορά στη Ρωσία, προέβλεπε τα εξής:

α) Αναβάθμισε πολιτικά και διπλωματικά τον Σουλτάνο, διότι η Τουρκία θα μετείχε, εφεξής, «στα πλεονεκτήματα του δημοσίου δικαίου και της ευρωπαϊκής συμφωνίας»⁶⁸ (άρθρο 8). Ο Σουλτάνος καθίσταται πλέον ομότιμος των Χριστιανών ηγεμόνων της Δύσεως (άρα και του Τσάρου)⁶⁹.

Η πολιτική σημασία του συγκεκριμένου άρθρου 8 είναι σημαντικότερη, εάν αναλογιστεί κανείς ότι, έως τότε, η «διεθνής κοινωνία» ήταν χριστιανική. Έτσι, σύμφωνα με τους στοχαστές του φυσικού δικαίου της εποχής (Victoria, Suarez, Gentili, Grotius, Pufendorf) οι αξίες στη βάση αυτής της κοινωνίας ήταν χριστιανικές, με αποτέλεσμα οι σχέσεις μεταξύ των χριστιανικών δυνάμεων και των «άλλων» να τίθενται σε διαφορετική βάση και το μεταξύ τους στοιχείο της διαφοροποίησης να είναι έντονο. Αν και το στοιχείο αυτό υποχώρησε αισθητά κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες, το δόγμα των διεθνολόγων ήταν ότι η «διεθνής κοινωνία» ήταν μία ευρωπαϊκή σύμπραξη (ή ευρωπαϊκή συναυλία/concert euroréen), στην οποία μπορούσαν να γίνουν δεκτά μη ευρωπαϊκά κράτη μόνο εάν και όταν ανταποκρίνονταν σε ένα κριτήριο πολιτισμού (που βεβαίως καθόριζαν οι Ευρωπαίοι)⁷⁰.

β) Οι Μεγάλες Δυνάμεις αναλάμβαναν την υποχρέωση να σεβαστούν και να εγγυηθούν την ανεξαρτησία και την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, σε περίπτωση που θα

Συνθήκη, 8ετούς ισχύος, η οποία στην πράξη σήμαινε την υποδούλωση του Σουλτάνου στις βουλές του Τσάρου. Υπογράφηκε στο πλαίσιο του πολέμου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τον πασά της Αιγύπτου Μεχμέτ-Αλή (1831-1833). Η μοναδική στην αρχή της κρίσης παρέμβαση της Ρωσίας υπέρ του Σουλτάνου Μαχμούτ Β' (εννοείται για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της) προκάλεσε την κινητοποίηση και των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων, με αποτέλεσμα την αποφυγή μίας μεγάλης ήττας από τους Αιγύπτιους του Μεχμέτ-Αλή. Το συμφέρον της Ρωσίας ήταν η διατήρηση ενός αποδυναμωμένου Σουλτάνου στη θέση του και όχι η αντικατάστασή του από ισχυρούς και άριστα οργανωμένους Αιγύπτιους, οι οποίοι θα μετατρέπονταν σε κύριοι της Κωνσταντινούπολης και των Στενών.

⁶⁸ Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, *Διπλωματική Ιστορία...*, σ. 179.

⁶⁹ Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία...*, σ. 129.

⁷⁰ Για περισσότερα επί του θέματος, βλ. Bull Hedley, *Η Άναρχη Κοινωνία. Μελέτη της Τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, Ποιότητα, Γ' έκδοση, Αθήνα, 2007, σ. 62-93.

προέκυπτε μελλοντικής σοβαρή διαφορά μεταξύ αυτής και μίας εκ των Δυνάμεων, οι λοιπές (Δυνάμεις) θα πρότειναν την μεσολάβησή τους, ώστε να επιτευχθεί ειρηνικώς η διευθέτηση της διαφοράς.

γ) Η Τουρκία ανακοίνωσε στο Συνέδριο το φερμάνι Hatt-ı Hümayûnu, σε αντάλλαγμα των συμβατικών πλεονεκτημάτων των Μεγάλων Δυνάμεων, που προέβλεπε μεταξύ άλλων πρόγραμμα διοικητικών μεταρρυθμίσεων και διασφάλιζε την πλήρη ισονομία των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκειώματος (σημ.: το φερμάνι ουδέποτε εφαρμόστηκε). Σημειώνεται ότι στη Συνθήκη δεν γινόταν καμία ειδική μνεία σε ρωσικά «δίκαια», «συμφέροντα» ή σε Ρώσους υπηκόους. Περαιτέρω, η ίδια η Συνθήκη των Παρισίων ακύρωνε, με άρθρο της, το δικαίωμα επέμβασης των Μεγάλων Δυνάμεων στις εσωτερικές της υποθέσεις, ακόμη και στην περίπτωση ζητημάτων που αφορούσαν στη μεταχείριση των χριστιανών υπηκόων του Σουλτάνου⁷¹.

δ) Έτερη σημαντικότερη διάταξη της Συνθήκης θέσπιζε την «ουδετεροποίηση» της Μαύρης Θάλασσας. Ειδικότερα, τα παράκτια κράτη (Ρωσία και Οθωμανική Αυτοκρατορία) δεν θα είχαν το δικαίωμα να εγκαθιδρύουν ή να διατηρούν πολεμικούς ναυστάθμους στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας, η οποία θα παρέμενε κλειστή στα πολεμικά πλοία όλων των κρατών. Έτσι, τα μεσημβρινά παράλια της Ρωσίας έμεναν απροστάτευτα και εκτεθειμένα σε επιθέσεις, τόσο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όσο και των συμμάχων της⁷².

ε) Ως προς τα Στενά (Ελλήσποντος – Βόσπορος), η Συνθήκη επαναλάμβανε τα διαλαμβανόμενα στη Σύμβαση του 1841, ήτοι πρόβλεπε το κλείσιμό τους στα πολεμικά πλοία όλων των Δυνάμεων, εφόσον η Τουρκία βρισκόταν σε ειρήνη⁷³.

Έτσι, για την Ρωσία η συγκεκριμένη Συνθήκη ήταν όχι μόνο επαχθής, πολιτικά, διπλωματικά και στρατιωτικά, αλλά και ταπεινωτική, ενώ συγχρόνως υπονόμει το καθεστώς της ως Μεγάλης

⁷¹ Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, *Διπλωματική Ιστορία...*, σ. 179-180, Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης...*, σ. 129-130.

⁷² Ό.π..

⁷³ Ό.π..

Δύναμης, καθώς μείωνε την ισχύ της⁷⁴. Στο εσωτερικό της χώρας, η ήττα είχε καταδείξει ένα χρόνιο στοιχείο της ρωσικής ιστορίας, την ανισότητα μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής ισχύος: κοινωνική αδυναμία, οικονομική και τεχνολογική ανεπάρκεια, σε αντίθεση με ισχυρό πολιτικό σχηματισμό. Ο μύθος της «Μεγάλης Δύναμης» διαβρώθηκε, τονίστηκαν τα αδιέξοδα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής του αυταρχικού Νικολάου Α΄ και η ρωσική κοινωνία βίωσε την ήττα ως εθνική προσβολή⁷⁵. Περαιτέρω, η Ρωσία (τόσο οι *élites*, όσο και ο απλός λαός), εξέλαβε τον πόλεμο και την συνακόλουθη ήττα ως ένα αδιαμφισβήτητο στοιχείο όχι απλώς μίας μη αποδοχής της Ρωσίας από την Ευρώπη, αλλά και ως στοιχείο μίσους και έχθρας, κάτι που συνετέλεσε στην άνοδο του πανσλαβισμού (κεφ. 8).

Η έκβαση του Κριμαϊκού Πολέμου έδωσε, ταυτόχρονα, αφορμή και αιτία στους Σλαβόφιλους να εκφράσουν δημόσια και ηχηρά τις θέσεις τους. Για αυτούς επρόκειτο για «θεική τιμωρία», καθώς η χώρα τους είχε υιοθετήσει, ήδη από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου⁷⁶ (1672 – 1725) στρεβλές και αντιχριστιανικές αρχές (έμφαση στην υλική δύναμη και όχι στην ηθική τελείωση και το δίκαιο). Το ρωσικό κράτος θεωρούνταν ανίκανο να ανταποκριθεί στο ηθικό χρέος της Ρωσίας απέναντι στους «βασανισμένους» Βαλκάνιους/Σλάβους και να εκπληρώσει την «αποστολή» του ρωσικού έθνους⁷⁷.

Από την στιγμή, συνεπώς, που με τη Συνθήκη των Παρισίων αναιρέθηκε η δυνατότητα της Ρωσίας να επεμβαίνει στα εσωτερικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας «για την προάσπιση των δικαιωμάτων των ορθοδόξων Χριστιανών», αναιρέθηκε στην πράξη και η μέχρι τότε επίσημη ανατολική πολιτική της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα α) τον αναπροσανατολισμό της ανατολικής της πολιτικής της Ρωσίας, η οποία πλέον μεταβλήθηκε «εις προστάτιδα των εν

⁷⁴ Ό.π..

⁷⁵ Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια....*, σ. 47.

⁷⁶ Σύμφωνα με τον Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη (ό.π., τόμος 1, σ. 330), επί Μεγάλου Πέτρου η Ρωσία αρχίζει να σχηματίζει συνείδηση της θέσης της έναντι της Τουρκίας, δηλ. σε μία εποχή όπου θεμελιώνεται η ρωσική αυτοκρατορία και παράλληλα αντιλαμβάνεται ότι μειονεκτεί, διότι στερείται εξόδου προς την ανοικτή θάλασσα – Βαλτική και Μεσόγειος. Έκτοτε, η πορεία προς τον Εύξεινο Πόντο και προς την Μεσόγειο αποτελεί σταθερή στρατηγική γραμμή της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής.

⁷⁷ Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια....*, σ. 49.

Ανατολή ειδικών ρωσικών συμφερόντων»⁷⁸ και β) την μετατροπή του ηθικού χρέους απέναντι στους χριστιανικούς λαούς των Βαλκανίων σε ευθύ πολιτικό υπολογισμό⁷⁹.

Ωστόσο, ο αναπροσανατολισμός αυτός δεν θα πρέπει να δώσει την εντύπωση ότι σήμαινε κάποιου είδους εγκατάλειψη ή αντικατάσταση της πολιτικής της Ορθοδοξίας, το αντίθετο. Σήμαινε στην πράξη μία συμπλήρωση και προσαρμογή, στα βαλκανικά δεδομένα και πραγματικότητα, της ρωσικής πολιτικής, καθώς η Ρωσία δεν έπαυε να είναι η προστάτιδα της Ορθοδοξίας, αλλά ταυτόχρονα καθίστατο και κηδεμόνας των Σλάβων⁸⁰.

Ως προς τους Έλληνες, αυτοί δεν έκρυβαν τη δυσφορία τους για την μεταστροφή της ρωσικής στάσης, από στήριξη των υπόδουλων Χριστιανών σε στήριξη των ορθόδοξων Σλάβων των Βαλκανίων, με αποτέλεσμα οι Ρώσοι πανσλαβιστές να αρχίσουν να υιοθετούν ολοένα και πιο αρνητική, εάν όχι εχθρική, στάση προς τις ελληνικές διεκδικήσεις⁸¹. Έτσι, ως προς το νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος ειδικότερα, η αναίρεση αυτή, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι αυτό εξ αρχής ελεύθερα στράφηκε προς τη Δύση (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία) – και όχι προς την συναισθηματικά κοντά ομόδοξη Ρωσία – αλλά και θεώρησε ότι θα πρέπει να διεκδικήσει τα «ιστορικά του δίκαια», δηλ. την «Μεγάλη Ιδέα – Κωνσταντινούπολη», για ίδιον λογαριασμό, και όχι για ρωσικό, είχε ως αποτέλεσμα την βαθμηδόν εγκατάλειψη της Ελλάδας από τη Ρωσία και την στροφή της προς τους Σλάβους της βαλκανικής.

Όμως και αυτοί αντιλαμβάνονται την αναπόφευκτη κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και έχουν πλέον τις δικές τους βλέψεις και οραματισμούς για εδαφική αποκατάσταση, σε βάρος άλλων λαών – δηλ. το «Μακεδονικό Ζήτημα». Στο πλαίσιο αυτό, το έργο του συντονισμού και της καλλιέργειας των συναισθημάτων των Σλάβων της βαλκανικής αναλαμβάνουν οι «Πανσλαβιστικές Εταιρείες»⁸².

⁷⁸ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 59.

⁷⁹ Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια...*, σ. 326.

⁸⁰ Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., *Πολιτική Ιστορία...*, τόμος 3 (1909 – 1922), σ. 58.

⁸¹ Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα (1875 – 1881)*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2001, σ. 29.

⁸² Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος...*, σ. 70-72.

Αν και η νέα ρωσική πολιτική εκδηλώθηκε πρώτα στην Παλαιστίνη, δεδομένου ότι η περιοχή αυτή είναι έδαφος σημαντικότερο από θρησκευτικής άποψης από το ΑΟ⁸³, με την εγκατάσταση στην Ιερουσαλήμ της «Πνευματικής Αποστολής», ωστόσο η ρωσική πολιτική απέδωσε ταχύτερα και καλύτερα στο ΑΟ⁸⁴.

Περαιτέρω, η ρωσική εξωτερική πολιτική φαίνεται να αντιλήφθηκε ότι η έννοια της εθνικής συνείδησης εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν απόλυτα καθορισμένη (π.χ. όποιος ήταν Εξαρχικός, ήταν Βούλγαρος, όποιος ήταν Καθολικός ήταν Φράγκος, όποιος ήταν Πατριαρχικός ήταν Έλληνας) και, ως εκ τούτου, ο εκρωσισμός των Αγίων Τόπων και του ΑΟ (των δύο εκ των τριών κέντρων της Ορθοδοξίας), θα διευκόλυne το να τεθεί και το τρίτο (Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης) υπό την ρωσική επιρροή και, κατά τον τρόπο αυτό, να ισχυροποιήσει την θέση της χώρας στην Βαλκανική⁸⁵.

⁸³ Η μεν Παλαιστίνη θεωρείτο από τους Ρώσους ως το λίκνο του Χριστιανισμού, το δε Άγιο Όρος η κοινότητα του χριστιανικού ασκητισμού.

⁸⁴ Μυλωνάκος Νικηφόρος, ό.π., σ. 74-79. Εν συντομία, οι λόγοι, σύμφωνα με τον συγγραφέα, είναι οι εξής δύο: α) στην Παλαιστίνη υπάρχει, σε αντίθεση με το ΑΟ, διεθνής κυριότητα και προστασία των προσκυνημάτων (καθότι αυτά ανήκουν σε πολλά δόγματα, έθνη ή ακόμη και σε διεθνούς κύρους καθεστώτα – π.χ. «Αγιοταφική Αδελφότητα») και β) η οργανική σύνθεση του ΑΟ δεν είναι ενιαία και συνεκτική, αλλά αποκεντρική (έκαστη των 20 κυρίαρχων Μονών αποτελεί αυτοτελή οργανισμό, που συνδέεται με την ανώτατη Αρχή με δεσμούς ηθικής εξάρτησης), άρα και ευάλωτη.

⁸⁵ Παπάγγελος Ιωακείμ Αθ., «Η Ρωσική πολιτική στο Άγιον Όρος κατά τον 19^ο αιώνα και η δραστηριότητα των αγιορειτών Ρώσων στην περιοχή της Καβάλας», Ανάτυπο εκ του Συμποσίου «Η Καβάλα και η Περιοχή της», Καβάλα, 18-20/4/1977, ΙΜΧΑ (189), Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 405.

Κεφάλαιο 8

Πανσλαβισμός⁸⁶

Το δόγμα του Πανσλαβισμού ωρίμασε και έφτασε στην κορύφωσή του στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αποτέλεσε, μαζί με τον αναπροσανατολισμό της ανατολικής πολιτικής της Ρωσίας, το υπόβαθρο για την προώθηση των στόχων της. Το κεφάλαιο εξετάζει το περιεχόμενο και τα βασικά χαρακτηριστικά του Πανσλαβισμού, ο οποίος είχε και συγκεκριμένες απόψεις και θέσεις έναντι της Ελλάδας.

Λέγοντας «πανσλαβισμό» εννοούμε, κατά τρόπο ευρύ και γενικό, την πολιτική θεωρία (ή το δόγμα) σύμφωνα με την οποία οι Σλάβοι, καθώς αποτελούν μία ευρύτερη «οικογένεια λαών» (με κοινή καταγωγή και ρίζες), την σλαβική, πρέπει να χειραφετηθούν από την Αυστροουγγαρία και τους Οθωμανούς και να συνενωθούν πολιτικά σε κάποιας μορφής ομοσπονδιακό κράτος⁸⁷, υπό τον ρωσικό έλεγχο και την πρωτοκαθεδρία (καθόσον η Ρωσία είναι ο πιο μεγάλος και ισχυρός Σλάβος «αδελφός»).

Ο πανσλαβισμός δεν ήταν μία ιδεολογία του 19^{ου} αιώνα, καθώς οι απαρχές του χρονολογούνται περίπου 200 χρόνια νωρίτερα, αλλά έφτασε στην κορύφωσή του στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ειδικότερα μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878). «Πνευματικός πατέρας» του πανσλαβισμού είναι ο καθολικός Κροάτης ιεραπόστολος Juraj Križanić (1618 – 1683), που είχε τότε οραματιστεί τη Ρωσία όχι ως ηγέτιδα του ορθόδοξου κόσμου («Τρίτη Ρώμη»⁸⁸ - βλ. παράρτημα), αλλά ως χώρα που θα αναλάβει μεσσιανικά την ηγεσία του σλαβικού κόσμου, ανεξαρτήτως δόγματος⁸⁹.

Αν και είχε και μία εσωτερική διάσταση (αυτή της μεταμόρφωσης και του εκσυγχρονισμού της ρωσικής κοινωνίας), **ο πανσλαβισμός ήταν κυρίως μία εθνικιστική ιδεολογία, ένα προπέτασμα καπνού για να δικαιολογηθεί η ρωσική επεκτατική πολιτική, δηλαδή η επίλυση εις όφελος της**

⁸⁶ Την κύρια πηγή στοιχείων για τον πανσλαβισμό αποτέλεσε το βιβλίο της Άντας Διάλλα «*Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια. Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*». Σκόπιμα, λόγω έλλειψης χώρου, δεν γίνεται στη διατριβή εκτενής αναφορά στους θεωρητικούς του πανσλαβισμού και στο ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο στη Ρωσία του 19^{ου} αιώνα, μέσα στο οποίο η θεωρία αυτή αναπτύχθηκε. Το λήμμα συμπληρώθηκε από έτερες πληροφορίες που αναζητήθηκαν στο διαδίκτυο και συνθέθηκαν κατά την κρίση και ευθύνη του συγγραφέα.

⁸⁷ Σύμφωνα με τον Nikolaj Danilevskij (το βιβλίο του οποίου «*Η Ρωσία και η Ευρώπη*» θεωρείται «η βίβλος» του πανσλαβισμού), η εν λόγω ομοσπονδία θα εκτείνεται από την Αδριατική έως τον Ειρηνικό και από τον Αρκτικό έως το Αιγαίο (Λάσκαρις Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα...*, σ. 398).

⁸⁸ Βλ. παράρτημα.

⁸⁹ Λάσκαρις Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα...*, σ. 373.

Ρωσία του Ανατολικού Ζητήματος. Ο πανσλαβισμός ήταν μία επινόηση⁹⁰, ένα ρευστό φαινόμενο που το περιεχόμενό του δεν ήταν πάντοτε σαφές ή ευδιάκριτο και που κατά τις διάφορες φάσεις του περιλάμβανε ποικίλα και ενίοτε αντικρουόμενα στοιχεία. Για παράδειγμα, την ιδέα της «σλαβικής συγγένειας», ότι δηλαδή στο μακρινό παρελθόν υπήρχε ένας ενιαίος σλαβικός κόσμος (ο οποίος, όμως, ποτέ δεν υπήρξε), την ιδεολογική διχογνωμία των μορφωμένων Ρώσων της εποχής, είτε δυτικιστών είτε σλαβόφιλων μεταξύ τους⁹¹ ή το γεγονός ότι μεταξύ των Σλάβων υπήρχαν εθνοτικές (π.χ. Πολωνοί και Ρώσοι), εδαφικές και θρησκευτικές διαφορές (π.χ. καθολικοί Πολωνοί – ορθόδοξοι Ρώσοι)⁹².

Βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του πανσλαβισμού ήταν τα εξής:

- Ο μύθος είχε έντονη και ισχυρή παρουσία (π.χ. ύπαρξη ενός αρχαίου σλαβικού κόσμου, ήρωες του παρελθόντος, ιστορικά επιτεύγματα, θεία πρόνοια), όπως επίσης και ο μυστικισμός.
- Η Ρωσία ήταν «διαφορετική», επέπρωτο να έχει μία «αποστολή», ένα ηθικό χρέος έναντι των λοιπών Σλάβων.
- Υπήρχε διαφορετικότητα των Ρώσων έναντι «του άλλου», δηλ. των δυτικοευρωπαίων, η αντίληψη της Ρωσίας για τον (υστερούντα) εαυτό της παραγόταν μέσα από την ιστορική, πολιτισμική και πνευματική σύγκρισή της με την (προηγμένη και ανώτερη) Δύση.
- Η μη αποδοχή της Ρωσίας από την Ευρώπη (που θεωρούσε ότι η Ρωσία βρίσκεται σε ενδιάμεση πολιτισμική κατάσταση, ανάμεσα στην πρόοδο και την καθυστέρηση, τον πολιτισμό και την βαρβαρότητα) απαντήθηκε με την αμφισβήτηση, από την Ρωσία, της ευρωπαϊκής πρωτοκαθεδρίας (η Ευρώπη θεωρήθηκε ως ένας παρακμάζων και θνήσκων πολιτισμός⁹³).
- Ήταν ιστορικά αναγκαίο να αναδυθεί ο ακμαίος και ηθικός σλαβικός πολιτισμός (σημ.: εννοείται με επικεφαλής την Ρωσία) και να κατακτήσει την ιστορική θέση που δικαιωματικά του ανήκει, δηλαδή να αντικαταστήσει τον ευρωπαϊκό, ο οποίος έχει ολοκληρώσει τον βίο του.

⁹⁰ Μία, ίσως, εθνογραφική και αρχαιολογική επινόηση (Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια...*, σ. 131).

⁹¹ Οι πρώτοι αναγνώριζαν την ανωτερότητα του δυτικού, ευρωπαϊκού μοντέλου για την πρόοδο της χώρας, υποβάθμιζαν τους ανατολικούς πολιτισμούς (της Παλαιάς Ρωσίας συμπεριλαμβανομένης) και τάσσονταν υπέρ των μεταρρυθμίσεων που είχε ξεκινήσει ο Μεγάλος Πέτρος στις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Οι δεύτεροι αντιτίθονταν στη γραφειοκρατία της πρωτεύουσας (Πετρούπολη), απέρριπταν τον υλισμό και την αιτιοκρατία της Δύσης και θεωρούσαν ότι ο μοναδικός εθνικός χαρακτήρας της χώρας τους ορίζονταν από την Ορθοδοξία και τις ιστορικές καταβολές της αγροτικής κοινωνίας.

⁹² Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια...*, σ. 19-20, 49-50, 111, 115, 118, 240-260.

⁹³ Ο σπουδαίος Ρώσος συγγραφέας Fjodor Dostojevski (1821 – 1881) συγκатаλεγόταν στους βαθιά συντηρητικούς μαχόμενους υποστηρικτές του πανσλαβισμού. Αντιμετώπιζε την Ευρώπη εχθρικά και ήταν πεπεισμένος ότι είναι δείγμα ενός παρεφθαρμένου και ετοιμοθάνατου πολιτισμού. Πίστευε στην οικουμενικότητα του ρωσικού πολιτισμού και πως αυτός θα μπορούσε να στρέψει τον ρωσικό λαό στην ηθική αναγέννηση, με το παράδειγμα της πίστης στην Ορθοδοξία (βλ. Αλέξης Σταμάτης, Ο Ντοστογιέφσκι ως blogger, Το Βήμα, Νέες Εποχές, 3/12/2017, σ. 4).

- Η Ευρώπη όφειλε στη Ρωσία, διότι η τελευταία την είχε υπερασπιστεί, είχε αποτελέσει για αιώνες τον προμαχώνα του χριστιανισμού ενάντια στις διάφορες ασιατικές ορδές, επιτρέποντάς της έτσι να αναπτυχθεί οικονομικά και πολιτισμικά.
- Παρά το γεγονός ότι οι Έλληνες δεν είναι Σλάβοι, ούτε ποτέ θεωρήθηκαν ως τέτοιοι από τους πανσλαβιστές, στην πολιτική σκέψη τους γινόταν λόγος για «ελληνοσλαβικό κόσμο» (σε αντιπαράθεση με τον ρωμαιοκαθολικό) και αναγνωρίζονταν οι μακράιωνες σχέσεις του σλαβικού κόσμου με τον ελληνικό κόσμο, τον βυζαντινό πολιτισμό και την Ορθοδοξία. Το παράδειγμα των Ελλήνων αποδεικνυε ότι το βασικό προτέρημα του ορθόδοξου κόσμου ήταν η ικανότητά του να εκφράζει την ιδέα της αδελφότητας πέραν φυλετικής καταγωγής⁹⁴.
- Οι Οθωμανοί είναι οι εφήμεροι κάτοχοι της Κωνσταντινούπολης («η μία από τις τρεις πρωτεύουσες που έχει στην καρδιά του ο κάθε Ρώσος»⁹⁵) και συνεπώς η Ρωσία έχει κληρονομικά δικαιώματα.

8.1 Πανσλαβισμός και Ελλάδα

Πέραν των ανωτέρω, έχει ειδικότερη σημασία να παρακολουθήσει κανείς τις αντιλήψεις του πανσλαβισμού έναντι της Ελλάδας και της ιστορίας της, οι οποίες είναι αποκαλυπτικές των αντιλήψεων και του συλλογισμού του.

Έτσι, μία από αυτές θεωρεί ότι η ελληνική Ανατολή διεφθάρη ανεπανόρθωτα, νοσεί και παρακμάζει σε τέτοιο βαθμό, που όχι μόνο δεν υπάρχει ελπίδα να αποκατασταθεί στο ένδοξο παρελθόν της, αλλά, αντίθετα, επιβάλλεται τάχιστα οι Έλληνες να υποκατασταθούν στα έγγεια δικαιώματά τους (πατριαρχεία, μονές, εκκλησίες, ιερά κλπ.) και στα (πνευματικά) δικαιώματά τους στην Ορθοδοξία, αλλά και να δημιουργηθούν νέα ιδρύματα (σημ.: εννοείται ρωσικά), στο ΑΟ και τους Άγιους Τόπους^{96 97}.

Αποκαλυπτικά στοιχεία της πολιτικής σκέψης των πανσλαβιστών μας παρέχει ένας εκ των φανατικότερων οπαδών του, ο συγγραφέας Nikolaj Danilevskij (1822 – 1885)⁹⁸ και η θεωρία του

⁹⁴ Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια...*, σ. 120.

⁹⁵ Διάλλα Άντα, *ό.π.*, σ. 241 (Fyodor Tyutchev, «Ρωσική γεωγραφία»: «η Μόσχα, η Πόλη του Πέτρου και η πόλη του Κωνσταντίνου – να οι ιερές πρωτεύουσες του ρωσικού βασιλείου»).

⁹⁶ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 60-62.

⁹⁷ Μαμαλάκης Ιωάννης Π., *Το Άγιον Όρος (Αθως)...*, σ. 450.

⁹⁸ Για τις σχετικές αναφορές, βλ. το έργο της Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια...*, σ. 242-245.

«Περί της αντικαταστάσεως των εκπολιτιστικών τύπων»⁹⁹. Συνοπτικά, για αυτόν, το πρόβλημα της Κωνσταντινούπολης «από μόνο του ζυγίζει όσο και ολόκληρο το Ανατολικό Ζήτημα» και η απόσπασή της από τους Οθωμανούς δημιουργούσε το ερώτημα από ποιους Έλληνες αυτή πάρθηκε και σε ποιους Έλληνες αυτή θα πρέπει να επιστραφεί. Κατά τον Danilevskij, οι Έλληνες της αρχαίας Ελλάδας έχασαν την ευκαιρία να ενωθούν και υποτάχθηκαν στους Ρωμαίους, αποτελώντας τμήμα του κράτους τους. Με τον χρόνο οι Έλληνες έδωσαν στο ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας τον δικό τους χαρακτήρα, κάτι που οδήγησε στη δημιουργία του Βυζαντίου. Το τελευταίο, όμως, λόγω του μικρού αριθμού των Ελλήνων (εθνογραφικό κριτήριο), ποτέ δεν ήταν πραγματικά «ελληνικό», ελληνικές ήταν μόνο η κουλτούρα και ο πολιτισμός, αλλά και αυτά δεν εμπότισαν ποτέ τις λαϊκές μάζες, με αποτέλεσμα οι Σλάβοι, που σταδιακά κατέλαβαν το μεγαλύτερο μέρος της Βαλκανικής, να διατηρήσουν τον πολιτισμό και την ταυτότητά τους. Συνεπώς, η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ακόμη και στη μέγιστη ακμή της, ήταν τόσο ελληνική όσο τουρκική είναι σήμερα η Οθωμανική Αυτοκρατορία που την αντικατέστησε και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνεται λόγος για επιστροφή της Κωνσταντινούπολης στο νόμιμο κληρονόμο της (Ελλάδα), καθώς αυτός δεν υπάρχει, είναι νεκρός (έχει ολοκληρώσει τον ιστορικό του ρόλο). Περαιτέρω, θεωρεί ότι τυχόν επίκληση «ιστορικών δικαίων» (από την Ελλάδα) δεν είναι ασφαλές κριτήριο¹⁰⁰, ενώ η Ελλάδα είναι ένας μικρός, αδύναμος και ήσσονος σημασίας λαός. Ωστόσο, οι Έλληνες, λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, της Ορθοδοξίας τους και διότι είναι διαποτισμένοι εν μέρει με σλαβικό αίμα, θα πρέπει να συμπεριληφθούν στην ομοσπονδία¹⁰¹. Σε κάθε περίπτωση, η Κωνσταντινούπολη θα ελευθερωθεί, δεν θα γίνει όμως πρωτεύουσα της Ρωσίας (λόγω θέσης, μακριά από το κέντρο της Ρωσίας), αλλά η πρωτεύουσα της μέλλουσας Σλαβικής Ομοσπονδίας¹⁰².

⁹⁹ Νάλτσας Χριστόφορος Α., *Το Μακεδονικό Ζήτημα και η Σοβιετική Πολιτική*, Εκδόσεις Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών/ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1954, σ. 28.

¹⁰⁰ Τον συλλογισμό συμπληρώνει ο αναγνωρισμένος νομικός της εποχής Leonid Komarovskij (1846 – 1912), ο οποίος έγραψε ότι «τα ιστορικά δίκαια χωρίς πραγματικό περιεχόμενο είναι κενό γράμμα. Και η αλήθεια είναι ότι οι Έλληνες της εποχής μας δεν έχουν επαρκή δύναμη, ούτε το παραμικρό δίκαιο για να διατηρήσουν τη νέα, πολιτική δύναμη των Σλάβων που γεννιέται γύρω τους» (Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια...*, σ. 246).

¹⁰¹ Λάσκαρις Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικό Ζήτημα...*, σ. 398.

¹⁰² Ο.π., σ. 399.

Ο πανσλαβισμός αποτέλεσε, στην πράξη, και ένα πολιτικό εργαλείο για την προώθηση των στόχων της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας, που δεν ήταν άλλοι από τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁰³ και την υποκατάστασή της στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας και των Βαλκανίων από την Ρωσία. Αυτό θα της επέτρεπε όχι μόνο να αναπτυχθεί οικονομικά στο νότο της και τον Καύκασο, μέσω της ελευθεροπλοΐας στα Στενά και της απουσίας των Οθωμανών, αλλά και να τεθεί επικεφαλής του ορθόδοξου κόσμου, στα Βαλκάνια, όπου πλέον δημιουργούνταν τα διάφορα εθνικιστικά – απελευθερωτικά κινήματα κατά των Οθωμανών, τα οποία η Ρωσία υποστηρίζει κατά περίπτωση και κατά χρονικές περιόδους (στη βάση της αρχής των εθνικοτήτων και της Ορθοδοξίας), αλλά όχι μόνο εκεί, αλλά και στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής.

¹⁰³ Η οποία θεωρούνταν μία «ανατολική κρατική οντότητα δεύτερης κατηγορίας, που τυχαίως είχε εδραιωθεί για 400 χρόνια σε ευρωπαϊκό έδαφος και δεν ανήκε πολιτισμικά στην ευρωπαϊκή οικογένεια» (Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια....*, σ. 154).

Κεφάλαιο 9

Η παρουσία των Ρώσων στο Άγιο Όρος

Το κεφάλαιο 9 αναφέρεται στην ιστορική παρουσία των Ρώσων μοναχών στο ΑΟ. Αυτή δεν είναι συστατική του ΑΟ, αλλά αποτελεί δημιούργημα και συνέπεια του εκχριστιανισμού τους (10^{ος} αιώνας) από την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (Βυζάντιο), κάτι το οποίο εντάσσεται στην εξωτερική πολιτική του τελευταίου. Συναφώς γίνεται αναφορά στην ίδρυση της Μονής Αγίου Παντελεήμονος και, υπό το φως των προηγούμενων κεφαλαίων, παρουσιάζονται τα γεγονότα που οδήγησαν στο ξεκίνημα του εθνοφυλετικού ανταγωνισμού μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων μοναχών και το πώς αυτά πλέον εντάσσονται στους σχεδιασμούς της επίσημης εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας, για την επίτευξη του πολιτικού στόχου. Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι διάφορες μέθοδοι που χρησιμοποίησε συνολικά η Ρωσία για να θέσει το ΑΟ υπό τον έλεγχό της.

Οι απαρχές της παρουσίας Ρώσων στο ΑΟ δεν μπορεί να είναι παρά συνέπεια του εκχριστιανισμού τους και ο τελευταίος αποτελεί συνειδητή πολιτική πράξη του Βυζαντίου.

Πριν ωστόσο εξετάσουμε την παρουσία των Ρώσων¹⁰⁴ στο ΑΟ, είναι χρήσιμο να προβούμε σε μία σύντομη παρουσίαση του ιστορικού πλαισίου που προϋπόθεσε την εκεί παρουσία τους. Αυτή αφορά στην πολιτική, οικονομική και στρατιωτική κατάσταση της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, δηλ. του Βυζαντίου, στην εξωτερική της πολιτική έναντι των γειτονικών λαών και φυλών και στον εκχριστιανισμό των Σλάβων και, άρα, και των Ρώσων.

9.1 Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία και οι σχέσεις της με τους Σλάβους και τους άλλους λαούς

Λέγοντας Βυζάντιο, εννοούμε «*την εκχριστιανισμένη και εξελληνισμένη Ρωμαϊκή ανατολική αυτοκρατορία με την Κωνσταντινούπολη ως πρωτεύουσα*»¹⁰⁵, μία αυτοκρατορία η οποία στο πέρασμα των 11 περίπου αιώνων του βίου της (330 – 1453) έβλεπε ασταμάτητα τα εξωτερικά της σύνορα να επεκτείνονται και να συρρικνώνονται, με άλλα λόγια να υπόκεινται σε διαρκείς διακυμάνσεις και μεταβολές¹⁰⁶. Στα εξωτερικά σύνορα του Βυζαντίου βρισκόνταν ή βρέθηκαν

¹⁰⁴ Πέραν των Σλάβων, οι ξένοι που κατά τους αιώνες αφίχθηκαν, εγκαταβίωσαν στο ΑΟ και αναχώρησαν (εξαφανίστηκαν) οριστικά από αυτό, περιλαμβάνουν Λατίνους, Καλαβρούς, Αμαλφηνούς, Ίβηρες, Αρμένιους, Σύριους κλπ.

¹⁰⁵ Γλύκατζη – Αρβελέρ Ελένη, *Γιατί το Βυζάντιο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009, σ. 19.

¹⁰⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι στο ξεκίνημά του, το Βυζάντιο εξουσίαζε εκτάσεις σε τρεις ηπείρους (Ασία, Ευρώπη, Αφρική), ενώ στο τελειώμά του ήταν εγκλωβισμένο στα τείχη του (ό.π., σ. 23).

λαοί με πολύ διαφορετικό επίπεδο πολιτισμικής ανάπτυξης – ενδεικτικά Πέρσες, Άραβες, Σλάβοι, Βούλγαροι, γερμανικά φύλα, νομαδικές φυλές της στέπας, Οθωμανοί κλπ.

Και μπορεί οι λαοί αυτοί να αποτέλεσαν, σε διάφορες ιστορικές περιόδους, τον εχθρό και κίνδυνο της ύπαρξης του Βυζαντίου, καθώς οι πόλεμοι με αυτούς και οι επιδρομές που πραγματοποίησαν οδήγησαν το Βυζάντιο στην φθορά και στη συρρίκνωσή του, αλλά το Βυζάντιο δεν μετέβαλε την κοσμοθεωρία του, έναντι του εαυτού του, έως το τέλος της ύπαρξής του.

Όπως σημειώνουν οι Χαράλαμπος Παπασωτηρίου και Ελένη Γλύκατζη – Αρβελέρ¹⁰⁷, το Βυζάντιο, ως ο μοναδικός οργανικός συνεχιστής και κληρονόμος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, διατήρησε την πεποίθηση/ιδεολογία των Ρωμαίων ότι η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, λόγω του μεγέθους, της ισχύος και της αίγλης της, έμελλε να καταστεί οικουμενική. Αυτή η ρωμαϊκή οικουμενικότητα ή παγκοσμιότητα («*κάθε γη προσβάσιμη και κάθε θάλασσα πλωτή ανήκει στη Ρώμη*») παίρνει χριστιανική μορφή, αρχικώς με την άνοδο του χριστιανισμού και οριστικώς με την υιοθέτησή του ως επίσημη θρησκεία του Βυζαντίου από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Α΄ (27 Φεβ. 380). Έτσι, η *rex romana* μετασχηματίζεται σε *rex Dei*, σε εργαλείο δηλαδή του Κυρίου για την οικουμενική εξάπλωση του χριστιανισμού. Περαιτέρω, το Βυζάντιο, ως ο μοναδικός κληρονόμος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, επιδιώκει την αποκατάσταση των παλαιών (της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας) συνόρων, υπό την αιγίδα του ίδιου βεβαίως, με αποτέλεσμα η ιδέα της ενοποίησης της αυτοκρατορίας υπό την Κωνσταντινούπολη (*Renovatio*) να διατρέχει ασταμάτητα την βυζαντινή ιδεολογία.

Η ισχυρή πίστη στην αιωνιότητα της Αυτοκρατορίας («*το Κράτος των Ρωμαίων ου καταληθήσεται, θα μείνει αλώβητον ανά τους αιώνες, ως πρώτον πιστεύσαν εις τον Δεσπότην Χριστόν*» – Κοσμάς Ινδικοπλεύστης) στηρίζει την πεποίθηση ότι ο χριστιανός βυζαντινός αυτοκράτορας είναι ο επίγειος αντιπρόσωπος του Θεού (βασίλευε συνεπώς «ελέω Θεού»), υπό το σκεπτικό ότι υπάρχει ένας και μόνο Θεός στον ουρανό και ένας και μόνο χριστιανός βασιλέας

¹⁰⁷ Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική 6^{ος} – 11^{ος} αιώνες*, Δ΄ έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2000, σ. 95-99, Γλύκατζη – Αρβελέρ Ελένη, *Γιατί το Βυζάντιο...*, σ. 21-24.

στη γη (που είναι και προστάτης της Ορθοδοξίας¹⁰⁸). Αντίστροφα, εφόσον η πεπρωμένη οικουμενική ρωμαϊκή εξουσία στη γη εκπροσωπεί την εξουσία του Κυρίου στους ουραμούς, όποιος την αμφισβητούσε και δεν υποτασσόταν σε αυτή, γινόταν στασιαστής κατά του Κυρίου. Τρόπω τινά, τα σύνορα του Βυζαντίου ανέρχονται ως τον ουρανό.

Θα περίμενε κανείς ότι η συγκεκριμένη κοσμοθεωρία/πεποίθηση θα παρέμενε ισχυρή για όσο διάστημα θα συμβάδιζε με την πραγματικότητα. Δηλαδή, για όσο διάστημα το Βυζάντιο μπορεί να ελέγχει, να εξουσιάζει και να διοικεί αποτελεσματικά τα εδάφη τα οποία θεωρεί ότι αποτελούν τμήμα της αυτοκρατορίας. Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον και σημασία ότι ο νόμος της «επαναγωγής» (η ανάκτηση των απολεσθέντων εδαφών) αποτελεί πάγια επιδίωξη – αν και σε διαφορετικό βαθμό – όλων των βυζαντινών αυτοκρατόρων. Και δεδομένου ότι το Βυζάντιο είναι ο αμύντορας όλης της χριστιανοσύνης, οι στρατιωτικές επιχειρήσεις των Ρωμαίων πολιτών – δηλαδή των πιστών χριστιανών, καθόσον Ρωμαίος και χριστιανός είναι έννοιες ταυτόσημες – λαμβάνουν χαρακτήρα σταυροφορίας. Έτερο στοιχείο, μεγάλες εδαφικές απώλειες και εξωτερικές απειλές ερμηνεύτηκαν από τους Βυζαντινούς ως πρόσκαιρη τιμωρία του Κυρίου για τις παρεκκλίσεις των πιστών από το ορθό δόγμα.

Η διαρκής μεταβολή των συνόρων του Βυζαντίου, εξαιτίας επιδρομών και πολέμων με βαρβαρικούς, όπως θεωρούνταν, λαούς – και άρα η μη σύμπτωση στην πράξη της κοσμοθεωρίας του με πραγματική εδαφική κατοχή – αντιμετωπίστηκε από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες με έναν πρωτοπόρο, πρωτότυπο και αποτελεσματικό τρόπο. Συγκεκριμένα, με την σύλληψη και εκπόνηση μίας σύνθετης ιδεολογίας, η οποία κλήθηκε να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στο ιδανικό (η κοσμοθεωρία) με το πραγματικό (η εδαφική συρρίκνωση).

Η ιδεολογική αυτή προσαρμογή οδήγησε στην ανάδειξη μίας διεθνούς κοινωνίας με κέντρο το Βυζάντιο. Οι Βυζαντινοί την αποκαλούσαν «βασιλεία», «οικουμένη» ή «πολίτευμα», ενώ σήμερα χρησιμοποιείται ευρύτερα ο όρος «βυζαντινή κοινοπολιτεία» (Byzantine Commonwealth), τον οποίον εισήγαγε ο Ρώσος βυζαντινολόγος Sir Dimitry Obolensky.

¹⁰⁸ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Κύριλλος και Μεθόδιος οι εκ Θεσσαλονίκης: Η Βυζαντινή παιδεία στους Σλάβους*, Εκδοτικός Οίκος Ι. Ρέκος, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 49.

Λέγοντας «βυζαντινή κοινοπολιτεία» εννοούμε τη δημιουργία ενός πλέγματος διεθνών σχέσεων, τη δημιουργία μίας σφαίρας επιρροής (των «βάρβαρων» μικρών λαών από το Βυζάντιο), σε τέτοιο σημείο που έχουμε τη δημιουργία ενός πρωτογκροτιανού συστήματος διεθνών κανόνων συμπεριφοράς, που δίνουν έμφαση στην μείωση της βίας (πόλεμος) και την ενίσχυση της συνεργασίας (θρησκεία, εμπόριο κλπ.). Η διάδοση συνεπώς της χριστιανικής πίστης αποτελεί ιερό καθήκον για την Αυτοκρατορία και μία δεοντολογία στην οικουμενική της αποστολή¹⁰⁹.

Στην «κοινοπολιτεία» αυτή, που αποτελεί στην πράξη μία οιοική διεθνή κοινωνία, τα μέλη δέχονται την ηγεσία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης σε θρησκευτικά ζητήματα, την ανωτερότητα του βυζαντινού αυτοκράτορα στη διεθνή (της εποχής) πολιτική, την βυζαντινή παράδοση στα νομικά τους συστήματα και την βυζαντινή επιρροή στις τέχνες. Κεντρική θέση ήταν ότι όλοι οι ανεξάρτητοι άρχοντες πέραν των συνόρων της αυτοκρατορίας ήταν υποτελείς στον Βυζαντινό αυτοκράτορα. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο προωθήθηκε ένα διεθνές καθεστώς νομιμοποίησης (των ανεξάρτητων ηγετών), που βασιζόταν στην αναγνώριση του τίτλου κυριαρχίας και που έπαιρνε τη μορφή απονομής τίτλου από τη βυζαντινή ιεραρχία τιμών, στην κορυφή της οποίας ως φυσικό βρισκόταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας.

Η αναγνώριση, συνεπώς, ενός τοπικού ηγεμόνα, με τίτλο τιμής από τον εκάστοτε βυζαντινό αυτοκράτορα είχε διπλό αποτέλεσμα: στο εσωτερικό σήμαινε νομιμοποίηση (έναντι επίδοξων αντιπάλων), στο εξωτερικό ενίσχυση του κύρους έναντι άλλων ηγεμόνων. Παράλληλα, ως προς το Βυζάντιο, ο αναγνωριζόμενος εκ των πραγμάτων καλείτο να έλθει εγγύτερα στο Βυζάντιο – τα ήθη και έθιμά του, την γλώσσα, την θρησκεία, τα κρατικά και νομικά πρότυπα, τις τέχνες και τον πολιτισμό του – κάτι που είχε ως φυσικό αποτέλεσμα την σταδιακή εσωτερική μετεξέλιξη (όχι βέβαια στον ίδιο βαθμό και στο ίδιο χρονικό διάστημα για όλους) περιφερειακών του Βυζαντίου πολιτειών.

Σε αυτήν την Κοινοπολιτεία, μπορεί οι Έλληνες να αποτελούν τον ηγεμονικό νου και την ψυχή της αυτοκρατορίας, ωστόσο οι λοιποί λαοί, οι οποίοι ασπάσθηκαν τον Χριστιανισμό, και οι

¹⁰⁹ Ο.π..

οποίοι προέρχονταν από την εσωτερική κοινωνία των λαών του Βυζαντίου (του οποίου το ΑΟ είναι έως ένα σημείο μία μικρογραφία) να μην αισθάνονται την ύπαρξη διακρίσεων μεταξύ τους, διότι μπορούσαν να συμβιώσουν και να συνεννοηθούν χωρίς προβλήματα με τους Έλληνες¹¹⁰.

Το στοιχείο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για να αντιληφθούμε το γιατί δεν παρουσιάστηκε εκείνη την εποχή προσπάθεια ίδρυσης χωριστών μοναστηριών στο ΑΟ από άλλους ορθόδοξους, π.χ. Αρμένιους, Σύρους, Βλάχους και Αλβανούς (= Γεωργιανούς). Ο απλός λόγος είναι διότι αυτοί μπορούσαν να συμβιώσουν και να συνεννοηθούν άνετα με τους Έλληνες αδελφούς τους, οι δε ηγεμόνες των Παραδουνάβιων Χωρών ενίσχυαν οικονομικά τα ελληνικά μοναστήρια του ΑΟ και δεν απαίτησαν ποτέ τη δημιουργία χωριστών δικών τους, ακριβώς διότι αισθάνονταν ότι ενισχύουν «δικά τους» (και όχι ξένα) μοναστήρια¹¹¹.

9.2 Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων και η παρουσία τους στο Άγιο Όρος¹¹²

Καθώς ο λαός των «Ρως»¹¹³ επεκτείνεται και φτάνει στα βόρεια της Μαύρης Θάλασσας (Χερσόνησος Ταυρικής, δηλ. Κριμαία), όπου από την αρχαιότητα υπήρχαν ελληνικές αποικίες και την εποχή εκείνη βυζαντινά εμπορικά συμφέροντα¹¹⁴, αλλά και γίνεται επιθετικός και καταστροφικός προς τους Βυζαντινούς (συνολικά επέδραμαν τέσσερις φορές κατά του Βυζαντίου: 860, 907, 941 και 944), καθίσταται επιτακτικό για το Βυζάντιο όχι μόνο να γνωρίσει σε βάθος και να παρακολουθεί από κοντά αυτό το, σύμφωνα με τον Πατριάρχη Φώτιο, «βαρβαρικό, νομαδικό έθνος, που χρησιμοποιεί με θρασύτητα τα όπλα...», αλλά, το κυριότερο, να επιτύχει ειρήνη μαζί του, φέρνοντάς το εγγύτερα στη σφαίρα επιρροής του Βυζαντίου.

¹¹⁰ Χρήστου Παναγιώτη Κ., *Το Άγιον Όρος: Αθωνική Πολιτεία – Ιστορία Τέχνη Ζωή*, Εποπτεία, Αθήνα, 1987, σ. 97.

¹¹¹ Ο.π., σ. 97.

¹¹² Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν.: α) *Βυζάντιο και Ρωσία: Θέματα πνευματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2016, σ. 9-16, 17-37 & 195-212 β) *Κύριλλος και Μεθόδιος...*, σ. 10, 30-31 και γ) *Τα Θαυμαστά Μοναστήρια του Αγίου Όρους Άθω... (έτσι όπως τα είδε και τα σχεδίασε με ζήλο και πολλή επιμέλεια ο ευλαβής οδοιπόρος μοναχός Βασίλειος Γρηγορόβιτς Μπάρασκυ, όταν περιηγήθηκε την ιερή πολιτεία του Άθω το έτος 1744)*, Αγιορείτικη Φωτοθήκη - Reprotime, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 9-18.

¹¹³ Για τις ανάγκες της διατριβής δεν εξετάζεται εάν η αρχική καταγωγή τους ήταν σλαβική ή βαραγγική/σκανδιναβική, αλλά το γεγονός ότι ήδη στα μέσα του 9^{ου} αιώνα πρόκειται πλέον για αμιγώς σλαβικό λαό, στον οποίο είχε επικρατήσει η γλώσσα των Σλάβων.

¹¹⁴ Μέσω του Δνείπερου, ο δρόμος που οδηγούσε «από τους Βάραγγους προς τους Έλληνες» (Χρονικό του Νέστορος), χρησιμοποιούνταν για την διακίνηση αγαθών, από την Κωνσταντινούπολη έως τη Σκανδιναβία.

Συνεπώς, ο εκχριστιανισμός των Ρώσων¹¹⁵ αποτελεί για το Βυζάντιο το μέσο για την επίτευξη του πολιτικού προγράμματος, το οποίο, με αυτοκρατορική εντολή, αναλαμβάνουν οι Θεσσαλονικείς αδελφοί Κύριλλος (Κωνσταντίνος) και Μεθόδιος, μεταβαίνοντας στην Κριμαία (862), η οποία τελούσε υπό βυζαντινή κυριαρχία. Μόλις πέντε χρόνια αργότερα, το 867 σε εγκύκλιο επιστολή του ο Πατριάρχης Φώτιος αναφέρει ότι οι Ρώσοι είχαν ήδη δεχτεί το βάπτισμα και τεθεί εκκλησιαστικώς υπό την πνευματική δικαιοδοσία επισκόπου, ενώ το 988 βαπτίζεται στην Κωνσταντινούπολη ο ηγεμόνας του Κιέβου (δηλαδή του αρχαίου ρωσικού κράτος) Βλαδίμηρος Ι ο Μεγάλος (973 – 1015) και οι υπήκοοί του¹¹⁶.

Και ενώ ούτε είναι γνωστό, ούτε μπορεί να προσδιοριστεί επακριβώς πότε ξεκινούν οι σχέσεις του τότε ρωσικού κράτους με το ΑΟ, πότε αρχίζουν να το επισκέπτονται μεμονωμένα οι πρώτοι Ρώσοι ή πότε αυτοί αρχίζουν να εγκαταβιούν εκεί κατά τρόπο οργανωμένο, καθώς οι ιστορικές μαρτυρίες είναι είτε λίγες, είτε ανακριβείς^{117 118}, είναι ασφαλές να δεχτούμε ότι η εκκίνηση των πνευματικών σχέσεων των Ρώσων με το ΑΟ συμπίπτει χρονικά με την εποχή του πλήρους εκχριστιανισμού της Ρωσίας και της εκεί οργάνωσης μοναχικού βίου, ήτοι λαμβάνει χώρα τον 10^ο αιώνα¹¹⁹.

Περαιτέρω, όχι μόνο δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η από πολύ νωρίς παρουσία στο ΑΟ Σλάβων – άρα και Ρώσων – μοναχών, αλλά, αντίθετα, υπάρχουν πολλές άμεσες ή έμμεσες πηγές που το επιβεβαιώνουν: υπογραφές μοναχών σε γλαγολιτική γραφή σε μοναστικά έγγραφα, αξιόλογα μνημεία σλαβικής εκκλησιαστικής γραμματείας και μεταφράσεις τα οποία γράφτηκαν στο ΑΟ, η πνευματική γοητεία που άσκησε προς τους Σλάβους ο Άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης (930 –

¹¹⁵ Ο όρος «εκχριστιανισμός» δεν σημαίνει απλώς και μόνο υιοθέτηση της νέας θρησκείας, αλλά είναι στην ουσία του ευρύτερος. Καθώς όλοι οι Σλάβοι δεν είχαν έως τότε αναπτύξει γραφή, γραμματεία και πνευματική καλλιέργεια στη δική τους γλώσσα, η δημιουργία γραπτής γλώσσας (αλφάβητου) ουσιαστικά αρχίζει να τους εξυψώνει προς τον χώρο της ελληνικής πνευματικής και πολιτισμικής επιρροής και να τους εντάσσει στα κράτη της εποχής στα οποία επικρατούσαν οι αξίες της παιδείας (βλ. Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Κύριλλος και Μεθόδιος...*, σ. 10, 30-31).

¹¹⁶ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Κύριλλος και Μεθόδιος...*, σ. 74 και 201.

¹¹⁷ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο και Ρωσία...*, σ. 195.

¹¹⁸ Σμυρνάκης Γεράσιμος, *Το Άγιον Όρος*, Εκδόσεις Πανσέληνος, Καρυές Αγίου Όρους, 1988 (φωτογραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1903, συμπληρωμένη με ευρετήριο ονομάτων), σ. 658.

¹¹⁹ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο και Ρωσία...*, σ. 195.

997/1000), η «Διήγηση των παρωχημένων χρόνων»¹²⁰ (ανάγεται στο 1051, αλλά είναι βέβαιο ότι γράφτηκε νωρίτερα).

Πέραν αυτών, είναι και το γεγονός ότι ήδη στις αρχές του 11^{ου} αιώνα υπάρχει και μία μικρή ρωσική μονή, το «Παλαιομονάστηρο» (βλ. κατωτέρω). Το 1198, όταν ιδρύεται η Μονή Χιλανδαρίου, οι Ρώσοι μοναχοί κατείχαν στον Άθω την τρίτη θέση μεταξύ των εθνοτήτων, μετά τους Έλληνες και τους Ίβηρες¹²¹. Πάντως, μαζί με τα ιστορικά γεγονότα, αρχίζουν να δημιουργούνται στη Ρωσία και διάφορες «παραδόσεις» και «θρύλοι», όπως π.χ. ότι την Μονή Αγίου Παντελεήμονος την έκτισε ο Ρώσος ηγεμόνας Βλαδίμηρος Ι την εποχή του εκχριστιανισμού των Ρώσων, κάτι που βεβαίως ούτε επιβεβαιώνεται, ούτε ισχύει¹²².

Είναι συνεπώς φυσικό οι νεοφώτιστοι Χριστιανοί να ελκύονται από την φήμη του Άθω, ως μεγάλου μοναστικού κέντρου της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, και από την πνευματική γοητεία του, να οραματίζονται μία επίσκεψη ή εγκαταβίωση σε αυτό, ήδη πριν την «Διήγηση των παρωχημένων χρόνων». Στη συνείδησή τους η εμφάνιση του μοναχισμού στη χώρα τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το ΑΟ. Το ΑΟ έγινε περαιτέρω γνωστό στη Ρωσία και χάρη στις προσκυνηματικές περιοδείες Ρώσων στους Αγίους Τόπους που άρχισαν τον 12^ο αιώνα¹²³.

Όσο σταδιακή ήταν η άφιξη Ρώσων μοναχών στο ΑΟ – λόγω των δεκαετιών που απαιτήθηκαν για τον εκχριστιανισμό τους και την αφομοίωση από αυτούς των κύριων χαρακτηριστικών του αγιορείτικου ασκητισμού, εκ του γεγονότος ότι οι περισσότεροι Ρώσοι μοναχοί δεν γνώριζαν την ελληνική γλώσσα, στην οποία είχαν γραφτεί τα εκκλησιαστικά βιβλία και τα έργα των πατέρων της Εκκλησίας, με αποτέλεσμα να απαιτηθούν μεταφράσεις αυτών, κάτι που από μόνο του είναι

¹²⁰ Πρόκειται για την κουρά ενός Ρώσου κοσμικού από την πόλη Ljubech (Λουβέσκου) σε μοναχό «στη χώρα των Ελλήνων», στο Άγιο Όρος, ο οποίος έλαβε το όνομα Αντώνιος και έγινε, στη συνέχεια, ο ιδρυτής της Σηλαιωτικής Λαύρας του Κιέβου, δηλ. του ρωσικού μοναχισμού. Σήμερα είναι γνωστός με το όνομα Όσιος Αντώνιος ο Σηλαιώτης (Pečerskij).

¹²¹ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο και Ρωσία...*, σ. 205.

¹²² Ό.π., σ. 201.

¹²³ Τέσσερα ήταν τα κύρια πνευματικά κέντρα της Ορθοδοξίας προς τα οποία οι Ρώσοι μοναχοί στρέφονταν για να διδαχτούν από την πείρα των Ελλήνων μοναχών και να εφοδιαστούν με βιβλία για την ανάπτυξη της ρωσικής εκκλησιαστικής γραμματείας: Κωνσταντινούπολη, Ιεροσόλυμα, Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Όρος Σινά και Άγιο Όρος.

χρονοβόρο¹²⁴ – άλλο τόσο απότομη ήταν η διακοπή της πνευματικής επικοινωνίας τους με ΑΟ, συνέπεια της κατάλυσης του κράτους του Κιέβου από τους Τατάρους, το 1240¹²⁵, κάτι που επηρέασε βαθύτατα την πολιτική και θρησκευτική ζωή της Ρωσίας.

Αλλά και η κατάλυση του Βυζαντινού Κράτους από τους Οθωμανούς σηματοδότησε την έναρξη μίας ιστορικής περιόδου παρακμής και εξαθλίωσης για τον ελληνικό κόσμο, από την οποία δεν θα μπορούσε να εξαιρεθεί και να ξεφύγει το ΑΟ. Για το τελευταίο, οι κύριες άμεσες συνέπειες ήταν οι εξής: α) υποχώρησε η ελληνική λόγια παιδεία (καθόσον οι μορφωμένοι, οι λόγιοι κλπ. μετανάστευσαν μαζικά στη Δύση, θέτοντας τις βάσεις της Αναγέννησης) και β) διακόπηκαν οι οικονομικές ενισχύσεις εκ μέρους των βυζαντινών βασιλέων και αριστοκρατών. Το αποτέλεσμα αυτών ήταν ο πνευματικός μαρασμός του ΑΟ και η δημιουργία ζητήματος επιβίωσης τον μονών, με συνέπεια αυτές να αναγκαστούν να στραφούν προς αναζήτηση βοήθειας σε αλλοεθνείς ορθόδοξους ηγεμόνες (π.χ. Σέρβους, Μολδοβλάχους), αλλά κυρίως Ρώσους. Έτσι, οι Τσάροι και οι ανώτεροι Ρώσοι κληρικοί έγιναν σταδιακά προστάτες και αρωγοί του ΑΟ, με αποτέλεσμα την αύξηση της εκεί επιρροής τους και την αλλαγή της φυσιογνωμίας του (σύνθεση, εθιμοτυπία, ιεροτελεστία), αλλά και του παλαιού (αρχικού) ελληνο-ορθόδοξου χαρακτήρα του.

Για παράδειγμα, ο ηγεμών της Ουγγροβλαχίας Vlad II Τερεξ (1456 – 1462) προσέφερε χρήματα και δώρα στη Μονή Παντελεήμονος και ο Μέγας Δούκας Ivan III Vasilyevič επέτρεψε στον ηγούμενο της ίδιας μονής ανά τετραετία να διενεργεί έρανο στη Ρωσία υπέρ της μονής και ταυτόχρονα προσέφερε και ο ίδιος χρηματική ενίσχυση, όπως και ο διάδοχός του, Vasili Ivanovitch¹²⁶. Ως συνέπεια, το ελληνικό στοιχείο αρχίζει να εξασθενεί και να παραμερίζεται σε ορισμένες μονές, η ηγεσία των οποίων αναλαμβάνεται από μη Έλληνες μοναχούς, ενώ ενίοτε η ελληνική γλώσσα εξοστρακίζεται από το τελετουργικό ή την καθημερινή χρήση (π.χ σε πράξη του 1483, σχετικά με διένεξη δύο άλλων μονών, ο εκπρόσωπος της Μονής Παντελεήμονος υπέγραψε στα σλαβονικά¹²⁷). Πάντως, παρά το γεγονός ότι οι Τσάροι της Ρωσίας στηρίζουν ποικιλοτρόπως την Μονή Παντελεήμονος (με χρήματα, δώρα, άδειες για εράνους στη Ρωσία, αποστολή ιερών σκευών και βιβλίων¹²⁸), μαρτυρίες καταδεικνύουν ότι αυτή σε συγκεκριμένες περιόδους ήταν εγκαταλειμμένη (π.χ. το 1584 δωρεά 1.000 ρουβλιών του Τσάρου Ιβάν Δ΄ προς την ανωτέρω Μονή δεν βρήκε κανέναν αποδέκτη, καθώς αυτή ήταν από δεκαετίες έρημη μοναχών¹²⁹).

¹²⁴ Μαμαλάκης Ιωάννης Π., *Το Άγιον Όρος...*, σ. 153.

¹²⁵ Ό.π., σ. 186.

¹²⁶ Ό.π., σ. 231.

¹²⁷ Ό.π., σ. 227.

¹²⁸ Ό.π., σ. 258-259 και 270.

¹²⁹ Ό.π., σ. 258, 283 και 317.

Το ΑΟ ουσιαστικώς αρχίζει να καθίσταται γνωστό στα ευρύτερα στρώματα της ρωσικής κοινωνίας μετά την Συνθήκη της Αδριανούπολης (14/9/1829), καθώς εκ νέου, μετά από έναν αιώνα περίπου, ανοίγει για τη Ρωσία η οδός (τα Στενά) προς τους Αγίους Τόπους και το προσκυνηματικό κίνημα των ευσεβών Ρώσων αποκτά σύντομα διαστάσεις μαζικές¹³⁰.

9.3 Περί της ίδρυσης και της ονομασίας της Μονής Αγίου Παντελεήμονος

Η Μονή Αγίου Παντελεήμονος ούτε βρισκόταν πάντοτε στην ίδια θέση με την σημερινή (δηλ. στα δυτικά παράλια του ΑΟ), ούτε έφερε πάντοτε το ίδιο όνομα, αλλά στην ιστορική της διαδρομή τα δύο ανωτέρω στοιχεία μεταβλήθηκαν τρεις (3) φορές.

Η αρχική ονομασία ήταν «*Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Ξυλουργού*» και είχε ιδρυθεί από Έλληνες μοναχούς τον 10^ο αιώνα και βρισκόταν σε ορεινή θέση, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται η μικρή Σκήτη (βλ. παράρτημα) της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Βογορόδιτσα), στην αγιορείτικη ενδοχώρα, ανάμεσα στις Μονές Παντοκράτορος (στην οποία υπάγεται η Σκήτη) και Βατοπεδίου. Ήδη το 1016 ο Έλληνας ηγούμενος του μονυδρίου των Ρως υπογράφει στα ελληνικά «*Γεράσιμος ελώς Θεού πρεσβύτερος και ηγούμενος μονής των Ρως μαρτυρών υπέγραψα*»¹³¹, ενώ από το έτος 1030 η μονή αυτή αποκαλείται και «των Ρουσών», «των Ρώσων» ή «των Ρως»¹³².

Κάτι τέτοιο μπορεί να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η (σημερινή) Μονή Αγίου Παντελεήμονος ενδεχομένως ιδρύθηκε από Ρώσους ή ότι πάντοτε εγκαταβιούσαν σε αυτή μόνο Ρώσοι μοναχοί. Το σημείο αυτό χρήζει επεξήγησης.

Είναι σημαντικό να ενθυμείται κανείς ότι το ΑΟ αποτελεί ένα διά των αιώνων διαμορφωμένο, ιδιόμορφο εκκλησιαστικό και πολιτικό καθεστώς, του οποίου ο λόγος δημιουργίας και ύπαρξης είναι ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός. Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι το ΑΟ είναι και αποκαλείται «μοναστική πολιτεία», δεν θα πρέπει να παραπέμπει σε κάποια μορφή κρατική υπόσταση, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, η οποία θα αποτελούνταν από «πολίτες» μίας ή περισσότερων εθνοτήτων ή εθνικοτήτων. Η αδιαμφισβήτητη παρουσία στο ΑΟ ξένων (και κυρίως Σλάβων) στο πέρασμα των αιώνων

¹³⁰ Nivière Antoine, «*Les Russes au Mont Athos au XIXe siècle*», Slavica Occitania, 15, Toulouse, 2002, σ. 100.

¹³¹ Μαμαλάκης Ιωάννης Π., *Το Άγιον Όρος...*, σ. 155.

¹³² Μυλωνάκος Νικηφόρος, *Άγιον Όρος...*, σ. 77.

θα πρέπει σχεδόν αποκλειστικά να θεωρηθεί ως απτή απόδειξη της ανάγκης ορθόδοξων Χριστιανών να προσεγγίσουν το θείο και όχι να δημιουργήσουν «κράτος».

Δεδομένου ότι την εποχή της δημιουργίας του ΑΟ η Ρωσία, ως χώρα ή ως κράτος, δεν υφίσταται ακόμη, αντίθετα όμως υπάρχουν στο ιστορικό προσκήνιο οι ήδη εκχριστιανισμένοι Ρώσοι, οι οποίοι αρχίζουν να εμφανίζονται μεμονωμένα στο ΑΟ, είναι φυσικό ότι το στοιχείο του γένους («οι Ρως») χρησιμοποιείται από τους λοιπούς ομόδοξους μοναχούς για να περιγράψει τους νέους ομόδοξους Χριστιανούς αδελφούς τους.

Πάντως, θεωρείται¹³³ ότι αφενός ο όρος αυτός, που εμφανίστηκε στους χρόνους της πρώτης εμφάνισης των Σλάβων στο ΑΟ, λανθασμένα διατηρήθηκε και επικράτησε, αφετέρου ότι οι συγκεκριμένες Μονές, τόσο ως προς τον τρόπο και χώρο της ίδρυσής τους, ήταν ανέκαθεν ελληνικές, απλώς είχε επιτραπεί η εγκαταβίωση σε αυτές Σλάβων Χριστιανών, ακριβώς λόγω πνεύματος χριστιανικής αγάπης και συναδελφότητας.

Σύμφωνα με μία άλλη άποψη, η διατήρηση της προσωνυμίας «των Ρωσών» κλπ. στο χρόνο οφείλεται και στην αντίσταση την οποία επιδεικνύουν οι μοναχοί σε αλλαγές, καθώς προκρίνουν παραδοσιακά το αμετάβλητο στο χρόνο και την τήρηση των καθιερωμένων, ακόμη π.χ. και στα τοπωνύμια. Αυτή η τήρηση της παράδοσης μετά θρησκευτικής ευλάβειας γίνεται εύκολα αντιληπτή στην περίπτωση της Μονής Ιβήρων, η οποία πράγματι ιδρύθηκε από Ίβηρες (Γεωργιανούς) πρίγκιπες, αλλά από τον 14^ο αιώνα κατοικείται αποκλειστικά μόνο από Έλληνες μοναχούς, χωρίς ποτέ να έχει μεταβάλει το όνομά της¹³⁴.

Αυτό ήταν το όνομα της Μονής έως το έτος 1169¹³⁵, όταν πραγματοποιήθηκε μετοικεσία της, αδεία της Πρώτου και της Σύναξης, στην πιο ευρύχωρη Μονή του «*Αγίου Παντελεήμονος του Θεσσαλονικέως*», όπου σήμερα βρίσκεται το «*Παλαιομονάστηρο*»¹³⁶ (περίπου 3 χλμ. Β.Α. της Μονής Αγίου Παντελεήμονος – είναι Κελλί της ίδιας Μονής – βλ. παράρτημα), διατηρώντας παράλληλα και την προσωνυμία «Μονή των Ρώσων». Ωστόσο, η Μονή πυρπολήθηκε ολοσχερώς (πλην του πύργου της) το 1309 από τους Καταλανούς¹³⁷, με αποτέλεσμα να ερημώσει και μόνο αργότερα να επανδρωθεί ξανά κυρίως από Σέρβους, υπό τους οποίους παρέμεινε για καιρό.

¹³³ Παπαδάτος Σταύρος Ι., *Αι Σλαυικαί διεισδύσεις εν Αγίω Όρει και οι εξ αυτών Πολιτικά και νομικά συνέπειαι*, Ανάτυπο εκ των Θ' & Ι' τόμων του Περιοδικού «*Ηπειρωτική Εστία*», Ιωάννινα, 1961, σ. 10.

¹³⁴ Μυλωνάκος Νικηφόρος, *Άγιον Όρος...*, σ. 78-79.

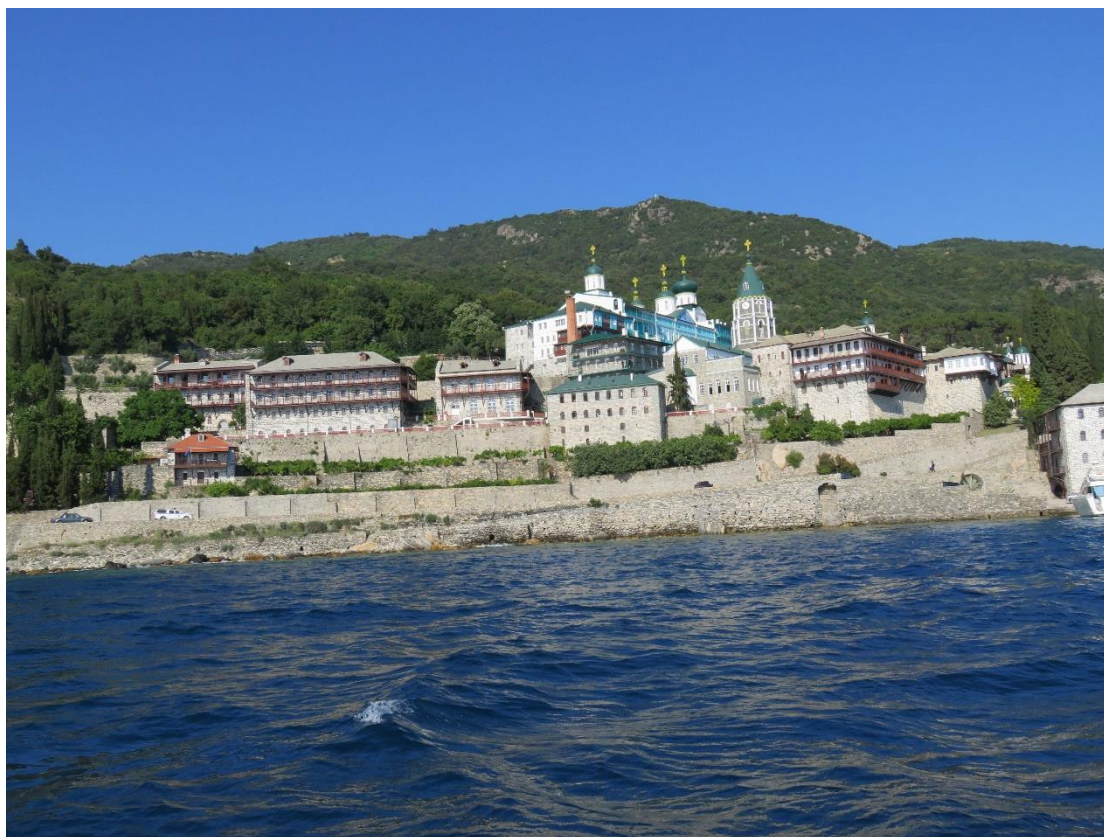
¹³⁵ Δεν ήταν κάποια μεγάλη μονή, εις την οποία είτε θα επικρατούσαν αριθμητικά οι Ρώσοι έναντι των Ελλήνων, είτε ο συνολικός αριθμός των μοναχών θα ήταν αξιοσημείωτος, αλλά μονύδριο (= μοναστηράκι) – βλ. Μαμαλάκης Ιωάννης Π., *Το Άγιον Όρος...*, σ. 157.

¹³⁶ Μυλωνάκος Νικηφόρος, *Άγιον Όρος...*, σ. 77.

¹³⁷ Μετά την κατάλυση του Βυζαντίου από τους Σταυροφόρους (4^η Σταυροφορία, 1201 – 1204), ήταν επόμενο ότι τα εδάφη της Αυτοκρατορίας – άρα και το Άγιο Όρος – τέθηκαν στο έλεος επιδρομών και λεηλασιών από τους πάσης εθνικότητας δυτικούς σταυροφόρους (αλλά και Σέρβους, Βούλγαρους, πειρατές κλπ) έως την οριστική της πτώση.

Η τρίτη και οριστική αλλαγή τοποθεσίας της Μονής έλαβε χώρα το 1765, με την μεταφορά της στην σημερινή της παραθαλάσσια θέση. Για κάποιο χρονικό διάστημα μετονομάστηκε, το 1806, διά πατριαρχικού σιγγιλίου, σε «Αυθεντικόν Κοινόβιον των Καλλιμάχηδων»¹³⁸, προς τιμή του Έλληνα ηγεμόνα της Μολδαβίας Σκαρλάτου Καλλιμάχη, ο οποίος ανοικοδόμησε τη Μονή εκ βάθρων, και κάθε άλλη ονομασία της καταργήθηκε¹³⁹.

Εξετάζοντας, τώρα, την εθνολογική σύνθεση της μονής καθόλη την διάρκεια της ύπαρξής της, διαπιστώνει κανείς ότι μέχρι το 1875, όταν καταλαμβάνεται από τους Ρώσους (κεφ. 9.5), η Μονή είχε αμιγώς ελληνικό χαρακτήρα, με εξαίρεση μίας περιόδου στα τέλη του 15^{ου} και ολόκληρο τον 16^ο αιώνα (όπου είχαν επικρατήσει αριθμητικά οι Σέρβοι).

Η Μονή Αγίου Παντελεήμονος (άποψη από θάλασσης – φωτογραφία Ιωάννης Βικελίδης)

Οι Καταλανοί ήταν μισθοφόροι και, επειδή ήλθαν σε ρήξη με τους Βυζαντινούς, λεηλάτησαν, μεταξύ άλλων, και την Χαλκιδική (περίπου 1307 – 1309).

¹³⁸ Μυλωνάκος Νικηφόρος, ό.π., σ. 78.

¹³⁹ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 144.

9.4 Έλληνες και Ρώσοι μοναχοί στο Άγιο Όρος τον 19^ο αιώνα – Οι απαρχές του εθνοφυλετικού ανταγωνισμού και η πολιτική παρέμβαση της Ρωσίας¹⁴⁰

Μπορεί το ΑΟ να γνώρισε στη μακρά του ιστορία του πολλές ταραχές – κυρίως θεολογικής φύσης, αλλά και κτηματικές διαφορές, ενίοτε έντονες, μεταξύ των μονών – όμως αυτές δεν μπορούν να συγκριθούν σε οξύτητα και ένταση με τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως το 1917, μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων μοναχών, αλλά και τις συνέπειές τους, οι οποίες έχουν να κάνουν με την ευκαιρία που παρείχαν στην Ρωσία να παρέμβει, προκειμένου να πετύχει πολιτικούς στόχους¹⁴¹.

Για πρώτη φορά στην ιστορία του ΑΟ το εθνικιστικό στοιχείο, ο εθνοφυλετικός ανταγωνισμός, είναι τόσο οξύς, ώστε σπέρνει τη διχόνοια και διαταράσσει την αρμονία, αίρει το μοναχικό ιδεώδες και την αγάπη, διαρρηγνύει μακραιώνους πνευματικούς δεσμούς και καθιστά την συνύπαρξη αδελφών μοναχών προβληματική, εάν όχι αδύνατη. Ειδικότερα, εναρκτήρια στιγμή για τα ανωτέρω είναι η εκ νέου επάνδρωση, κατά το διάστημα 1835 – 1838 της Μονής Αγίου Παντελεήμονος με Ρώσους μοναχούς.

Έως τότε, όπως προκύπτει από τον ακόλουθο πίνακα (η ανάγνωση της υποσημείωσης¹⁴² είναι απαραίτητη για την κατανόησή του), η παρουσία Ρώσων μοναχών στο ΑΟ συνολικά είναι από ανύπαρκτη και περιστασιακή (1725 – 1836) έως μικρή και χωρίς επιρροή (1836 – 1840).

¹⁴⁰ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο, Σλάβοι...*, σ. 493-517.

¹⁴¹ Σύμφωνα πάντως με την Lora Gerd, ούτε οι Ρώσοι μοναχοί είχαν κάποιους πολιτικούς στόχους, ούτε η ρωσική κυβέρνηση είχε κάποια σχέδια για το ΑΟ (βλ. «Ρωσικά σχέδια για το καθεστώς του Αγίου Όρους στα χρόνια των Βαλκανικών πολέμων», Ζ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Το Άγιο Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης», Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 23-25/11/2012, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 87).

¹⁴² Ορισμένες **επεξηγήσεις** είναι απαραίτητες για την ανάγνωση του πίνακα: α) οι ποικίλες πηγές που χρησιμοποιήθηκαν και αναφέρονται (δημοσιεύματα εφημερίδων, έγγραφα Μονών, εκθέσεις προξένων, αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, Αρχεία της Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσικής Αυτοκρατορίας κλπ.) ενίοτε μεταξύ τους αλληλεπικαλύπτονται και παρουσιάζουν αναντιστοιχίες ή και αντιφάσεις (μεταξύ Ελλήνων, Ρώσων και άλλων ευρωπαϊών συγγραφέων-μελετητών, αλλά και μεταξύ Ρώσων μεταξύ τους) β) ενίοτε στις ελληνικές πηγές γίνεται αναφορά σε αριθμητικά στοιχεία που βρέθηκαν σε ρωσικές πηγές και βιβλιογραφία γ) οι άλλες ορθόδοξες εθνότητες (Σέρβοι, Βούλγαροι, Ρουμάνοι, Γεωργιανοί) όπου αναφέρονται, αναφέρονται μόνο ως μέτρο σύγκρισης και δ) οι αριθμοί αφορούν σε συνολικό αριθμό μοναχών, ήτοι σε εις μονές μονάζοντες (μοναστηριακοί) και εις εξαρτήματα (σκήτες, κελιά κλπ.) μονάζοντες (εξαρτηματικοί). **Συνοπώς, η αξία και χρησιμότητα του πίνακα δεν έγκεινται στην με απόλυτη ακρίβεια καταγραφή του αριθμού των Ρώσων και Ελλήνων μοναχών (κάτι που έτσι και αλλιώς θα ήταν αδύνατο, είτε τότε, είτε σήμερα), αλλά στο να καταδείξει, και μάλιστα κατά τρόπο σαφή και ξεκάθαρο, την τάση (αυξητική ή μειωτική) του αριθμού των εν λόγω μοναχών, ανά χρονική περίοδο.**

Έτος ή περίοδος)	Έλληνες μοναχοί	Ρώσοι μοναχοί	Σέρβοι, Βούλγαροι Ρουμάνοι και Γεωργιανοί μοναχοί	Πηγή	Αναφορά
1725		2	2 Βούλγαροι	Ουκρανός περιηγητής Vasilij G. Barskij ¹⁴³	1 (σ. 15)
1744		0		Ουκρανός περιηγητής Vasilij G. Barskij	1 (σ. 15)
1835-1836		0		N.I. Fennell	1 (σ. 15)
1836		3		Έκθεση Προξένου Γερμανίας σε Θεσσαλονίκη Henry Abbott	3 (σ. 55)
1836		100		Έκθεση υπό Αντωνίου Ψυχάρη προς Α.Θ.Π. Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Β΄	4 (σ. 10)
1840		150		Ρωσικές πηγές 19 ^{ου} αιώνα	1 (σ. 15)
1853-1856		>500		Έκθεση Προξένου Γερμανίας στη Θεσσαλονίκη Henry Abbott	3 (σ. 55)
1874		<300		Έκθεση υπό Αντωνίου Ψυχάρη προς Α.Θ.Π. Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Β΄	4 (σ. 7)
1876	2.395	1.520	420 Βούλγαροι και Σέρβοι, 125 Ρουμάνοι	Έκθεση Προξένου Γερμανίας στη Θεσσαλονίκη Henry Abbott	3 (σ. 54 & 89)
1881		1.000			6 (σ. 454)
1883	2.653	2.440	225 Βούλγαροι, 164 Ρουμάνοι, 44 Σέρβοι	Απογραφή	7 (σ. 96)
1887	2.653	2.440	44 Σέρβοι, 235 Βούλγαροι, 164 Ρουμάνοι	Τηλ/μα Προξενείου της Ελλάδας στην Θεσσαλονίκη (ΑΥΕ 507/1890/26/8.1.1890)	2 (σ. 214)
Τέλη 19 ^{ου} αι.		5.000		N.I. Fennell	1 (σ. 31)
1902		<3.500		Τηλ/μα Προξενείου της Ελλάδας στην Θεσσαλονίκη (ΑΥΕ 224/1902/15/20.1.1902)	2 (σ. 215)
1903	3.276	3.496		Διάφορες πηγές (ελλ. – ρωσ.)	1 (σ. 19)
1910	3.900	4.800	500 Βούλγαροι, 500 Ρουμάνοι, 150 Σέρβοι		6 (σ. 464)
1913	3.700	3.500		Επιστολή Μητροπολίτη Κασσανδρείας Ειρηναίου προς τον Διοικητικό Επίτροπο Χαλκιδικής	1 (σ. 5-6)

¹⁴³ Ο λόγος, σύμφωνα με τον ίδιο τον Barskij, έχει να κάνει με τις πολύ μεγάλες δυσκολίες του μοναστικού βίου υπό τους Οθωμανούς, σε αντιπαράθεση με τον πολυτελή και άνετο τρόπο ζωής των Ρώσων μοναχών στη Ρωσία (Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Τα Θαυμαστά Μοναστήρια του Αγίου Όρους Άθω... (έτσι όπως τα είδε και τα σχεδίασε με ζήλο και πολλή επιμέλεια ο ευλαβής οδοιπόρος μοναχός Βασίλειος Γρηγορόβιτς Μπάρσκυ, όταν περιηγήθηκε την ιερή πολιτεία του Άθω το έτος 1744)*, Αγιορείτικη Φωτοθήκη - Reprotime, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 37-38.

		4.800		B.S. Serafimov	
1914		3.306		Αρχεία Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσικής Αυτοκρατορίας	1 (σ. 25)
1915		2.885		A.A. Pavlovskij	1 (σ. 31)
		5.000		F.I. Uspenskij	
1917	6.500	3.500	300 Βούλγαροι, 200 Ρουμάνοι	ΥΠΕΞ Ρωσίας	1 (σ. 31)
1959	1.351	119	171 Βούλγαροι, Σέρβοι και Ρουμάνοι		5 (σ. 61)

Πηγές πίνακα

1. Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., Ανατολικό Ζήτημα & Άγιον Όρος: Η ελληνορωσική διαμάχη στο Άγιον Όρος με θέμα την πληθυσμιακή δυναμική (1725 – 1917).
2. Βλάχος Νικόλαος Β., *Το Μακεδονικόν ως Φάσις του Ανατολικού Ζητήματος (1878 – 1908)*, Τύποις Γερτρούδης Σ. Χρήστου, Αθήνα, 1935.
3. Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος και η Ρωσία*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε, Θεσσαλονίκη, 2013.
4. Ψυχάρης Αντώνιος, *Ανάγνωσμα (εν τη κατά την ΚΑ΄ Αυγούστου συνεδριάσει της Ιεράς Συνόδου και του Εθνικού Συμβουλίου υπό την προεδρείαν της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου Ιωακείμ του Β΄ περί του ζητήματος της εν τω Αγιωνύμω Όρει Ιεράς Μονής του Αγίου Παντελεήμονος*, Τυπογραφείο Α. Κορομηλά, Αθήναις, 1874.
5. Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος και Σλαύοι*, Αθήνα, 1960.
6. Μαμαλάκης Ιωάννης Π., *Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των Αιώνων*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1971.
7. Παπαδάτος Σταύρος Ι., *Αι Σλαυικαί διεισδύσεις εν Αγίω Όρει και οι εξ αυτών Πολιτικά και νομικά συνέπειαι*, Ανάτυπο εκ των Θ΄ & Ι΄ τόμων του Περιοδικού «Ηπειρωτική Εστία», Ιωάννινα, 1961.

=====

Τα ίδια στοιχεία δημιουργούν το κάτωθι γράφημα, από το οποίο φαίνεται πιο παραστατικά η τάση αύξησης ή μείωσης του αριθμού των Ρώσων μοναχών στο ΑΟ σε κρίσιμες χρονολογίες.

Έως και το τέλος του 18^{ου} αιώνα το ΑΟ δεν έχει ιδιαίτερη απήχηση στο ρωσικό λαό, ούτε επηρεάζει την συλλογική ευσέβειά του, διότι α) η ζητεία (σελ. 58), μέσο και επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων και των μοναχών, δεν ασκήθηκε στη Ρωσία και β) αν και η Ρωσία προβαίνει σε ελεγχόμενη κρατική οικονομική ενίσχυση μονών και μοναχών, δεν υφίσταται κανένα ειδικό πολιτικό ενδιαφέρον για την Μονή Αγίου Παντελεήμονος. Αυτό αποδεικνύει ότι η αξιοποίησή της, ως συμβόλου ισχυρής παρουσίας του Τσάρου στο ΑΟ, βρίσκεται εκτός ενδιαφέροντος και προτεραιοτήτων της κρατικής ρωσικής εξουσίας, αλλά και της Εκκλησίας της Μόσχας. **Δηλαδή, έως εκείνη την εποχή η ρωσική εξωτερική πολιτική δεν ενδιαφέρεται να χρησιμοποιήσει μοναστικά ιδρύματα στο ΑΟ ως μέσο ανάμειξης και επιρροής¹⁴⁴.**

Περαιτέρω, το γεγονός ότι τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα είτε δεν υπάρχουν στο ΑΟ Ρώσοι μοναχοί, είτε εάν υπάρχουν είναι ελάχιστοι και διεσπαρμένοι μεταξύ των χιλιάδων Ελλήνων αδελφών τους, καταδεικνύεται από το γεγονός ότι δεν υπάρχει απολύτως κανένα επίσημο ρωσικό πολιτικό ή θρησκευτικό ενδιαφέρον για το ΑΟ.

Όπως πολύ λογικά και εύστοχα επισημαίνει ο Μελέτιος Μεταξάκης¹⁴⁵, **το πιο ευνοϊκό διάστημα για μία ενδεχόμενη δημιουργία ρωσικών δικαιωμάτων στο ΑΟ, από τον εκχριστιανισμό των Ρώσων, θα ήταν τα 100 και πλέον έτη πριν την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, για τον απλούστατο λόγο ότι μέχρι τότε η ρωσική επιρροή στην Ανατολή ήταν ακαταμάχητη. Πώς, συνεπώς, μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός ότι η Ρωσία, όντας επίσημα προστάτης των εν Ανατολή ορθοδόξων Χριστιανών (Συνθήκη του Kÿsÿk Kaγnarcα του 1774), όταν κατά τη 9ετή (1821 – 1830) διάρκεια της Επανάστασης το ΑΟ καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς και δεινοπάθησε, σε έμψυχες και άψυχες απώλειες (θανατώσεις μοναχών, καταλήψεις μονών, λεηλασίες κειμηλίων κλπ.), η Ρωσία ουδέποτε διαμαρτυρήθηκε στην Υψηλή Πύλη; Και μάλιστα, όχι απλώς υπέρ των επαναστατημένων ορθοδόξων Χριστιανών υπηκόων της**

¹⁴⁴ Χρυσοχοΐδης Κρίτων, «Άθως και Ρωσία (15^{ος} – 18^{ος} αιώνας): Ιδεολογήματα και πραγματικότητες (μία προσέγγιση), Α΄ Διεθνές Συνέδριο «Ρωσία και Μεσόγειος», Αθήνα 19-22/5/2005, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2011, σ. 273 και 281.

¹⁴⁵ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 80-82.

Πύλης¹⁴⁶, αλλά και υπέρ των ρωσικών ιδρυμάτων και βεβαίως υπέρ των Ρώσων μοναχών που θα καταπιέζονταν και θα σφάζονταν από τους Οθωμανούς.

Εάν λοιπόν το 1744 ο σπουδαίος Ουκρανός περιηγητής Vasilij Grigorjevic Barskij δεν βρήκε στο ΑΟ κανέναν Ρώσο μοναχό και με παράπονο έγραψε ότι «η μονή είναι ρωσική μόνο κατ' όνομα», οι πνευματικοί δεσμοί των Ρώσων με το ΑΟ αναβιώνουν εκ νέου αργά αλλά σταδιακά μετά το 1759, έτος κατά το οποίο ο λαμπρός Ουκρανός ησυχαστής μοναχός Paisius Wieliczkowski (1722 – 1794) ίδρυσε την Σκήτη του Προφήτη Ηλία (υπάγεται στη Μονή Παντοκράτορος).

Οι πρώτες ενδείξεις της ρήξης Ελλήνων και Ρώσων μοναχών εντοπίζονται το 1835, όταν επισκέφτηκε την Μονή Αγίου Παντελεήμονος ο ιερομόναχος Ανίκητος (κατά κόσμον πρίγκηπας Sergey Sirinskij-Shikhmatov), συνοδευόμενος από 15 Ρώσους μοναχούς από την Σκήτη του Προφήτη Ηλία, και δώρισε στη μονή μία εικόνα και οικονομική βοήθεια για την αποπεράτωση του ναού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, πριν αναχωρήσει για Ιεροσόλυμα. Αμέσως μετά την αναχώρησή του οι Ρώσοι μοναχοί άρχισαν να φέρονται στους Έλληνες αδελφούς τους με υπεροψία και να διατείνονται ότι η μονή είναι δική τους και ότι έχουν επικεφαλής Ρώσο πρίγκιπα. Αλλά και οι Έλληνες μοναχοί φαίνεται ότι ήταν αυτοί που, ακούγοντας τις συμβουλές αδελφών τους από άλλες μονές, εξώθησαν τον Ανίκητο να φύγει οριστικά από την μονή, άμα τη επιστροφή του από τα Ιεροσόλυμα (1836), αλλά όχι για λόγους εθνικιστικούς, αλλά οικονομικούς¹⁴⁷.

Το γεγονός ότι την περίοδο εκείνη απουσιάζει ακόμη το στοιχείο του εθνοτικού ανταγωνισμού, αποδεικνύεται από το γεγονός ότι το 1837 οι Έλληνες μοναχοί της Μονής Αγίου Παντελεήμονος κάλεσαν τον (Ρώσο ηγούμενο της Σκήτης Προφήτη Ηλία) Παύλο¹⁴⁸ και τους Ρώσους μοναχούς αυτής να έλθουν ως μόνιμοι συμμοναστές τους, κάτι που έγινε το 1839 μέσα σε πανηγυρικό κλίμα χαράς και χριστιανικής αγάπης. Την εποχή εκείνη οι Έλληνες μοναχοί ανέρχονταν σε 80

¹⁴⁶ Υπενθυμίζονται οι αντιδράσεις άλλων Μεγάλων Δυνάμεων της Δύσης, ιδίως της Μεγάλης Βρετανίας, κάθε φορά που οι Οθωμανοί πρόεβαιναν σε φρικαλεότητες σε βάρος των επαναστατημένων.

¹⁴⁷ Η Μονή Αγίου Παντελεήμονος βρισκόταν σε δεινή οικονομική θέση, συνέπεια χαμένων δικών με άλλες μονές για γαίες και της Ελληνικής Επανάστασης, η οποία είχε βεβαίως πλήξει το σύνολο των Μονών (εκτεταμένες ζημιές κτηρίων, ερήμωση μονών, λειψανδρία μοναχών, οικονομική ένδεια). Ως αποτέλεσμα, οι υπόλοιπες μονές του ΑΟ επιθυμούσαν να επωφεληθούν από μία ενδεχόμενη ολοσχερή κατάπτωσή της, μέσω αρπαγής της κτηματικής της περιουσίας. Η παρουσία του Ανίκητου και της οικονομικής του βοήθειας θα αναιρούσε τα σχέδια αυτά.

¹⁴⁸ Του οποίου προ ολίγου είχαν επιτύχει την έξωση, μαζί με όλους τους συμπατριώτες του μοναχούς, με την βοήθεια των Ουκρανών, με αφορμή την θρασύτητα των Ρώσων μοναχών.

περίπου και πλειοψηφούσαν, ενώ οι Ρώσοι μοναχοί όχι μόνο εμφανίζονται έτοιμοι να υποτάσσονται στον Έλληνα ηγούμενο, αλλά και, ως πολίτες μίας ισχυρής, πλούσιας και ομόδοξης χώρας, υπόσχονται ότι θα συνδράμουν στην απόσβεση των χρεών της Μονής, είτε διά της ζητείας, είτε με απευθείας προσκόμιση χρημάτων από τους ίδιους τους μοναχούς.

Ζητεία είναι η προαιρετική εισφορά σε χρήμα ή σε είδος που καταβάλλεται εκ μέρους των πιστών για την ενίσχυση κάποιου εκκλησιαστικού ιδρύματος, μονής ή και πατριαρχείου. Ο ασκών το διακόνημα της ζητείας μοναχός («ταξιδιώτης») και η συνοδεία του περιέρχονται στις πόλεις και στα χωριά μίας προσδιορισμένης με ακρίβεια περιοχής της Ρωσίας («ταξίδιον» – το οποίο προϋποθέτει χορήγησης άδειας από τον Ρώσο μονάρχη), συχνά φέρουν μαζί τους για την διέγερση του θρησκευτικού συναισθήματος ιερά κειμήλια ή λείψανα αγίων, έρχονται σε επαφή με τους πιστούς, κηρύττουν σε ναούς, τελούν ιεροπραξίες (αγιασμοί, εξομολογήσεις), περιγράφουν την κακή οικονομική κατάσταση της μονής τους και συλλέγουν τις ελεημοσύνες των πιστών¹⁴⁹.

Τις παραμονές της έναρξης του Κριμαϊκού Πολέμου (1853) τα ρωσικά σκηνώματα περιορίζονταν στην μικρή Σκήτη του Προφήτη Ηλία (Μονή Παντοκράτορος), σε 5-10 Καλύβες πέριξ της Μονής Σταυρονικήτα και αριθμό Ρώσων μοναχών που ήταν διεσπαρμένοι σε διάφορα ελληνικά Κοινόβια¹⁵⁰.

Στην πορεία των ετών οι σχέσεις των δύο εθνοτήτων είχαν μεν φτάσει σε ένα υψηλό σημείο τελειότητας¹⁵¹, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και σημεία τριβής, πέραν της πολιτικής διάστασης, από την πρώτη στιγμή. Για παράδειγμα, εκ του γεγονότος ότι ο αριθμός των Ρώσων μοναχών έβαινε διαρκώς αυξανόμενος, το 1863 αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Μονή 28 Έλληνες μοναχοί, καθώς η επιρροή και οικονομική δύναμη των Ρώσων το απαίτησε.

¹⁴⁹ Χρυσοχοΐδης Κρίτων, «Άθως και Ρωσία...», σ. 267 – 273.

¹⁵⁰ Μυλωνάκος Νικηφόρος, *Άγιον Όρος...*, σ. 76.

¹⁵¹ Ο Ρώσος ιερομόναχος Serafim Veslin έγραφε: «...*Ποιο είναι το όφελος να ζούμε σε ανυπακοή και αυτεξουσιότητα (σημ.: σε σχέση με τους Έλληνες μοναχούς); Πάντως πρέπει ειλικρινώς να αναγνωρίσουμε ότι κοντά στους Έλληνες και με τους Έλληνες ζούμε απόλυτα ειρηνικά (σημ.: συγκρίνει τις σχέσεις των Ρώσων μοναχών με τους Ουκρανούς αδελφούς τους της Σκήτης του Προφήτη Ηλία) και σε αμοιβαιότητα της πιο ειλικρινούς σχέσης και χριστιανικής αγάπης...για εμάς το Ρωσικό αποτελεί αληθινό παράδεισο...*». Περαιτέρω, αναγνώριζε ότι ο ελληνικός μοναχισμός είναι ανώτερος του ρωσικού από κάθε άποψη (Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο, Σλάβοι...*, σ. 500-501).

Τα κύρια στοιχεία τριβής και δημιουργίας αρνητικών προϋποθέσεων για την ειρηνική συμβίωση ήταν η μεταξύ των δύο λαών διαφορά νοοτροπίας, ηθών, εθίμων (π.χ. τρόπος κωδωνοκρουσίας, τελετουργικό, ενδυμασία, τροφές, τα οποία εισάγονταν αυτούσια στην αγιορείτικη ζωή), μόρφωσης (οι Ρώσοι ήταν ανώτερης μόρφωσης), αλλά και διαφορές πολιτισμικές (το βυζαντινό μονοφωνικό μέλος στην ψαλμωδία ενοχλούσε τους Ρώσους), αγωγής και γενικότερης συμπεριφοράς (π.χ. αφαίρεση χειρογράφων από τις βιβλιοθήκες των μονών). Η αριθμητική αύξηση των Ρώσων μοναχών καθιστούσε τις διαφορές πιο εμφανείς στην μοναστική καθημερινότητα.

Στον πίνακα που ακολουθεί καταγράφονται γεγονότα που αφορούν στην ιστορική πορεία της Μονής Αγίου Παντελεήμονος από το 1520 έως το 1913, όπως προκύπτουν από τις σχετικές πηγές.

Έτος	Γεγονός στην Μονή Αγίου Παντελεήμονος	Πηγή
1520	Η οθωμανική απογραφή καταγράφει 25 Έλληνες, Βούλγαρους και Σέρβους μοναχούς.	6 (σ. 279)
1569	Βακουφναμές (= αφιερωτήριο ή τίτλος ιδιοκτησίας ευαγούς ιδρύματος) καταγράφει 47 Έλληνες, Βούλγαρους και Σέρβους μοναχούς.	6 (σ. 279)
1583	Σύμφωνα με επίσημη μαρτυρία, η Μονή είναι έρημη.	6 (σ. 279)
1693	Σύμφωνα με επίσημη μαρτυρία, η Μονή είναι έρημη.	6 (σ. 280)
1744	Στην Μονή υπάρχουν μόνο Έλληνες μοναχοί.	6 (σ. 281)
1838	Δεν υπάρχει κανένας Ρώσος μοναχός.	5 (σ. 12)
1840	Οι Έλληνες και οι Ρώσοι μοναχοί ανέρχονται σε περίπου 80 και 60 αντίστοιχα.	4 (σ. 664)
1843	Χάρη στην σχετική έγκριση του Τσάρου Νικολάου Α΄, αρχίζει ο ανά Ζετία έρανος στη Ρωσία υπέρ της ανόρθωση της Μονής, η οποία ενώ άλλοτε ήταν φτωχή, καθίσταται σταδιακά από τις πλουσιότερες του ΑΟ, χάρη στον οβολό των Ρώσων πιστών.	2 (σ. 504)
1844	Αποβίβαση 600 προσκυνητών στην Μονή. Απαρχές δημιουργίας κινήματος περιήγησης Ρώσων στο ΑΟ, συχνά υπό την μορφή του «πλάνητα», με αποτέλεσμα την ενίσχυση της άφιξης Ρώσων μοναχών και την συνακόλουθη δυσφορία των Ελλήνων.	2 (σ. 503-504)
1846	Οι Ρώσοι μοναχοί ανέρχονται σε 50.	2 (σ. 504)
1852	Οι Ρώσοι μοναχοί ανέρχονται σε 80 και έως το 1856 δεν τους χορηγείτο καμία διακονία.	1 (σ. 452) & 4 (σ. 663)
1856	Οι Ρώσοι μοναχοί υπερβαίνουν τους 100. Ζητούν η ανάγνωση στην Τράπεζα γίνεται και στη ρωσική γλώσσα.	7 (σ. 407) & 1 (σ. 452)
1859	Ο Ρώσος αρχιμανδρίτης Antonin Karustin διαπιστώνει το πόσο δύσκολη έχει καταστεί η συνύπαρξη Ελλήνων και Ρώσων μοναχών.	2 (σ. 509-510)
1860	Η θεία λειτουργία τελείται εναλλάξ (μία ημέρα στην ελληνική, την επόμενη στη ρωσική).	1 (σ. 453)
1863	28 Έλληνες μοναχοί απομακρύνονται από την Μονή, καθώς η συμβίωσή τους με τους Ρώσους μοναχούς είχε γίνει αδύνατη.	1 (σ. 453)

1869	Χάρη στις ρωσικές πιέσεις, με παρέμβαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Ιεράς Κοινότητας, λόγω της εξίσωσης του αριθμού Ελλήνων και Ρώσων μοναχών, συντάσσεται νέος Κανονισμός της Μονής, ο οποίος κατανέμει εξίσου τα διακονήματα μεταξύ των δύο εθνοτήτων και ορίζει ότι οι εκκλησιαστικές τελετές και αναγνώσεις θα γίνονται σε αμφότερες γλώσσες	1 (σ. 453)
1873	Οι Ρώσοι μοναχοί προψήφισαν ενώπιον του ηγούμενου Γεράσιμου ως διάδοχό του τον Ρώσο μοναχό Μακάριο (Makarij Žuškin)	4 (σ. 663)
1874	Οι Έλληνες μοναχοί ανέρχονται σε περίπου 200 (με πτωτική τάση), ενώ οι Ρώσοι αδελφοί τους σε 400 (με ανοδική τάση).	3 (σ. 81)
1881	Οι Ρώσοι μοναχοί ανέρχονται σε περίπου 500.	1 (σ. 454)
1903	Οι Ρώσοι μοναχοί ανέρχονται σε 1.858 ενώ οι Έλληνες μόνο σε 38 (υπάρχουν και 32 Βούλγαροι).	4 (σ. 707)
1913	Οι Ρώσοι μοναχοί ανέρχονται στον εκκλησιαστικό αριθμό 1.183 έναντι 17 μόνο Ελλήνων.	1 (σ. 152)

Πηγές πίνακα

1. Μαμαλάκης Ιωάννης Π., *Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των Αιώνων*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1971.
2. Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο, Σλάβοι, Άγιον Όρος (Αναδρομή σε αμοιβαίες σχέσεις και επιδράσεις)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2006.
3. Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος και Σλαύοι*, Αθήνα, 1960.
4. Σμυρνάκης Γεράσιμος, *Το Άγιον Όρος*, Εκδόσεις Πανσέληνος, Καρυές Αγίου Όρους, 1988 (φωτογραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1903, συμπληρωμένη με ευρετήριο ονομάτων).
5. Δανιήλ Μοναχού Αγιογράφου, *Ιστορική Μελέτη περί της αναφύσεως διαφοράς εν τη κατ'Άθω Ιερά Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, της επιλεγόμενης Ρωσσοικού, μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων Πατέρων και περί της Εξελίξεως αυτής επιδικασθείσης κατά το χιλιοστόν οκτακοσιοστόν εβδομηκοστόν πέμπτο έτος υπό των Πατριαρχείων Κων/πόλεως, πατριαρχεύοντος του Πατριάρχου Ιωακείμ του Β^{ου}*, Τυπογραφείον Αδελφών Α. Τούλα, Πάτρα, 1927.
6. Χρυσοχοΐδης Κρίτων, «Άθως και Ρωσία (15^{ος} – 18^{ος} αιώνας): Ιδεολογήματα και πραγματικότητες (μία προσέγγιση), Α' Διεθνές Συνέδριο «Ρωσία και Μεσόγειος», Αθήνα 19-22/5/2005, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2011.
7. Παπάγγελος Ιωακείμ Αθ., «*Η Ρωσική πολιτική στο Άγιον Όρος κατά τον 19^ο αιώνα και η δραστηριότητα των αγιορειτών Ρώσων στην περιοχή της Καβάλας*», Ανάτυπο εκ του Συμποσίου «Η Καβάλα και η Περιοχή της», Καβάλα, 18-20/4/1977, ΙΜΧΑ (189), Θεσσαλονίκη, 1980.

Ένα σημαντικό στοιχείο αφορά στην σταδιακή αριθμητική εξίσωση των μοναχών των δύο χωρών, καθώς αυτή επέφερε και σταδιακή εξίσωση των δικαιωμάτων (ανάγνωση στην τράπεζα, θεία λειτουργία), αλλά και αυτό μέχρις ότου η όποια ισορροπία υπήρχε, να ανατραπεί, στην πράξη, οριστικά υπέρ των Ρώσων καλογέρων. Έτσι, ενώ ο εν έτη 1869 Κανονισμός της Μονής προέβλεπε ίσο αριθμό Ελλήνων και Ρώσων εντός της Μονής [ίση διανομή των υπηρεσιών («διακονήματα»), με λειτουργίες και πανηγύρεις ελληνικές και ρωσικές, ανάγνωση στην Τράπεζα εναλλάξ στις δύο γλώσσες, εκλογή ηγούμενου υπό των γηραιών άνευ διάκρισης φυλής και, το κυριότερο, έξωση της φυλής που θα επαναστατούσε από το κοινόβιο], η τάχιστη και δραματική ανατροπή της αριθμητικής ισορροπίας υπέρ των Ρώσων (ειδικώς μετά το 1852), είχε ως αποτέλεσμα οι κύριες θέσεις (Συμβούλιο Ηγουμένων, Ταμείο, Βιβλιοθήκη, Αρχείο, μαγειρείο, αποθήκες) να

περιέλθουν στους Ρώσους, ενώ ο διάδοχος του Έλληνα ηγούμενου είχε ήδη οριστεί (προψηφιστεί στην πράξη, στις 15/10/1873) ο Ρώσος Αρχιμανδρίτης Μακάριος (Makarij Šuškin).

Πλέον ο Ρώσος μοναχός είχε πλήρη επίγνωση της θέσης του στο ΑΟ (το οποίο ακόμη τελεί υπό την Οθωμανική Αυτοκρατορία), σε αντιπαράβολή με τους ομόδοξους αδελφούς του: ο Ρώσος μοναχός ήταν ελεύθερος (και όχι υπόδουλος), ήταν υπήκοος μίας πλούσιας και ισχυρής αυτοκρατορίας, μίας μεγάλης χριστιανικής Δύναμης, η οποία έχαιρε σεβασμού και κύρους έναντι των Οθωμανών¹⁵², τους οποίους αυτός περιφρονούσε, ενώ οι Σέρβοι, Βούλγαροι, Ρουμάνοι και Έλληνες τους φοβούνταν.

Τα στοιχεία αυτά δημιούργησαν αλαζονεία και αίσθημα υπεροχής έναντι εν προκειμένω των Ελλήνων μοναχών, στοιχεία τα οποία τονίζονταν περαιτέρω από ένα πνεύμα εθνικού – δηλ. σλαβικού – μεσσιανισμού, μίας μυστικιστικής θεώρησης της παρουσίας τους στον Άθω, ανάλογης των δυσχερειών της πορείας του Ισραήλ, αλλά και με σαφείς συγκρίσεις με τους Έλληνες μοναχούς. Σταχυολογούνται ενδεικτικά αποσπάσματα από τις απόψεις της εποχής:

*«Κανένας δεν μπορεί να μας διώξει από το Άγιον Όρος, γιατί περισσότερο από κάθε άλλο γένος στο Άγιον Όρος η Βασίλισσα των Ουρανών αγαπά εμάς. Και αυτό συμβαίνει γιατί **εμείς** ήρθαμε από την πιο μακρινή χώρα, αφήσαμε την ευτυχισμένη πατρίδα μας, την ένδοξη και πλούσια Ρωσία και τα πλούσια και ήσυχα ρωσικά μοναστήρια.... και από πάνω υφιστάμεθα διωγμό από μέρος των αδελφών μας».*

*«Είναι αλήθεια ότι ο τόπος αυτός είναι ιδιοκτησία σας (σημ.: των Ελλήνων καλογέρων), αλλά ακριβώς για αυτόν τον λόγο χάνεται η αξία της άσκησής σας. Γιατί **εσείς**, ενώ βρίσκεστε στην πατρίδα σας σε ησυχία, οι Ρώσοι, ως νεοφερμένοι ανάμεσά σας, υφίστανται εδώ κάθε είδους ταλαιπωρία, και αυτό τους υψώνει ιδιαίτέρως στα μάτια της θείας Δικαιοσύνης»¹⁵³.*

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι την εποχή εκείνη καταγράφεται μία σαφής αλλαγή του πως οι Ρώσοι μοναχοί εκλαμβάνουν την (ιδιαίτερη) αγάπη της Παναγίας προς αυτούς, αλλά και το πώς οι ίδιοι

¹⁵² Καθώς οι Ρώσοι μοναχοί απολάμβαναν μεγάλης ελευθερίας και έφερναν χρήματα από την Ρωσία, με τα οποία αγόραζαν κτήματα, έκτιζαν μεγάλες εκκλησίες και κατοικίες, ήταν φυσικό η αριθμητική τους αύξηση να προκαλεί ζήλια και αντιδράσεις εκ μέρους των Ελλήνων αδελφών τους, οι οποίοι δεν είχαν ούτε καλά οικονομικά, ούτε ισχυρή διπλωματική προστασία από την χώρα τους στην Κωνσταντινούπολη και την Θεσσαλονίκη (Gerd Lora A., «Ρωσικά σχέδια για το καθεστώς του Αγίου Όρους...», σ. 87).

¹⁵³ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο, Σλάβοι...*, σ. 505-506.

(«εμείς») αντιλαμβάνονται την σχέση τους έναντι των Ελλήνων αδελφών τους («εσείς»). Το σημαντικότερο, ίσως, είναι ότι υπό αυτήν την θεώρηση της διαφορετικότητας – ιδιαιτερότητας, λόγω της εθνικότητας, η ατομική πνευματική ζωή των Ρώσων απομακρύνεται από τα κοινά μέτρα, καθώς η θεία προστασία προς τους Ρώσους εκτείνεται πέρα από τα όρια της πραγματικότητας, με τελικό αποτέλεσμα η εθνικιστική τους υπεροψία να τους απομακρύνει από την αγιορείτικη βυζαντινή παράδοση. Μπορεί κανείς εύκολα να διακρίνει το χάσμα που δημιουργήθηκε, στον πρόλογο της χρονογραφίας της ρωσικής Σκήτης του Αγίου Ανδρέα (λίγο πριν το 1917):

«...θα υπομνήσουμε προς παρηγοριά και διδαχή των ομογενών μας, ότι η σλαβική φυλή ανέκαθεν είχε επιλεγεί από τον Θεό για να χρησιμεύσει ως προμαχώνας της Ορθοδοξίας στην Ανατολή. Αυτό φαίνεται από την Επιστολή του Αποστόλου Παύλου προς Θεσσαλονικείς, δηλαδή τους Μακεδόνες, οι οποίοι την εποχή εκείνη από επιμιξία εκσλαβίστηκαν, μερικοί δε ιστορικοί φρονούν ότι ακόμη και 300 χρόνια προ Χριστού οι Μακεδόνες στην πλειοψηφία τους ήταν Σλάβοι, και ακόμη και αυτόν τον Μέγα Αλέξανδρο τον θεωρούν στο αίμα Σλάβο»¹⁵⁴.

Παράλληλα, έχει ήδη καταστεί σαφής στους Έλληνες μοναχούς η πολιτική της Ρωσίας και οι στόχοι της. Ο διαρκώς αυξανόμενος αριθμός των Ρώσων μοναχών (και τα ενισχυόμενα εθνικιστικά τους συναισθήματα), στην απίθανη περίπτωση που δεν υποβοηθήθηκε από την ρωσική κρατική πολιτική, μέσω της χρησιμοποίησης της Ρωσικής Εκκλησίας ως όργανο κρατικής πολιτικής¹⁵⁵, ασφαλώς υπέπεσε στην προσοχή της Πετρούπολης, η οποία έβλεπε ευνοϊκώς την δράση της «Ρωσικής Εκκλησιαστικής Αποστολής» σε Κωνσταντινούπολη, Ιερουσαλήμ και Αθήνα, καθώς εξυπηρετούσε τους στόχους της πολιτικής της στην Εγγύς Ανατολή¹⁵⁶.

Καθώς το ΑΟ καθίσταται ολοένα και πιο γνωστό στους Ρώσους, όχι μόνο μέσα από τις ειδήσεις και τις περιγραφές των περιηγητών μοναχών, αλλά και τους κοσμικούς που ανήκαν στις πολιτικές και πνευματικές *élites* της χώρας, αφενός ενισχύονταν τα εθνικιστικά συναισθήματα μοναχών αλλά και αξιωματούχων, αφετέρου αρχίζει να δημιουργείται η συνειδητοποίηση των

¹⁵⁴ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο, Σλάβοι...*, σ. 506-507.

¹⁵⁵ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Ανατολικό Ζήτημα & Άγιον Όρος: Η ελληνορωσική διαμάχη στο Άγιον Όρος με θέμα την πληθυσμιακή δυναμική (1725 – 1917)*, σ. 14.

¹⁵⁶ Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο, Σλάβοι...*, σ. 508.

δυνατοτήτων αξιοποίησης των Ρώσων μοναχών για την αύξηση της ρωσικής επιρροής στο ΑΟ, αλλά και στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο.

Σε αυτό το διαμορφούμενο πολιτικο-θρησκευτικό πλαίσιο έλαβε χώρα (Ιούνιος 1845) η πρώτη ποτέ επίσκεψη υψηλού Ρώσου αξιωματούχου στο ΑΟ, αυτή του Μέγα Δούκα Constantin Nikolaevič (δευτερότοκος υιός του Τσάρου Νικόλαου Β΄ και πατέρας της Μεγάλης Δούκισσας Όλγας, μετέπειτα συζύγου του βασιλέα των Ελλήνων Γεωργίου Α΄). Πέραν της μίμησης της επίσκεψης αυτής από επιφανείς Ρώσους της εποχής (αριστοκρατία, άνθρωποι του πνεύματος, στρατιωτικοί κλπ.) και την συνακόλουθη προβολή του ΑΟ στη Ρωσία, η επίσκεψη είχε και απτά αποτελέσματα: α) προαγωγή του βατοπεδινού Κελλιού του Ανδρέου του Πρωτόκλητου (στις Καρυές) σε Σκήτη (κάτι που απαιτούσε πατριαρχικό σιγγίλιο) και β) απόσβεση του χρέους της Μονής, χάρη στις δωρεές Ρώσων υπηκόων.

Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1849, επισκέφτηκε την Σκήτη του Αγίου Ανδρέα ο Ρώσος Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη Vladimir Titov, συνοδευόμενος από μέλη της «Ρωσικής Εκκλησιαστικής Αποστολής», ενώ την ίδια την Μονή Αγίου Παντελεήμονος επισκέφτηκε το 1866 ο τότε Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη (1864 – 1877) Nikolai Ignatiev. Η επίσκεψη αυτή ήταν καθοριστική για την Μονή, διότι την αναβάθμισε και την κατέστησε ενδιάμεσο στις σχέσεις των εκπροσώπων των ρωσικών Αρχών με αυτές του ΑΟ και σχεδόν κριτή ορισμένων ενεργειών που είχαν επίδραση επάνω στην τύχη του ΑΟ¹⁵⁷.

Ωστόσο, η μεγάλη ώθηση του εθνικισμού των Ρώσων μοναχών δόθηκε με την επίσκεψη (Ιούνιος 1867) στο ΑΟ του Μέγα Δούκα Alexei Aleksandrovič (τέταρτος υιός του τσάρου Αλέξανδρου Β΄ και αδελφός του τσάρου Αλέξανδρου Γ΄), η οποία συνδέθηκε με τη θεμελίωση του μεγαλειώδους σε διαστάσεις ναού εκ νέου στη Σκήτη του Αγίου Ανδρέα, στα εγκαίνια του οποίου (1900) παρευρέθηκαν Ρώσοι επίσκοποι, πρυτάνεις ακαδημιών, πρεσβευτές και ναύαρχοι μετά των επιτελείων τους¹⁵⁸. Πλέον η Μονή Αγίου Παντελεήμονος εμφανίζεται καθαρά ρωσική και τα πρόσωπα που προβάλλονται είναι Ρώσοι ιερομόναχοι. Τέλος, επίσκεψη στο ΑΟ

¹⁵⁷ Ό.π., σ. 508-509.

¹⁵⁸ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 82.

πραγματοποίησε το 1881 ο Μέγας Δούκας Konstantin Konstantinovič (υιός του Μέγα Δούκα Constantin Nikolajevič και αδελφός της Μεγάλης Δούκισσας Όλγας).

Η Βατοπεδινή Σκήτη του Αγίου Ανδρέα σήμερα (πηγή: Google). Βρίσκεται πλησίον της πρωτεύουσας Καρυές. Διακρίνεται η ρωσική τεχνοτροπία και αρχιτεκτονική του ναού.

Αναμφίβολα οι ανωτέρω επισκέψεις, αλλά και άλλες, π.χ. συνοδικών, στρατιωτικών, ακαδημαϊκών κλπ, εμπειρείχαν το στοιχείο της «επιθεώρησης», έχοντας ως στόχο να υπενθυμίζουν στους Ρώσους μοναχούς ότι ήταν οι εκπρόσωποι στο εξωτερικό της αυτοκρατορίας των Τσάρων και ότι η συμπεριφορά τους θα έπρεπε να βρίσκεται στο ύψος της αποστολής που τους είχε ανατεθεί¹⁵⁹.

Έχει σημασία να ενθυμούμαστε ότι οι αθώοι Ρώσοι προσκυνητές, οι οποίοι ξεκινούσαν από την Οδησό, με πλοία της «Ρωσικής Ατμοπλοϊκής και Εμπορικής Εταιρείας»¹⁶⁰, για

¹⁵⁹ Nivière Antoine, *“Les Russes au Mont Athos au XIXe siècle”*, Slavica Occitania, 15, Toulouse, 2002, σ. 104-105.

¹⁶⁰ Ιδρύθηκε με κρατική πρωτοβουλία και χρηματοδότηση, με απώτερο σκοπό την προβολή των ρωσικών συμφερόντων στα Βαλκάνια και την Χριστιανική Ανατολή με εμπορική κάλυψη (Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Η Πολιτική της Ρωσίας στη Χριστιανική Ανατολή τον 19ο και 20ο αιώνα: Η Ρωσική Ατμοπλοϊκή και Εμπορική Εταιρεία*

να μονάσουν στο ΑΟ, ήταν εντελώς ανυποψίαστοι ότι η πατρίδα τους θα τους χρησιμοποιούσε την κατάλληλη ώρα ως αριθμητικές μονάδες, για να τεκμηριώσει την αριθμητική της υπεροχή στο ΑΟ.

Το δόγμα της ρωσικής κυβέρνησης για την δημογραφική αλλοίωση αποκαλύπτεται στα λόγια του Ρώσου Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη (1897 - 1919) Ivan Zinovien: «ας μένουν στο Όρος Ρώσοι, και ας είναι και διάβολοι». Και μεταξύ των επίδοξων μοναχών περιλαμβάνονταν ποινικοί κατάδικοι, στρατιωτικοί, άτομα χωρίς μόρφωση και θρησκευτική καλλιέργεια, αγρότες οι οποίοι πίστευαν ότι θα ξεφύγουν από την πενία του βίου τους (ορισμένοι αποκαλούσαν το ΑΟ «βασιλείο των χωρικών»), πλάνητες κλπ..

Η κατάσταση έφτασε σε τέτοιο ανησυχητικό επίπεδο, για τα ίδια τα ρωσικά συμφέροντα (πολυτελής τρόπος ζωής των μοναχών, διαφθορά, παραβιάσεις του αβάτου από γυναίκες εκ Ρωσίας, απόπειρες αντιποίησης αρχής, ταραχές, αγυρτείες, κλοπές κειμηλίων κλπ.) που η ίδια ρωσική κυβέρνηση ζήτησε την παρέμβαση του Ρωσικού Πατριαρχείου, ώστε να υπάρχει έλεγχος των ατόμων που θέλουν να μεταβούν στο ΑΟ και τα οποία θα έπρεπε να φέρουν ενδεικτικά στοιχεία από τον επίσκοπό τους¹⁶¹. Μεταγενέστερα, το 1896, αποφασίστηκε ότι οι μεταβαίνοντες για κουρά στο ΑΟ θα έπρεπε να φέρουν πιστοποιητικά απαλλαγής στρατιωτικών υποχρεώσεων και από το 1898 και έγγραφο συγκατάθεσης των γονέων τους¹⁶².

9.5 Τα γεγονότα της κατάληψης της Μονής Αγίου Παντελεήμονος¹⁶³

Αν και η κύρια μέθοδος που χρησιμοποίησε η Ρωσία για να φέρει το ΑΟ εγγύτερα στον έλεγχο και την επιρροή της ήταν έως το 1875 η εθνολογική αλλοίωσή του, μέσω της μεγάλης αύξησης του αριθμού των Ρώσων μοναχών σε αυτό, μέχρι τότε η Ρωσία δεν έχει ακόμη υπό τον πλήρη (ή μερικό, έστω) έλεγχό της μία μονή. Τα πράγματα, ωστόσο, θα άλλαζαν, και μάλιστα ταχύτατα.

Μία πρώτη απόπειρα, και μάλιστα επιτυχημένη, στο πλαίσιο των προσπαθειών για την δημιουργία ρωσικών «ιστορικών δικαίων»¹⁶⁴ στο ΑΟ, αποτέλεσε ο ενταφιασμός (Μάιος 1874),

(1856 – 1920) και η Αυτοκρατορική Ορθόδοξος Παλαιστίνη Εταιρεία (1882 – 2008), Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε, Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 11).

¹⁶¹ Δωρόθεου Μοναχού, *Το Άγιο Όρος – Μύηση στην Ιστορία του και τη ζωή του*, Εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη, σ. 183-185.

¹⁶² Παπαδάτος Σταύρος Ι., *Αι Σλαυικαί διεισδύσεις...*, σ. 72-76.

¹⁶³ α) Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος και Σλαύοι*, Αθήνα, 1960, σ. 77-85 β) Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 74-92 και γ) Δανιήλ Μοναχού Αγιογράφου, *Ιστορική Μελέτη περί...*, Τυπογραφείον Αδελφών Α. Τούλα, Πάτρα, 1927, σ. 10-24.

¹⁶⁴ Σύμφωνα με τον Μελέτιο Μεταξάκη (*Το Άγιον Όρος...*, σ. 80), η ύπαρξη Ρώσων μοναχών στο ΑΟ, και μάλιστα μόνο μονάδων ή λίγων δεκάδων (έως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα), δεν μπορεί να αποτελέσει απόδειξη ιστορικών ρωσικών δικαιωμάτων επί του ΑΟ.

εντός του κτήματος της Μονής Αγίου Παντελεήμονος, του Ρώσου Προξένου στη Θεσσαλονίκη N. Iakounoutskon. Αυτό έγινε κατά παραβίαση των Ιερών Κανόνων, οι οποίοι δεν επέτρεπαν κάτι τέτοιο (δηλ. ενταφιασμό κοσμικού στο έδαφος του ΑΟ) και παρά τις διαμαρτυρίες του (Έλληνα) ηγούμενου Γερασίμου και των Ελλήνων μοναχών¹⁶⁵.

Τα πράγματα καθίσταντο πλέον ακόμη ευκολότερα για τους Ρώσους μοναχούς, εκ του γεγονότος ότι ο υπέργηρος ηγούμενος Γεράσιμος είχε αποξενωθεί από την τυπική εξουσία του και ήταν απομονωμένος από τον διάδοχό του, Ρώσο αρχιμανδρίτη Μακάριο. Το βιολογικό τέλος του ηγούμενου Γεράσιμου (10/5/1875) και η διαδοχή του ουσιαστικά σηματοδότησαν και την οριστική μετατροπή της μονής σε ρωσικό μοναστήρι. Η τελευταία – και άκαρπη – προσπάθεια των Ελλήνων μοναχών ήταν να διαμαρτυρηθούν εγγράφως προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο (16/7/1875) για την εκλογή και να αρνηθούν την παράδοση της εκκλησίας, των κειμηλίων και των τελευταίων θέσεων που κατείχαν, με αποτέλεσμα η Πατριαρχική Εξαρχία (που βρισκόταν στο ΑΟ για να επικυρώσει την εκλογή) να ζητήσει την παρέμβαση τουρκικών δυνάμεων από την Θεσσαλονίκη, για την επιβολή της απόφασης.

Οι ιστορικές πηγές και μαρτυρίες καταδεικνύουν ότι η Μονή Αγίου Παντελεήμονος δεν θα είχε μπορέσει να αποκτήσει Ρώσο ηγούμενο χωρίς την συγκατάθεση (σιγγίλιο) του τότε Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Β' (1873 – 1878), ο οποίος μαζί με τους λοιπούς Συνοδικούς φαίνεται ότι δωροδοκήθηκε από την Ρωσική Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη ¹⁶⁶ . Χαρακτηριστική ήταν και η απάντηση του Καϊμακάμη (Οθωμανού Διοικητή του ΑΟ) προς τους Έλληνες μοναχούς: «*Τι να σας κάμω, Πατέρες...Ο Πατρίκ Εφέντης (Πατριάρχης) σας επρόδωσεν...*»¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος και Σλαύσι*, Αθήνα, 1960, σ. 82.

¹⁶⁶ Σμυρνάκης Γεράσιμος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 664-665.

¹⁶⁷ Ο Μελέτιος Μεταξάκης είναι προσεκτικός ως προς τον χαρακτηρισμό των γεγονότων, αποφεύγοντας να ομιλήσει για χρηματισμό του τότε Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Β' (ο οποίος ενθρονίστηκε με την συνδρομή του Ρώσου Πρέσβη Ignatiev) και κάνει απλώς λόγο (σ. 86) για «εθνική εντροπή που πρέπει να παρατρέχει ο Έλληνας συγγραφέας».

Μετά τα γεγονότα στη Μονή, ο Ρώσος Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη κόμης Ignatiev έγραψε σε αλληλογραφία του: «*Εν Αγίω Όρει εκέρδησα εξ ολοκλήρου το ζήτημα*¹⁶⁸», εννοώντας ότι με το ζήτημα της εκλογής Ρώσου ηγουμένου κέρδισε για την Ρωσία μία ολόκληρη εκ των 20 Μονών του ΑΟ¹⁶⁹.

Τα γεγονότα αυτά τάραξαν, ως φυσικό, τους Έλληνες μοναχούς του ΑΟ, αλλά ταυτόχρονα προκάλεσαν και μία αφύπνισή τους, καθώς αντιλήφθηκαν ότι η έως τότε πατροπαράδοτη «ρωσική προστασία» δεν είναι ανιδιοτελής και πως και άλλες μονές ή σκήτες διατρέχουν τον κίνδυνο να υποστούν μία ανάλογη μοίρα, η οποία δεν έχει απλώς και μόνο τοπική, αλλά εθνική σημασία. Καθώς δε τα πολιτικά, οικονομικά και διπλωματικά μέσα του τότε Ελληνικού Βασιλείου δεν θα μπορούσαν να συγκριθούν, ούτε κατ' ελάχιστον, με αυτά της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, οι μοναχοί θα αναζητήσουν τρόπους άμυνας με δικά τους μέσα (μη αποδοχή πλέον Ρώσων μοναχών¹⁷⁰, υψηλό φρόνημα, υπομονή, καρτερικότητα και συσπείρωση)¹⁷¹.

9.6 Άλλες μέθοδοι της Ρωσίας για την ενίσχυση της παρουσίας και επιρροής της στο Άγιο Όρος και στην ευρύτερη περιοχή

Η εθνολογική αλλοίωση του ΑΟ, ήτοι η ανατροπή προς όφελος της Ρωσίας του λόγου των μοναχών ελληνικής καταγωγής σε σχέση με αυτούς ρωσικής καταγωγής, και η κατάληψη της Μονής Αγίου Παντελεήμονος δεν ήταν οι μοναδικές μέθοδοι που χρησιμοποίησε η Ρωσία για την ενίσχυση της παρουσίας και της επιρροής της στο ΑΟ, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή. Καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα σημειώθηκαν αρκετές απόπειρες, οι οποίες, αν και ως επί το πλείστον αποτυχημένες, κατέδειξαν στους Έλληνες μοναχούς ότι εντάσσονταν σε ένα οργανωμένο σχέδιο εκρωσισμού του ΑΟ.

1. Η απόπειρα εκρωσισμού της Μονής Κουτλουμουσίου: Η συγκεκριμένη Μονή, η πλησιέστερη στις Καρυές, θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε να εξυπηρετήσει τους ρωσικούς

¹⁶⁸ Η επιστολή συνεχίζει: «*Ου μόνον ο Πατήρ Μακάριος ευτυχώς ηγουμενεύει, αλλά και πάσαι αι Μοναί κατά σειράν εκζητούσι την ημετέραν ευμένειαν, το δε Πρωτάτον μας επέστειλεν επιστολήν υπακοής γεγραμμένη εν μαλακωτάτω τόνω. Ήδη αποκατεστήσαμεν τας προτέρας ημών σχέσεις και τα πάντα έχουσι καλώς...».*

¹⁶⁹ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 43.

¹⁷⁰ Εφημερίδα Εστία, φύλλο 337, 31/12/1896.

¹⁷¹ Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος...*, σ. 90-91.

σχεδιασμούς για τον έλεγχο του κέντρου του ΑΟ, καθότι ήταν πολύ κοντά στην (τότε ρωσική) Σκήτη του Αγίου Ανδρέα (βρίσκεται στην είσοδο των Καρυών) και στον δρόμο για την Μονή Σταυρονικήτα, το επίνειο της οποίας επιθυμούσαν να αγοράσουν, για ευνόητους λόγους, οι μοναχοί της Σκήτης¹⁷². Έτσι, όταν το 1860 εγκαταστάθηκε ως ηγούμενος στη Μονή Κουτλουμουσίου, μέσω εξαγοράς συνειδήσεων στην Ιερά Κοινότητα (βλ. παράρτημα), ο ρωσόφιλος ιερομόναχος Αμφιλόχιος, ο οποίος προερχόταν από την Μονή Παντελεήμονος, ακολούθησε έξωση του νόμιμου ηγούμενου Ιωάσαφ και των έμπιστων αυτού διακόνου Μελετίου και μοναχού Χαρίτωνος. Αλλά ο Ιωάσαφ και ο Μελέτιος (όπως και οι περισσότεροι μοναχοί της συγκεκριμένης Μονής) ήταν πολίτες της Ιονίου Πολιτείας και επικαλέστηκαν την συνδρομή της Αγγλίας, η παρέμβαση της οποίας προς την Πύλη αποκατέστησε την προηγούμενη τάξη των πραγμάτων¹⁷³. Το συμβάν δημιούργησε δυσμενέστατες εντυπώσεις στο ΑΟ για τους Ρώσους.

2. Η επέκταση της Σκήτης του Προφήτη Ηλία: Ήδη το 1837 οι ελάχιστοι Ρώσοι μοναχοί που εγκαταβιούσαν στη σκήτη αποπειράθηκαν να οικοδομήσουν παρεκκλήσι άνευ της έγκρισης της κυρίαρχης Μονής Παντοκράτορος, κάτι που αποτράπηκε με αντίδραση της Μονής και της Ιεράς Κοινότητας¹⁷⁴. Ωστόσο, ενώ το 1839 η Σκήτη αριθμούσε 10 περίπου Ρώσους μοναχούς, σταδιακά, μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου, άρχισε να επεκτείνεται και να τείνει σε όγκο (κτήρια) και πληθυσμό προς την κυρίαρχη Μονή Παντοκράτορος.

Το 1880 ξεκίνησε 12ετής διένεξη με την Μονή, λόγω των παραβιάσεων, ενώ το 1881 η Μεγάλη Δούκισσα Alexandra Petrovna (σύζυγος του Μέγα Δούκα Nikolai Nikolajevič, μετέπειτα μοναχή Αναστασία), η οποία βρισκόταν στη θαλαμηγό της ανοικτά του ΑΟ, έδωσε εντολή στον ναύαρχο Dmitry Golovatsov να θεμελιώσει υπερμεγέθη (για τα δεδομένα του ΑΟ, αλλά και της ελληνικής τέχνης γενικότερα) ναό στη Σκήτη (εγκαινιάστηκε το 1900). Και ενώ το 1892 συμφωνήθηκε, τελικώς, ο συνολικός αριθμός των μοναχών να μην υπερβαίνει τους 150 (μαζί με τους δοκίμους), οι Ρώσοι μοναχοί στην πράξη παραβίασαν την συμφωνία, ώστε το 1903 ο αριθμός τους να υπερβαίνει τους 300 και τα κτήριά της να παρουσιάζουν δυσανάλογα μεγάλο όγκο¹⁷⁵.

¹⁷² Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος και η Ρωσία...*, σ. 76.

¹⁷³ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 88.

¹⁷⁴ Σμυρνάκης Γεράσιμος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 187.

¹⁷⁵ Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος...*, σ. 86.

Η Παντοκρατορική Σκήτη του Προφήτη Ηλία σήμερα (πηγή: Google). Δεσπόζει ο μεγάλων διαστάσεων και ρωσικής τεχνοτροπίας ναός.

3. Η απόκτηση Κελλιών από τους Ρώσους: Μία άλλη μέθοδος που χρησιμοποίησε η Ρωσία για να ενισχύσει την παρουσία της στο ΑΟ ήταν η απόκτηση πολλών Κελλιών, τα οποία αποτελούσαν αναφαίρετη ιδιοκτησία των κυρίαρχων αυτών Μονών και πολλά εκ των οποίων βρισκόνταν οικονομικά σε καλύτερη κατάσταση από τις ελληνικές Μονές. Ο ακριβής αριθμός των Κελλιών που απέκτησαν οι Ρώσοι παρουσιάζει διακυμάνσεις, ανάλογα τον συγγραφέα ή την πηγή: 31 (εκ συνόλου 204, που ανήκαν σε 15 Μονές)¹⁷⁶, 34¹⁷⁷, ακόμη και 82 (το 1912), σύμφωνα με ρωσική πηγή¹⁷⁸.

Το 1896 οι Ρώσοι κελλιώτες μοναχοί συνέστησαν την «Ρωσική Κελλιώτικη Αδελφότητα» που είχε ως κύριο σκοπό την ηθική και υλική συμπαράσταση στους Ρώσους εξαρτηματικούς μοναχούς και τους καβιώτες, αλλά και την πανσλαβιστική ιδέα.

Καθώς οι Ρώσοι μοναχοί ήταν οι πιο εύποροι, δεν ήταν καθόλου δύσκολη η απόκτηση ενός Κελλιού από την κυρίαρχη Μονή, καθώς π.χ. αυτή ζητούσε για την πώλησή του 2.000 πιάστρα και οι Ρώσοι προσέφεραν μέχρι 30.000. Η γενικότερη οικονομική κατάσταση των Μονών και η μείωση των εσόδων τους, εξαιτίας της κατάσχεσης των μετοχίων στη

¹⁷⁶ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 91

¹⁷⁷ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος και η Ρωσία...*, σ. 56.

¹⁷⁸ Ο.π..

Μολδοβλαχία, η οποία ξεκίνησε το 1863¹⁷⁹ και διήρκεσε μία δεκαετία, τις έκανε λιγότερο ανθεκτικές στις ρωσικές προσφορές. Περαιτέρω, με την είσοδό τους σε ελληνικές μοναστικές κοινότητες, εν προκειμένω Σκήτες ή Κελλιά, αθετούσαν τις προηγούμενες (πολλές φορές έγγραφες) συμφωνίες τους, ως προς τον αριθμό των μοναχών ή το μέγεθος και τον όγκο των κτισμάτων που θα ανέγειραν. Πρέπει να αναφερθεί ότι η δράση των Ρώσων Κελλιωτών, ακόμη και στην Ρωσία, ήταν τόσο εκτός πνεύματος και γράμματος των Ιερών Κανόνων, που η ίδια η Αγία Διοικούσα Σύνοδος της Ρωσικής Εκκλησίας έγραψε για αυτούς (1911) ότι η εξαπόλυση εγκυκλίων ειδήσεων από τους αυτοαποκαλούμενοι «Γέροντες» προς το ρωσικό λαό είναι κατάχρηση και αίσχιστη εκμετάλλευση του θρησκευτικού αισθήματος του ρωσικού λαού¹⁸⁰.

4. Απόπειρες ανέγερσης άλλων μονών πλησίον του ΑΟ και εκτός Ελλάδας: Στο χωριό της Χαλκιδικής Ρεβενίκια (σήμερα Μεγάλη Παναγιά) εμφανίστηκε Ρωσίδα μοναχή η οποία εγκαταστάθηκε στον πλησίον Ναό της Κοιμήσεως με εννέα άλλες ομοεθνείς της μοναχές και ίδρυσε γυναικείο μοναστήρι το οποίο δημιούργησε με την Μονή Αγίου Παντελεήμονος σχέση εξάρτησης, ενώ εκπρόσωποι της Μονής επισκέπτονταν συχνά το χωριό και εκόμιζαν δώρα στους κατοίκους του. Στη συνέχεια προσπάθησαν να αγοράσουν γαίες έναντι ικανού αντιτίμου, κάτι που προκάλεσε την αφύπνιση των χωρικών και την αποβολή από τα μέρη τους των Ρωσίδων μοναχών, με αποτέλεσμα η απόπειρα αυτή να τερματιστεί προς στιγμή. Στη συνέχεια, ωστόσο, οι καλόγεροι της Μονής Αγίου Παντελεήμονος στρατολόγησαν καλόγερο της Μονής Ξηροποτάμου, ο οποίος καταγόταν από τα Ρεβενίκια, προκειμένου να χρηματοδοτήσει ανέγερση μονής περίξ του προαναφερθέντος ναού, αλλά μετά λίγους μήνες η αποστολή του κατέστη γνωστή στους χωρικούς, με αποτέλεσμα αυτοί να τον καταγγείλουν στον τοπικό επίσκοπο και ο καλόγερος να απελαθεί από την Χαλκιδική¹⁸¹.

Σε άλλο περιστατικό, Ρώσοι μοναχοί της Σκήτης του Αγίου Ανδρέα επιχείρησαν την ανέγερση μονής στην περιοχή Βουρβουρού (Άγιος Νικόλαος Σιθωνίας Χαλκιδικής), αγοράζοντας γαίες και εξασφαλίζοντας την ευμένεια του Νομάρχη Θεσσαλονίκης μετά του συμβουλίου του. Ωστόσο, και το εγχείρημα αυτό ματαιώθηκε, καθώς υπήρξαν αντιδράσεις χωρικών, του τραπεζίτη Θεσσαλονίκης Δημοσθένη Αγγελάκη και παρέμβαση της Μονής Σίμωνος Πέτρας, η οποία διεκδίκησε ως ιδιοκτησία της τα ανωτέρω αγορασθέντα κτήματα¹⁸².

Υπήρξαν και άλλες, ανάλογες προσπάθειες (εγκατάστασης Ρώσων μοναχών και ίδρυσης μονών) εκτός Ελλάδας, άλλες αποτυχημένες, όπως αυτή στο εγκαταλειμμένο Μονύδριο του Αγίου Ερμούλου, στο χωριό Προάστειο της Νήσου Μαρμαρά στην Προποντίδα, άλλες επιτυχημένες, όπως αυτή στη συνοικία Γαλατάς της Κωνσταντινούπολης¹⁸³ και στην κοιλάδα En Fara (σήμερα Nahal Prat), λίγα χλμ. ανατολικά της Ιερουσαλήμ, στην αρχαία

¹⁷⁹ Για περισσότερα, βλ. παράρτημα.

¹⁸⁰ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ.105-106.

¹⁸¹ Ο.π., σ. 94-95.

¹⁸² Ο.π., σ. 95.

¹⁸³ Ο.π., σ. 96.

Λαύρα του Αγίου Χαρίτωνος (σήμερα είναι μοναστήρι και ανήκει στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρωσικής Διασποράς).

Σε άλλο περιστατικό, ο γέροντας Κύριλλος, του χιλανδαρινού Κελλιού Ιωάννη του Θεολόγου, κατόρθωσε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα να πείσει (και με χρηματισμό) πολιτικές, εκκλησιαστικές και τοπικές Αρχές ότι η (ιστορική για τους Σέρβους) Μονή Dečani (κτισμένη το 1335, σήμερα στο Prizren του Κοσόβου), θα αποτελούσε κατάλληλο τόπο προσευχής για τους Ρώσους και έγινε κύριος αυτής και την κατέστησε κέντρο ρωσικής δράσης. Όταν, όμως, τα εδάφη εκείνα απελευθερώθηκαν από τους Σέρβους, οι τελευταίοι ζήτησαν την απόδοση σε αυτούς της μονής. Ο γέροντας Κύριλλος ζήτησε είτε να του καταβληθούν 10.000.000 φράγκα (ο ίδιος ήταν ήδη υπερχρεωμένος για την δράση τους) ή να γίνει ανταλλαγή της με την (κυρίαρχη) Μονή Χιλανδαρίου. Η αλληλογραφία του, σχετικά με το θέμα, προς ορισμένους ομοϊδεάτες καλόγερους στην Μονή Χιλανδαρίου αποκαλύφθηκε και όλοι οι εμπλεκόμενοι εκδιώχθηκαν της Μονής¹⁸⁴.

5. Άλλες απόπειρες:

- Απόπειρα (αποτυχημένη, λόγω αντίδρασης των Ελλήνων μοναχών) κατασκευής στρατιωτικής οδού από τη Δάφνη έως την κορυφή του Άθω¹⁸⁵.
- Απόπειρα (αποτυχημένη, λόγω εκ νέου αντίδρασης των Ελλήνων μοναχών) ανέγερσης κτηρίων (μεγάλων και ρωσικής τεχνοτροπίας) πλησίον του παρεκκλησίου του Προφήτη Ηλία, στην κορυφή του Άθωνα (2033 μέτρα)¹⁸⁶.
- Αποθήκευση όπλων και πυρομαχικών στη Μονή Αγίου Παντελεήμονος και την Σκήτη του Αγίου Ανδρέα, είσοδος στο ΑΟ στρατιωτικών οι οποίοι παραλάχθηκαν σε μοναχούς^{187 188} και εκτελούσαν τα καθήκοντά τους με την βοήθεια Ελλήνων συνεργατών (λαϊκών). Η επικοινωνία της Μονής με την Σκήτη γινόταν κατά τη διάρκεια της νύχτας.
- Χάρη στην οικονομική άνεση που διέθεταν, αγορά γαιών: ανέγερση Μετοχίου στη Χρωμίτσα (λίγο μετά την Ουρανούπολη), αγορά το 1869 του λιμένα των Ελευθερών (17 χλμ. δυτικά της Καβάλας), αγορά κτήματος στην χερσόνησο της Κασσάνδρας¹⁸⁹.
- Δημιουργία, εντός της Μονής Αγίου Παντελεήμονος, ειδικής επιτροπής για την ανάπτυξη της πανσλαβιστικής προπαγάνδας¹⁹⁰.

¹⁸⁴ Ό.π., σ. 99-100.

¹⁸⁵ Εφημερίδα «Το Άστυ», φύλλο 1688, 2/8/1895.

¹⁸⁶ Ό.π..

¹⁸⁷ Παπάγγελος Ιωακείμ Αθ., «Η Ρωσική πολιτική στο Άγιον Όρος...» σ. 410-413.

¹⁸⁸ Vacalopoulos Constantin Ap., «*Témoignages historiques...*», σ. 366-377.

¹⁸⁹ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος και η Ρωσία...*, σ. 67.

¹⁹⁰ Vacalopoulos Constantin Ap., «*Témoignages historiques...*», σ. 364.

9.7 Δύο ξένες μαρτυρίες για το μέγεθος της ρωσικής παρουσίας και επιρροής στο Άγιο Όρος κατά το διάστημα 1883 – 1990 και για τα ρωσικά σχέδια και τις επιδιώξεις

Το πόσο μεγάλη και ακαταμάχητη είχε καταστεί, ήδη το 1883, η ρωσική παρουσία και επιρροή στο ΑΟ, αλλά και το πώς αλλοδαποί εύκολα διαπίστωναν ποιες ήταν οι πραγματικές ρωσικές βλέψεις επί αυτού, αποτυπώνονται εύγλωττα στις μαρτυρίες του Βρετανού περιηγητή και δημοσιογράφου Athelstan Riley (1858 – 1945) και του Βούλγαρου πράκτορα Atanas Shopov.

Οι μαρτυρίες αυτές αποτελούν και μία έμμεση απόδειξη των αποτελεσμάτων των μέτρων που έλαβε και των μέσων που χρησιμοποίησε η Ρωσία κατά το διάστημα μετά την κατάληψη της Μονής Αγίου Παντελεήμονος (1875) και το Συνέδριο του Βερολίνου (1878)(κεφ. 11) έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, για να ενισχύσει την παρουσία της και, συνακόλουθα, να προωθήσει τον πολιτικό της στόχο στο ΑΟ (κεφ. 9.6).

Το βιβλίο του Riley¹⁹¹ αποτελεί το πρώτο αγγλικό βιβλίο αποκλειστικά για το ΑΟ και το οποίο δεν γράφτηκε υπό κυβερνητική εντολή, αλλά από προσωπικό ενδιαφέρον. Ο συγγραφέας επισκέφτηκε το ΑΟ κατά το διάστημα Ιουλίου – Οκτωβρίου 1883. Συνοπτικά σημειώνονται από τις περιγραφές του:

- Η Μονή Αγίου Παντελεήμονος μοιάζει περισσότερο με μικρή πόλη παρά με μονή και καθίσταται μία ρωσική αποικία, οι κάτοικοι της οποίας επαίρονται που είναι υπήκοοι μίας πρώτης τάξης Ευρωπαϊκής Δύναμης και περιφρονούν τον ελληνικό πολιτισμό ως απομεινάρι Ανατολίτικης βαρβαρότητας (σ. 241 του βιβλίου του).

[Σημ.: η βρετανική εξωτερική πολιτική είχε διαπιστώσει ήδη την δεκαετία 1880 – 1990 ότι οι Ρώσοι μοναχοί αποπειρούντο να μεταμορφώσουν το ΑΟ σε μία ρωσική αποικία, μέσω της αριθμητικής υπεροχής, με στόχο την αμφισβήτηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και την υποταγή της Ελληνικής Εκκλησίας στην Ρωσική¹⁹².]

- **Δεν μπορεί να αποκρυφθεί ότι η μονή έχει περισσότερο σχέση με την πολιτική, παρά με την θρησκεία** και εκτός εάν ο ρωσικός αποικισμός (Russian colonization) μπορεί να ελεγχθεί, θα ακολουθήσουν οι μέγιστες πολιτικές επιπλοκές (σ. 242).

¹⁹¹ Riley Athelstan, *Athos or the Mountain of the Monks*, Longmans, Green and Co, London, 1887 (φωτογραφική ανατύπωση από την πρώτη και μοναδική έκδοση, Αγιορειτική Εστία, Αθωνικά Ανάλεκτα 5, Θεσσαλονίκη, 2012).

¹⁹² Vacalopoulos Constantin Ap., *“Témoignages historiques sur l’ état politique au Mont Athos (1880 – 1884)”*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, σ. 365.

- Το «Ρωσικό» (μοναστήρι) είναι κυρίως μία κυβερνητική υπόθεση που στηρίζεται με κυβερνητική χρηματοδότηση και έμμεσα, εάν όχι άμεσα, υπό κυβερνητικό έλεγχο (σ. 242).
- **Από πολιτικής άποψης, η κατοχή του ΑΟ έχει ύψιστη σημασία για την Ρωσία, ώστε να προωθήσει τα σχέδιά της για επέκταση του εδάφους της στις ακτές της Μεσογείου.** Τα μάτια της Ρωσίας και της Αυστρίας εποφθαλμιούν την Θεσσαλονίκη, δεύτερη μετά την Κωνσταντινούπολη σε πολιτική σημασία, εξαιτίας της δύναμης που θα έδινε η κατοχή της στα πεπρωμένα της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, ενώ η απόκτηση της αθωνικής χερσονήσου θα επέτρεπε στη Ρωσία να επιφέρει ένα τελειωτικό χτύπημα στα σχέδια του αντιπάλου της. Ολόκληρη η χερσόνησος είναι ένα απόρθητο φρούριο (σ. 242).
- Η ιστορία του ρωσικού αποικισμού του ΑΟ είναι μία ζοφερή ιστορία κατάχρησης εμπιστοσύνης, υποκρισίας, δωροδοκίας και μηχανορραφίας, καθώς οι έξυπνοι και πολυμήχανοι Έλληνες ξεπεράστηκαν σε εξυπνάδα από τους «*χονδροκέφαλους Ρώσους*» (στα ελληνικά στο αγγλικό πρωτότυπο)(σ. 243).
- Οι φόβοι (των Ελλήνων μοναχών) είναι ότι η Ρωσία θα διεκδικήσει την χερσόνησο ως δική της όταν επαρκείς Ρώσοι υπήκοοι θα έχουν εισέλθει, ώστε να ξεπεράσουν αριθμητικά τους Έλληνες, και έτσι θα καταφερθεί ένα ισχυρό χτύπημα σε βάρος της εξουσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου και την πρωτοκαθεδρία της Ελληνικής Εκκλησίας. Ο απώτατος στόχος της Ρωσίας είναι να μεταφέρουν το Πατριαρχείο στη Ρωσία ή με κάποιον άλλον τρόπο θα υποτάξουν την Μητέρα Εκκλησία στην Κόρη (Εκκλησία) και αμφότερα στον Τσάρο και τους υπουργούς του (σ. 243).

Ως προς την αναφορά του Atanas Shorov¹⁹³, η οποία είναι του 1900, αυτή επιβεβαιώνει και επαυξάνει τα ανωτέρω:

*“I travelled from monastery to monastery around the whole Mt. Athos peninsula and it seemed to me that I’m travelling around Russia. Continually on the quays, in the monasteries, in the cells, in the centre of the kaza [the administrative district of Mt. Athos], in forest and on roads you meet Russians and more Russians, both monks and laity. Their number is increasing from day to day...in five or six years the number of Russians will have doubled or tripled. **Nobody doubts that in a few years only Russians will inhabit the whole of the Holy Mountain. The Russians, but also the Greeks and Bulgarians suppose that soon the Mt. Athos peninsula will politically be governed by Russia as well.** Economically it has been in Russian hands for a long time. All the rich Greek monasteries receive their incomes from Russian which controls the receiving and distribution of these revenues”.*

¹⁹³ Gerd Lora, *Russian Policy in the Orthodox...*, σ. 89.

Κεφάλαιο 10

Περί της ίδρυσης και αποστολής της Αυτοκρατορικής Ορθόδοξης Παλαιστίνειας

Εταιρείας της Ρωσίας – Η Ρωσική Ατμοπλοϊκή και Εμπορική Εταιρεία¹⁹⁴

Το κεφάλαιο 10 εξετάζει εν τάχει την ίδρυση της Αυτοκρατορικής Ορθόδοξης Παλαιστίνειας Εταιρείας της Ρωσίας και της Ρωσικής Ατμοπλοϊκής και Εμπορικής Εταιρείας, αμφότερες οποίες είχαν ως απώτερο σκοπό την προβολή των ρωσικών συμφερόντων στα Βαλκάνια και την Χριστιανική Ανατολή, με εμπορική (η πρώτη) και θρησκευτική (η δεύτερη) κάλυψη.

Τα 125 χρόνια από την Γαλλική Επανάσταση (1789) έως το ξέσπασμα του Α΄ Π.Π. (1914) αποτελούν χρονικό διάστημα κατά το οποίο οι ιεραποστολικές δραστηριότητες ρωμαιοκαθολικών, προτεσταντών και Ρώσων ορθοδόξων (πιο όψιμα) έλαβαν εξαιρετικά δυναμική μορφή και επέτυχαν αποτελέσματα σε (κατά περίπτωση) Αρμενία, Περσία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Λίβανο, Συρία και στους Αγίους Τόπους, όπου βεβαίως είχαν να αντιμετωπίσουν τους μουσουλμάνους, τους εβραίους, τους Έλληνες ορθοδόξους κλπ..

Της ίδρυσης, το 1882, της «Αυτοκρατορικής Ορθόδοξης Παλαιστίνειας Εταιρείας» (ΑΟΠΕ) προηγήθηκε η εμφάνιση στην Ιερουσαλήμ του Ρώσου αρχιμανδρίτη Porphyrius Uspenskij και η ίδρυση (1847) της «Ρωσικής Ιεραποστολής», η οποία ουσιαστικώς είχε ως έργο να εδραιώσει την παρουσία της Ρωσικής Εκκλησίας, αλλά και της ρωσικής πολιτικής επιρροής, στην Άγια Γη. Λίγα χρόνια αργότερα, μετά την ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό Πόλεμο (1856), ο Τσάρος Αλέξανδρος Β΄ (1855 – 1881) έκρινε ότι η απαγόρευση που είχε επιβληθεί στη Ρωσία να διατηρεί πολεμικό ναυτικό στη Μαύρη Θάλασσα θα μπορούσε να αρθεί στην πράξη με την ίδρυση της «Ρωσικής Ατμοπλοϊκής και Εμπορικής Εταιρείας» (ΡΑΕΕ – 1856). Αυτή θα μπορούσε, συν τω χρόνω, να επαναφέρει το γόητρο της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, να συναγωνιστεί τον αγγλικό, γαλλικό και αυστριακό εμπορικό στόλο στη Μαύρη Θάλασσα, αλλά και στην Ανατολική Μεσόγειο, καθώς και να μπορεί να διαθέσει τα εμπορικά πλοία ως βοηθητικά του ρωσικού

¹⁹⁴ Στα στοιχεία έχουν αντληθεί (σ. 11 – 14 και 129 – 204) από το έργο του Κωνσταντίνου Παπουλίδη *Η Πολιτική της Ρωσίας στη Χριστιανική Ανατολή τον 19^ο και 20^ο αιώνα: Η Ρωσική Ατμοπλοϊκή και Εμπορική Εταιρεία (1856 – 1920) και η Αυτοκρατορική Ορθόδοξος Παλαιστίνια Εταιρεία (1882 – 2008)*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε, Θεσσαλονίκη, 2011.

πολεμικού ναυτικού, όταν κάτι τέτοιο θα απαιτείτο. Τέλος, θα μετέφερε τους Ρώσους προσκυνητές προς τους Αγίους Τόπους και, με ενδιάμεση στάση, στο ΑΟ.

Η ΑΟΠΕ ιδρύεται στην Αγία Πετρούπολη στις 21/5/1882¹⁹⁵ με κύριους καταστατικούς σκοπούς α) την στήριξη της Ορθοδοξίας στους Αγίους Τόπους β) την συνδρομή προς τους Ρώσους προσκυνητές και γ) εκδοτική και ανασκαφική δραστηριότητα και ίδρυση βιβλιοθηκών. Πέραν αυτών, είχε ως αποστολή και την εκεί υποστήριξη της Ορθόδοξης Ρωσικής Εκκλησίας, όπως και την εξυπηρέτηση των υλικών και πνευματικών αναγκών των Ρώσων προσκυνητών. Πέραν της εκκλησιαστικής – προσκυνηματικής και επιστημονικής κατεύθυνσης της δράσης της, υπήρχε και η κατεύθυνση της εξωτερικής πολιτικής.

Αυτή περιλάμβανε την διοργάνωση οικονομικής βοήθειας προς τα Πατριαρχία Ιεροσολύμων και Αντιοχείας (με στόχο βεβαίως την μείωση της ελληνικής υπεροχής και κυριαρχίας στους εν Ανατολή ορθόδοξους χριστιανούς), ανθρωπιστική και εκπαιδευτική βοήθεια προς τους Άραβες ορθόδοξους και, εν γένει, θρησκευτική συμπαράσταση τους ορθόδοξους της Εγγύς Ανατολής. Κατά την, όπως αποκαλείται, «αυτοκρατορική περίοδο» της λειτουργίας της (1882 – 1917), η ΑΟΠΕ συνέδραμε στη μεταφορά προς τους Αγίους Τόπους (και σε ένα αρκετά μικρότερο βαθμό, προς το ΑΟ), δεκάδες χιλιάδες προσκυνητές, ίδρυσε μετόχια (βλ. παράρτημα) με μεγάλες δυνατότητες φιλοξενίας στους Αγίους Τόπους, ίδρυσε σχολεία και κέντρα υγείας και εξέδωσε πολλές εκδόσεις θρησκευτικού περιεχομένου.

Η επονομαζόμενη «Μακεδονική Γραμμή» (Οδησός – Κωνσταντινούπολη – Σμύρνη – Δάφνη ΑΟ – Θεσσαλονίκη) της ΡΑΕΕ άρχισε να λειτουργεί το 1897, δηλαδή σε μία εποχή όπου οι προσπάθειες της Ρωσίας για τον έλεγχο του ΑΟ έχουν ενταθεί και έχουν αποκτήσει και δυναμική και αποτέλεσμα, με την αθρόα έλευση Ρώσων μοναχών (βλ. γράφημα σελ. 55). Πάντως, το ΑΟ επισκέπτονταν προσκυνητές ήδη από το 1864, όταν ο Έλληνας αντιπρόσωπος της ΡΑΕΕ, «Εμπορικός Οίκος Γ. Παπαγιάννη», κατασκεύασε εξόδους του προβλήτα στη Δάφνη, το επίγειο του ΑΟ. Ο λόγος της χειρονομίας ήταν ότι ο εν λόγω επιχειρηματίας ήθελε να μεταφέρει κόσμο, με πλοίο υπό τουρκική σημαία και τουρκικό πλήρωμα, από την Δάφνη στην Καβάλα και την Συκιά (παραθαλάσσιο χωριό στη Σιθωνία, απέναντι από τον Άθω) και την χερσόνησο της Κασσάνδρας, καθώς «εκεί υπήρχαν αγιορείτικα μετόχια», κάτι που τελικώς δεν πραγματοποιήθηκε.

¹⁹⁵ Έως το 1889 ονομαζόταν «Ορθόδοξη Παλαιστίνη Εταιρεία».

Έχει ενδιαφέρον ότι το νέο καθεστώς στη Ρωσία δεν κατήργησε την ΑΟΠΕ, αλλά απλώς αυτή για το διάστημα 1917 – 1992 είχε μετονομαστεί σε «Ρωσο-Παλαιστινιακή Εταιρεία της Ακαδημίας Επιστημών ΕΣΣΔ», αν και η δραστηριότητά της ήταν πλέον μειωμένη, έως το 1948 που ιδρύεται το κράτος του Ισραήλ, αλλά και μετά, καθώς ήταν επιστημονική.

Τέλος, κατά το διάστημα 1992 – 2008 η ΑΟΠΕ επανήλθε στις αρχικές της δραστηριότητες, ίδρυσε παραρτήματα σε ρωσικές πόλεις, αλλά και στην Ιερουσαλήμ και στη Βηθλεέμ και, κατά το χρονικό διάστημα 2004 – 2007 διοργάνωσε 17 επιστημονικά συνέδρια σε συνεργασία με το Πατριαρχείο Μόσχας και την Ακαδημία Επιστημών με θέματα, μεταξύ άλλων, την ρωσική παρουσία στην Εγγύς Ανατολή και τον προσκυνηματικό τουρισμό.

Βλέπουμε, συνεπώς, ότι η ΡΑΕΕ και η ΑΟΠΕ ιδρύθηκαν από τη Ρωσία με απώτερο σκοπό την προβολή των ρωσικών συμφερόντων στα Βαλκάνια και την Χριστιανική Ανατολή, η πρώτη με εμπορική και η δεύτερη με θρησκευτική κάλυψη.

Η σημερινή της μορφή της ΑΟΠΕ είναι «Διεθνής Μη κυβερνητική Ανεξάρτητη Κοινωνική Οργάνωση» και τα τελευταία γεγονότα στις ελληνο-ρωσικές σχέσεις (θέρος 2018 – κεφ. 19) οδηγούν προς το συμπέρασμα ότι στόχος της είναι η επανάληψη των δράσεών της, που αναστάλησαν το 1917.

Κεφάλαιο 11

Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (3/3/1878) και το Συνέδριο του Βερολίνου (13/7/1878)

Η υπογραφή της (ουδέποτε τεθείσας σε ισχύ) Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (3/3/1878) συμπληρώνει την μόλις προς Ζετίας (1875) οριστική κατάληψη της Μονής Αγίου Παντελεήμονος από την Ρωσία και σηματοδοτεί την έμπρακτη έναρξη του ρωσικού ενδιαφέροντος για την κατοχύρωση και προώθηση των συμφερόντων της στο ΑΟ. Η Συνθήκη του Βερολίνου (13/7/1878) περιέχει την, για πρώτη φορά, διεθνή αναγνώριση του ειδικού αυτόνομου καθεστώτος του ΑΟ και, έστω και έμμεσα, σηματοδοτεί την έναρξη της διεθνοποίησης του ζητήματος.

Την ίδια εποχή που η Ρωσία επιτυγχάνει την κατάληψη της Μονής Αγίου Παντελεήμονος (1875), σημειώνεται μία νέα υποτροπή του Ανατολικού Ζητήματος, τη φορά αυτή στα Βαλκάνια, κάτι που εκ νέου στρέφει την εξωτερική πολιτική και τη διπλωματία των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή¹⁹⁶.

Το κύριο χαρακτηριστικό είναι ότι η συνεχιζόμενη συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια (δημιουργία των ηγεμονιών Σερβίας και Μαυροβουνίου, του βασιλείου της Ελλάδας, της ηγεμονίας της Ρουμανίας, η εξέγερση σε Βοσνία – Ερζεγοβίνη κ.ά.) είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση του εθνικισμού για όλους τους, υπό τουρκικό ζυγό, πληθυσμούς, οι οποίοι βεβαίως είχαν ως στόχο την ανεξαρτησία. Η χριστιανική Βουλγαρία είναι η μόνη η οποία ακόμη δεν έχει καταστεί ανεξάρτητη ή έστω ημιανεξάρτητη και θα λάβει, με την βοήθεια της Ρωσίας, ουσιαστικά ένα υποκατάστατο, που είναι η ανακήρυξη της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Εντός των επικρατουσών συνθηκών στην περιοχή, η Ελλάδα είναι ψυχικά και υλικά ανέτοιμη να αντιμετωπίσει τις ραγδαίες μεταβολές στην περιοχή της, ενώ τα αιτήματά της (εδαφική ολοκλήρωση με την Μακεδονία και την Θράκη, απελευθέρωση της Κρήτης και άλλα) είτε αγνοούνται, είτε παραμερίζονται από τις Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες έχουν άλλες προτεραιότητες. Η αποφασιστικότητα της Ρωσίας να επιφέρει πλήγμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και να της αποσπάσει περιοχές και επιρροή, αλλά και ο λανθασμένος, από

¹⁹⁶ Για περισσότερα, βλ. τα οικεία κεφάλαια σε α) Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα...* β) Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, *Διπλωματική Ιστορία τριών Αιώνων...* γ) Λάσκαρις Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα...* και δ) Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης...*

πλευράς Ελλάδας, χειρισμός του ρωσο-τουρκικού πολέμου¹⁹⁷, αποτυπώθηκαν στους όρους της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου.

Πηγή: Google

Πέραν του γεγονότος ότι η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (Ρωσική Αυτοκρατορία – Οθωμανική Αυτοκρατορία) υπήρξε εξαιρετικά επιβλαβής για τα ελληνικά δίκαια και συμφέροντα στα Βαλκάνια (ίδρυση της «Μεγάλης Βουλγαρίας», από τον Δούναβη έως το Αιγαίο, και κατά προέκταση εγκαθίδρυση του ρωσικού ελέγχου στη Βαλκανική), είχε και μία άμεση συνέπεια σε ό,τι αφορά στο ΑΟ.

¹⁹⁷ Η Ελλάδα αρχικώς αμφιταλαντευόταν ανάμεσα στη συμμετοχή (στο πλευρό της Ρωσίας), ώστε να λάβει εδαφικά ανταλλάγματα, και στην ουδετερότητα (από φόβο για τουρκικά αντίποινα) και υιοθέτησε την δεύτερη στάση. Μετά, όμως, την πτώση της οικουμενικής κυβέρνησης (ναυάρχου Κανάρη), η νέα κυβέρνηση (Κουμουνδούρου) αποφάσισε την εμπλοκή του ελληνικού στρατού, ο οποίος διέσχισε τα σύνορα στην Αδριανούπολη, χωρίς όμως η κυβέρνηση να γνωρίζει ότι μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε ήδη υπογραφεί ανακωχή!

Συγκεκριμένα, αποτέλεσε την πρώτη ποτέ διεθνή συμφωνία στην οποία γινόταν ρητή αναφορά στο ΑΟ, κάτι που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Ρωσία ενδιαφέρθηκε για την εξασφάλιση της προστασίας – αλλά και της διεθνούς κατοχύρωσης – των υπηκόων της/μοναχών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για πρώτη φορά μόλις το 1878. Υπενθυμίζεται ότι προ Ζετίας η Μονή Αγίου Παντελεήμονος είχε περιέλθει στον πλήρη ρωσικό έλεγχο, με αποτέλεσμα την παγίωση στην αντίληψη της Ρωσίας των «ρωσικών συμφερόντων στο ΑΟ». Τα τελευταία αποτυπώνονται ξεκάθαρα στο περιεχόμενο και το ύφος του άρθρου 22 της Συνθήκης¹⁹⁸:

«...Οι ρωσικής καταγωγής μοναχοί του Όρους Άθω θέλουν διατηρήσει τας προτέρας κτήσεις και πλεονεκτήματα αυτών και θα εξακολουθήσουν απολαύοντες εις τας ανηκούσας αυτοίς τρεις μονάς και τα εξαρτήματα (βλ. παράρτημα) αυτών των αυτών δικαιωμάτων και προνομίων, άτινα είναι εξησφαλισμένα εις τα άλλα θρησκευτικά καταστήματα και μονάς του Όρους Άθω».

Όπως παρατηρεί κανείς, γίνεται αναφορά μόνο σε ρωσικής καταγωγής αγιορείτες μοναχούς (δηλ. απουσιάζει οιαδήποτε, έμμεση έστω, αναφορά σε μοναχούς άλλης εθνοτικής καταγωγής και τα δικά τους δικαιώματα), ενώ η αναφορά σε «τρεις μονάς» είναι ασφαλώς σκοπίμως λανθασμένη, καθώς η μονή είναι μία (αυτή του Αγ. Παντελεήμονος), ενώ οι υποτιθέμενες άλλες δύο είναι στην πραγματικότητα η Σκήτη του Αγίου Ανδρέου (ανήκει σήμερα στη Μονή Βατοπεδίου) και η Σκήτη του Προφήτη Ηλία (Μονή Παντοκράτορος). Τούτο λογικώς σημαίνει ότι το συγκεκριμένο λεκτικό επιβλήθηκε στην Τουρκία και εκφράζει την επιθυμία της Ρωσίας για ισχυρότερη παρουσία της στο ΑΟ. **Το άρθρο 22 αποτελεί την απόδειξη της συστηματικής προσπάθειας της Ρωσίας να αλλοιώσει το εσωτερικό σύστημα οργάνωσης και διοίκησης στο ΑΟ, με στόχο αυτό να περιέλθει σταδιακά στον έλεγχό της¹⁹⁹. Εάν επικρατούσε, τελικά, η διάταξη αυτή, η Ρωσία θα είχε θέσει τα θεμέλια ενός μεγαλεπήβολου σχεδίου για την μετατροπή ολόκληρης της μοναστικής κοινότητας σε πολιτικό, αλλά και πνευματικό, προπύργιο στα Βαλκάνια²⁰⁰.** Η Ρωσία, τέλος, με την ενέργειά της αυτή μετέφερε, από τα

¹⁹⁸ Η διάταξη αυτή αποτελούσε προσωπικό θρίαμβο του Nikolai Ignatiev, καθώς επέβαλε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, διά των απειλών (για επανάληψη των εχθροπραξιών και την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης), την θέλησή του (Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα...*, σ. 153).

¹⁹⁹ Μουζάκης Δημήτριος Ι., «Οι Θεσμοί Διοίκησης στο Άγιον Όρος κατά την απελευθέρωσή του από την οθωμανική κυριαρχία», Ζ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης», Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 23-25/11/2012, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 45.

²⁰⁰ Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα...*, σ. 153.

ευρωπαϊκά κέντρα αποφάσεων στο ΑΟ, την αρχή των εθνοτήτων και, με τον τρόπο αυτό, δίχασε την αγιορειτική κοινωνία²⁰¹.

Καθώς η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου δημιουργούσε την «Μεγάλη Βουλγαρία» και έφερνε την Ρωσία ενδότερα στα Βαλκάνια, έχοντας δημιουργήσει μία εκτεταμένη ζώνη επιρροής της, δεν θα μπορούσε να γίνει δεκτή από τις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις. Ως αποτέλεσμα, συνέπεια έντονων διπλωματικών και πολιτικών διεργασιών, στις οποίες πρωτοστάτησε η Μεγάλη Βρετανία²⁰², η Ρωσία αναγκάστηκε να καθίσει εκ νέου στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων και να αποδεχτεί την Συνθήκη του Βερολίνου για την τελική ειρήνη. Ως προς την Ελλάδα, αυτή ήταν σαφώς καλύτερη καθώς, μεταξύ άλλων, η ηγεμονία της Βουλγαρίας είχε πλέον πολύ μικρότερη έκταση, ενώ παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα η Θεσσαλία και ένα μέρος της Ηπείρου.

Αλλά και ως προς το ΑΟ υπήρξε μία θετική εξέλιξη για την Ελλάδα (υπενθυμίζεται ότι αυτό βρίσκεται ακόμη υπό πλήρη οθωμανική κατοχή στη Μακεδονία), καθώς το άρθρο 62 της Συνθήκης του Βερολίνου ανέφερε:

«Οι μοναχοί του Όρους Άθω, οθενδήποτε και αν κατάγονται, θα διατηρήσωσι τα κτήματα και τα πρόσθεν δικαιώματά των, θα απολαύωσι δε άνευ ουδεμίας εξαιρέσεως πλήρους ισότητος δικαιωμάτων και προνομίων».

Με άλλα λόγια, η νέα διατύπωση δεν αναφέρεται μόνο σε Ρώσους μοναχούς και επεκτείνει τα προνόμια αυτά σε όλους τους αγιορείτες μοναχούς, ανεξαρτήτως εθνικής καταγωγής, «εφ' όσον βέβαια δεν προήρχοντο από περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σύμφωνα άλλωστε με τις βασικές αρχές του διεθνούς δικαίου»²⁰³. Παρόλου που αυτά τα «κεκτημένα» και «δικαιώματα» (προνόμια) δεν προσδιορίζονται, είναι σημαντικό ότι η μνεία τους σε κείμενο διεθνούς

²⁰¹ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Αρχειογραφικά και Ιστοριογραφικά της Ρωσίας*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε, Θεσσαλονίκη, 2000, σ. 171.

²⁰² Χαρακτηριστικά, ο Υπουργός Εξωτερικών Μαρκήσιος του Salisbury χαρακτήρισε το άρθρο 22 «σοβαρή προσβολή των διεθνών σχέσεων» και υποστήριξε ότι εάν ισχύσει το καθεστώς του Αγίου Στεφάνου, η ελληνική φυλή κινδυνεύει να υποταχθεί στη σλαβική πλειοψηφία, ενδεχομένως δε και να αφομοιωθεί από αυτήν (Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος...*, σ. 102).

²⁰³ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος...*, σ. 111.

συνθήκης, και μάλιστα τέτοιας σημασίας, παρείχε για πρώτη φορά διεθνή αναγνώριση το ειδικό αυτόνομο καθεστώς της μοναστικής πολιτείας²⁰⁴.

²⁰⁴ Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα...*, σ. 195.

Τμήμα III

Κεφάλαιο 12

Η απελευθέρωση του Αγίου Όρους

Η απελευθέρωση του ΑΟ από τον Ελληνικό Στρατό δεν είχε ως αποτέλεσμα την ενσωμάτωσή του στον εθνικό κορμό, αλλά, αντίθετα, σηματοδότησε την επίσημη έναρξη του ελληνο-ρωσικού ανταγωνισμού για το τελικό καθεστώς του. Αν και η Ελλάδα την δεδομένη χρονική στιγμή διέθετε πλεονεκτήματα έναντι της Ρωσίας, η στάση της Μονής Αγίου Παντελεήμονος, που δεν συνυπέγραψε μαζί με τις άλλες 19 μονές τις σχετικές αποφάσεις της Ιεράς Κοινότητας, έδωσε τον τόνο των εξελίξεων.

Την Παρασκευή 2 Νοεμβρίου 1912 το ΑΟ καταλήφθηκε από άγημα του Ελληνικού Στόλου και έτσι απελευθερώθηκε από τον τουρκικό ζυγό, μετά από 483 χρόνια οθωμανικής κατοχής²⁰⁵.

Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Μελέτιος Μεταξάκης²⁰⁶:

«Και ανέτειλεν εν τη αγωνιώδει ταύτη προσδοκία, ήτις τας ώρας μετέβαλλεν εις αιώνας, η Παρασκευή ημέρα της 2 Νοεμβρίου, ήτις ομού με τας ηλιακάς ακτίνας έφερεν εις τα όμματα των οικούντων την ανατολική του Όρους πλευράν το θέαμα της θριαμβευτικής προς τον τόπον τον άγιον κατευθύνσεως της ναυαρχίδος «Αβέρωφ» και της συνοδείας αυτού, αποτελούμενης εκ των μικρότερων πολεμικών πλοίων «Πάνθηρος», «Ιέρακος» και «Θυέλλης». Το χαρμόσυνο άγγελμα μετεδόθη ως αστραπή απ' άκρου εις άκρον της μοναχικής Πολιτείας και εξήγειρε τοιούτον ενθουσιασμόν, ώστε οι μοναχοί πάντες ανεξαρτήτως γλώσσης και φυλής στιγμιαίως ευρέθησαν εις τους ναούς ασπαζόμενοι αλλήλους και ψάλλοντες τα άσματα της Αναστάσεως. Οι κώδωνες υπερχιλίων ναών επλήρουν τον αέρα δια των αρμονικών των ήχων και οι τουφεκισμοί αφυπνίζον τας ηχούς των δειράδων διαλαλούντες την θριαμβευτικήν ανάστασιν του Γένους».

Μία ημέρα νωρίτερα, ο διάδοχος του θρόνου Κωνσταντίνος είχε στείλει τηλεγράφημα προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο, επισημαίνοντας την ανάγκη να καταληφθεί από άγημα το ΑΟ και να υψωθεί η ελληνική σημαία, καθώς πληροφορίες έφεραν τους Βούλγαρους να σχεδιάζουν την κατάληψή του από ξηράς²⁰⁷. Η διαταγή κατέφτασε στα χέρια του ναυάρχου Παύλου Κουντουριώτη την ίδια ημέρα προς τα μεσάνυχτα. Το αντιτορπιλικό «Θύελλα», σε εκτέλεση της σχετικής διαταγής του ναυάρχου, αποβίβασε τα ξημερώματα της επομένης (2 Νοεμβρίου) στη Δάφνη (επίγειο) 40μελές

²⁰⁵ Το Άγιο Όρος υποδουλώθηκε το 1430, χρονιά κατάκτησης της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς

²⁰⁶ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 13.

²⁰⁷ Λιβανός Νικόλαος, *Η απελευθέρωση του Αγίου Όρους: 2 Νοεμβρίου 1912* στο *Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης – Αφιέρωμα στην Εκατονταετηρίδα της Απελευθέρωσης (2/15 Νοεμβρίου 2012)*, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 120.

άγημα υπό τον σημαιοφόρο Γεώργιο Παπαγεωργίου και όταν ο Έλληνας αρχηγός του στόλου κατέφθασε με τον «Αβέρωφ» και τη συνοδεία των άλλων δύο πολεμικών πλοίων, το άγημα είχε ήδη υψώσει την ελληνική σημαία στη Δάφνη²⁰⁸. Το άγημα ανέβηκε στις Καρυές κατά το μεσημέρι και οι άνδρες του έγιναν δεκτοί μέσα σε ζητωκραυγές από το μεγάλο πλήθος που είχε συγκεντρωθεί από όλο σχεδόν το ΑΟ. Στο μεταξύ, ο μέχρι τότε καϊμακάμης (διοικητής) Αλή Ταλαάτ Μουνλαζαδέ και οι άνδρες του είχαν συλληφθεί και οδηγηθεί στη Δάφνη, προκειμένου να μεταφερθούν με άλλους αιχμαλώτους με πλοίο προς το νότο²⁰⁹.

Στην πραγματικότητα, ωστόσο, η γενικότερη χαρά δεν επρόκειτο να διαρκέσει πολύ, καθώς τα πράγματα ήταν πιο σύνθετα από όσο φαίνονταν. Αυτό διότι η αλλαγή σελίδας στην ιστορία του ΑΟ θα σήμαινε την έναρξη μίας πολύχρονης περιόδου, όπου η πολιτική υπόσταση και το νομικό του καθεστώδες δεν θα ήταν ούτε σίγουρα, ούτε εγγυημένα κατά τρόπο αυτόματο.

Ένας πρώτος λόγος είναι ότι, αν και η πλειοψηφία των μοναχών του ΑΟ αντιμετώπιζαν την είσοδο του ελληνικού στρατού και την κατάληψη/απελευθέρωση ως γεγονός που τους παρείχε την ελευθερία τους, λόγω της κατάργησης της αλλόθρησκης κατοχής και διότι θεωρούσαν το ελληνικό κράτος ως πλησιέστερο και συγγενέστερο, πολιτισμικά, γεωγραφικά και ιστορικά προς την Αθωνική Πολιτεία, κάτι τέτοιο δεν ίσχυε για τους Ρώσους μοναχούς²¹⁰.

Ενδεικτικό της πραγματικότητας που επικρατούσε ήταν το εξής γεγονός: τα ξημερώματα της 2^{ης} Νοεμβρίου 1912 συνεκλήθη στις Καρυές έκτακτη συνεδρίαση (ΜΕ΄) της Ιεράς Επιστοπίας, άμα τη γνωστοποίηση των προαναφερθέντων γεγονότων/εξελίξεων, και ελήφθησαν ορισμένες αποφάσεις, με τις πιο σημαντικές από αυτές να ορίζουν α) την αποστολή στη Δάφνη τριμερούς αντιπροσωπείας για την υποδοχή, εξ ονόματος της Ιεράς Κοινότητας, του αποβιβασθέντος αξιωματικού και του αγήματός του και β) τον ορισμό βμελούς επιτροπής για τον αφοπλισμό του τουρκικού στρατού και την παράδοση του οπλισμού του (σε εκτέλεση σχετικής διαταγής του αγήματος). **Από το σύνολο των 20 Ιερών Μονών, ο μοναδικός αντιπρόσωπος ο οποίος δεν υπέγραψε ήταν αυτός της Μονής Παντελεήμονος²¹¹. Το έγγραφο αυτό παραμένει έως και σήμερα ανυπόγραφο εκ της συγκεκριμένης Μονής, έστω και εάν τυχόν μεταγενέστερη υπογραφή του θα είχε ιδιαίτερη και συμβολική μόνο σημασία.**

²⁰⁸ Ο.π..

²⁰⁹ Ο.π., σ. 121.

²¹⁰ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008, σ. 9.

²¹¹ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 13-17.

Το ίδιο ακριβώς συνέβη και στην επόμενη (ΜΣΤ') Συνεδρίαση της Ιεράς Επιστοσίας (3/11/1912), κατά την οποία, μεταξύ άλλων, αποφασίστηκε η αποστολή ευχαριστηρίων επιστολών προς τον Βασιλέα Γεώργιο, τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο, τον διάδοχο Κωνσταντίνο, την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος και τον διοικητή του Στόλου του Αιγαίου, ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη. Και την φορά αυτή απουσιάζει η υπογραφή του Ρώσου αντιπροσώπου^{212 213}.

Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με τη σημασία της απελευθέρωσης του ΑΟ από τις ελληνικές δυνάμεις. Το γεγονός αυτό έδωσε οριστικό τέλος στις επιβουλές των Ρώσων, διότι τους αφαιρέθηκε το (μακροχρόνιο) επιχείρημα της προστασίας των χριστιανικών πληθυσμών που βρίσκονταν υπό Οθωμανική κυριαρχία²¹⁴. Από την στιγμή, συνεπώς, που η κυριαρχία αυτή εξέλειψε στο ΑΟ και αυτό ενσωματώθηκε *de facto* (στην φάση αυτή) στην Ελλάδα και αποτέλεσε τμήμα του εδάφους της, θα ήταν δυσχερές για τη Ρωσία να συνεχίσει να επικαλείται το επιχείρημα της προστασίας των Χριστιανών σε ξένο έδαφος.

Την δεδομένη, λοιπόν, χρονική στιγμή η Ελλάδα αποτελούσε ισχυρό εμπόδιο στα ρωσικά σχέδια και είχε πλεονεκτική θέση, έναντι της Ρωσίας, για τους εξής λόγους²¹⁵:

- Είχε καταλάβει στρατιωτικά το ΑΟ και διατηρούσε σε αυτό δυνάμεις κατοχής (έστω και μικρές), κληρονομώντας όλα τα σχετικά δικαιώματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κυριαρχία της Ελλάδας ήταν μεν σιωπηρή, ήταν όμως και πραγματική και ενισχύθηκε στην πάροδο του χρόνου, άμεσα ή έμμεσα, από τις διάφορες Συνθήκες που υπεγράφησαν έως το 1923.
- Διεκδικούσε βάσιμα την κληρονομιά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και των δικαιωμάτων που αυτή είχε επί του ΑΟ (ελληνικό χριστιανικό βασίλειο ως, μερικώς έστω, ιστορική συνέχεια της Αυτοκρατορίας).
- Είχε συμμάχους της την εθνολογική σύσταση των Αγιορειτών μοναχών και των διαχρονικό ελληνικό χαρακτήρα του ΑΟ.

²¹² Ο.π., σ. 21.

²¹³ Πάντως, η με Α.Π. 209 από 4/11/1912 ευχαριστήρια επιστολή που απεστάλη προς τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο υπεγράφη από τους Αντιπροσώπους και Προϊσταμένους των Είκοσι Ιερών και ευαγών Μονών του Αγίου Όρους Άθω (Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 26).

²¹⁴ Παπαδάτος Σταύρος Ι., *Αι Σλαυικαί διεισδύσεις...* σ. 133.

²¹⁵ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 14-15.

Κεφάλαιο 13

Τα ρωσικά σχέδια για το Άγιο Όρος

Στο κεφάλαιο 13 παρουσιάζονται συνοπτικά τα ρωσικά σχέδια για την τύχη του ΑΟ, ορισμένα εκ των οποίων είχαν εκπονηθεί ήδη πριν το 1912. Ο κοινός τους παρονομαστής ήταν ότι δεν θα μπορούσε η Ελλάδα να έχει αποκλειστική δικαιοδοσία στο ΑΟ, η κυριαρχία επί του οποίου θα έπρεπε να ασκείται από «ορθόδοξα κράτη». Πέραν αυτών, η Ρωσία για πρώτη φορά δήλωσε επίσημα προς την Ελλάδα, τις Μεγάλες Δυνάμεις και τις λοιπές ορθόδοξες χώρες των Βαλκανίων, ότι δεν θα αποδεχόταν την λήψη καμίας απόφασης για το ΑΟ χωρίς την συμμετοχή της.

Το γεγονός ότι η Ρωσία από καιρό είχε λάβει τις αποφάσεις της για την τύχη του ΑΟ, δηλαδή την αποτροπή της ένωσης του με την Ελλάδα και την μετατροπή του σε κάποιου είδους μορφώματος, υπό τον έλεγχό της, αποδεικνύεται εκ του γεγονότος ότι οι διπλωματικοί της υπάλληλοι σε Μοναστήρι (Bitola), Θεσσαλονίκη και Κωνσταντινούπολη, είχαν εκπονήσει συνολικά τέσσερα (4) σχέδια (εννοείται ερήμην της Ελλάδας), ακόμη και πριν το 1912, σχέδια τα οποία αλληλοσυμπληρώνονταν ή αλληλοδιαδέχονταν το ένα το άλλο, αναλόγως των εξελίξεων στο πολιτικό πεδίο²¹⁶. Έχει δε μεγάλη σημασία ότι το 3^ο εξ αυτών προτάθηκε (συντάχθηκε) από τον Ρώσο Πρόξενο στη Θεσσαλονίκη Boris S. Serafimov ανήμερα της απελευθέρωσης του ΑΟ²¹⁷.

Με χρονολογική σειρά, αλλά όχι απαραίτητα ιεραρχικώς, οι θέσεις τους μπορούν να συνοψιστούν ως εξής (διατηρείται το λεκτικό των σχετικών κειμένων):

- Τα έξι ορθόδοξα κράτη (Ρωσία, Ελλάδα, Σερβία, Βουλγαρία, Μαυροβούνιο, Ρουμανία) θα σχημάτιζαν μία επιτροπή/αντιπροσωπεία, υπό την Ρωσία, στις Καρυές, η οποία θα αντικαθιστούσε την οθωμανική κυριαρχία και θα είχε δικαίωμα να συνάπτει σχέσεις με ξένα κράτη (η Ρωσία θα έστελνε στο ΑΟ πρόξενο).
- Η (πολιτική) εξουσία του Οικουμενικού Πατριάρχη δεν είναι ισχυρή, καθώς δεν διαθέτει τα μέσα να διαφυλάττει το κύρος του και, συνεπώς, η Ρωσία δεν μπορεί να αποδεχτεί να γίνει ο Άθως μέρος ενός κράτους, ακόμη και εάν αυτό είναι ορθόδοξο.
- Και τα 17 (μη σλαβικά) μοναστήρια υπήρχαν χάρι σε εράνους μοναχών στη Ρωσία ή από μισθώματα των μονών από κτήματα (μετόχια) στις χώρες του Βορρά. **Σε λίγα χρόνια τα μοναστήρια αυτά δεν θα έχουν μοναχούς, εάν θελήσουν να επιζήσουν χωρίς βοήθεια από την Ρωσία. Λόγω του μεγάλου αριθμού των Ρώσων μοναχών στο ΑΟ, οι 17 μονές θα γίνουν σταδιακά ρωσικές, όπως έγινε με την Μονή Αγίου Παντελεήμονος.**

²¹⁶ Για μια πλήρη παρουσίαση των σχεδίων αυτών, βλ. Gerd Lora A., «Ρωσικά σχέδια για το καθεστώς του Αγίου Όρους...», σ. 88-90.

²¹⁷ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Ανατολικό Ζήτημα & Άγιον Όρος...*, σ. 14.

- Ρωσία, Ελλάδα, Σερβία και Βουλγαρία, χωρίς να θίξουν το status quo του ΑΟ, θα συνδιοικήσουν εναλλάξ, με αποτέλεσμα το ΑΟ να υφίσταται υπό την (πολιτική) προστασία της Ρωσίας (η Ρωσία θα είναι η προστατευτική δύναμη) και την (πνευματική) σκέπη του Οικουμενικού Πατριαρχείου.
- Οι δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις δεν θα πρέπει να αναμειχθούν σε έναν «καθαρώς Ορθόδοξο Οργανισμό, ο οποίος βρίσκεται έξω από τα ενδιαφέροντά τους».
- Το ΑΟ πρέπει να γίνει μία ουδέτερη συγκυριαρχία (condominium), υπό την πνευματική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριάρχη και την αστική εξουσία των έξι (6) κρατών [σημ.: σε αυτήν την συγκυριαρχία η Ρωσία θα είχε 12-15 αντιπροσώπους, η Ελλάδα 3 και τα λοιπά κράτη από 1 και το ΑΟ, αν και εξαρτώμενο, θα είχε χαρακτηριστικά κράτους (έδαφος, υπηκόους, πολιτική εξουσία). Η «αθωνική υπηκοότητα» θα ήταν ο τόπος διαμονής (ΑΟ), ανεξαρτήτως εθνότητας, και οι προσκυνητές θα αντιμετωπίζονταν ως ξένοι υπήκοοι.]

Ως φυσικό, οι εξελίξεις επί του πεδίου εξέπληξαν δυσάρεστα την Ρωσία, η οποία εκ των γεγονότων καλείτο πλέον να αναπροσαρμόσει και να μεταβάλλει την τακτική της, εφόσον επιθυμούσε να πραγματώσει την πολιτική της επί του ΑΟ. Και επειδή δεν θα ήταν δυνατή (ή θα ήταν εξαιρετικά δυσχερής) η απομάκρυνση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων από το ΑΟ, αλλά και η άρση της σιωπηρής αναγνώρισης, εκ μέρους των λοιπών Δυνάμεων, της ελληνικής κυριαρχίας, χωρίς την επίκληση κάποιας τεκμηριωμένης αιτιολογίας, η Ρωσία άμεσα μετέβαλε την τακτική της, αναπτύσσοντας μία συστηματική και επίσημη προσπάθεια, σε διπλωματικό και διεθνές επίπεδο, προκειμένου να παρεμποδίσει την αναγνώριση της ελληνικής *de facto* κυριαρχίας στο ΑΟ και για να επηρεάσει τη διαμόρφωση του οριστικού του καθεστώτος, κατά τρόπο που θα εξυπηρετούσε καλύτερα τα γεωπολιτικά της συμφέροντα και αυτά των Ρώσων μοναχών που εγκαταβίωναν στο ΑΟ²¹⁸.

Σύμφωνα με τον Μελέτιο Μεταξάκη, το ΑΟ για την Ρωσία είχε πάντοτε μεγάλη σπουδαιότητα, ως έρεισμα πρώτης δύναμης στην Ανατολή, όχι μόνο λόγω της γεωγραφικής του θέσης, αλλά και της απήχησής του στις καρδιές του ευσεβούς ρωσικού λαού. Καθώς το ΑΟ αποτελεί ιερό προσκύνημα για τον Ρώσο, με λίγη συστηματική κρατική πολιτική στρεφόταν η προσοχή των εκατομμυρίων ευσεβών Ρώσων προς εκεί, με αποτέλεσμα η επίσημη κρατική πολιτική να είναι πλέον αναγκασμένη, εκούσα ή άκουσα, να προσαρμοστεί προς ό,τι θα παρουσιαζόταν ως ζωτικό συμφέρον του ρωσικού λαού, κάτι το οποίο θα ήταν πολύ πιο σημαντικό και πολύτιμο από ότι π.χ. βιομηχανίες, τράπεζες και επιχειρήσεις²¹⁹.

²¹⁸ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 10.

²¹⁹ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 43.

Υπήρχε, όμως, και μία έτερη, επίσης πολύ σημαντική διάσταση στην ρωσική πολιτική. Δεδομένου ότι όλες οι μονές του ΑΟ είχαν πολλά εξαρτήματα, δηλ. μετόχια και ακίνητη περιουσία εκτός του εδάφους του ΑΟ, διεθνοποίηση σημαίνει εκμετάλλευση κατά το δοκούν οιοδήποτε ζητήματος προκύπτει εντός των μονών και μεταξύ τους. Συνεπώς, ως προς τα περιουσιακά, θα σήμαινε ότι εκρωσισμός μίας μονής (π.χ. της Ιβήρων, το Γεωργιανικό Κελλί της οποίας εποφθαλιούσαν οι Ρώσοι), θα συνεπαγόταν απόκτηση τσιφλικιών σε όλη τη Χαλκιδική έως την Θεσσαλονίκη, τσιφλίκια στη Μακεδονία και στην Ήπειρο, αλλά και την Πελοπόννησο και την Θράκη, σε Αδριανούπολη (Τουρκία), Μικρά Ασία, Θάσο, Λήμνο, Λέσβο και αλλού, κάτι που θα μπορούσε να δημιουργήσει σε κάθε τσιφλίκι και νέα σλαβική μονή, εκκλησία, σχολείο ²²⁰.

Δεν είναι συνεπώς τυχαίο ότι ευθύς αμέσως της κατάληψης του ΑΟ από τις ελληνικές δυνάμεις, η Ρωσία δήλωσε ότι δεν θα αποδεχόταν ουδεμία απόφαση για το ΑΟ, η οποία θα λαμβανόταν άνευ της συμμετοχής της²²¹. Η Ελλάδα πήρε μία πρώτη γεύση των ρωσικών διαθέσεων όταν ο ελληνικός στρατός ανέλαβε δράση για την απομάκρυνση από την Μονή Ζωγράφου 70μελούς περίπου αποσπάσματος βουλγαρικού στρατού (μεταξύ αυτών και κομιτατζήδων).

Αυτοί είχαν μεταβεί στην συγκεκριμένη Μονή, αδεία της Ελλάδας, τον Νοέμβριο – Δεκέμβριο 1912, έχοντας επικαλεστεί προσκυνηματικούς λόγους, όταν ακόμη οι σχέσεις των δύο χωρών εμφανίζονταν φιλικές (ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος είχε ξεκινήσει τον Οκτώβριο του ίδιου έτους και Ελλάδα και Βουλγαρία ήταν τύποις σύμμαχοι). Οι πραγματικές προθέσεις του αποσπάσματος δεν άργησαν να εκδηλωθούν, με απόπειρα κατάληψης μέρους του ΑΟ στο όνομα της Βουλγαρίας και ύψωση της βουλγαρικής σημαία στη Μονή. Η απομάκρυνση έλαβε χώρα με παράδοσή τους, στις 21/6/1913 (ένα μήνα πριν την λήξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου), αποτέλεσμα στενής πολιορκίας²²².

Συνεπής στη θέση της, η Ρωσία διαμαρτυρήθηκε προς την Ελληνική κυβέρνηση για την δράση της αυτή «επί εδάφους ουδετέρου», που είχε αναγνωριστεί από την Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (για τους όρους της ειρήνης μεταξύ των εμπολέμων – βλ. κεφ. 15)²²³.

²²⁰ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Ανατολικό Ζήτημα & Άγιον Όρος...*, σ. 23.

²²¹ Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος...*, σ. 244.

²²² Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 43-45.

²²³ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 37.

Κεφάλαιο 14

Η ρωσική πρόταση για το Άγιο Όρος και οι ελληνικές αντιδράσεις

Το κεφάλαιο 14 παρουσιάζει αναλυτικότερα το πολιτικό και διπλωματικό πλαίσιο στο Λονδίνο πριν την υποβολή της ρωσικής πρότασης για το ΑΟ στην Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, την ουσία, τους στόχους και το παρασκήνιό της. Παρουσιάζει, επίσης, τις αντιδράσεις σε αυτό της ελληνικής πλευράς (Κυβέρνηση, Οικουμενικό Πατριαρχείο, Ιερά Κοινότητα).

Πριν ακόμη η Ρωσία καταθέσει επίσημα την πρότασή της για το ΑΟ στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν στην βρετανική πρωτεύουσα στις 3/16 Δεκεμβρίου 1912)²²⁴, κατέφθασε στο ΑΟ η εκ Λονδίνου φήμη ότι η Ρωσία ζητούσε την εξαίρεσή του ΑΟ από τα εδάφη που η Τουρκία θα παραχωρούσε στους νικητές του πολέμου. Η φήμη αυτή συμπληρώθηκε μετά ολίγου και από τη διάδοση είδησης ότι η κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου είχε κατ' αρχήν υποχωρήσει στις αξιώσεις αυτές²²⁵.

Το ίδιο διάστημα η Ρωσία βολιδοσκόπησε τους λοιπούς συμμάχους της Ελλάδας, ως προς την τυχόν εκ μέρους τους αποδοχή της πρότασής της. Η Σερβία και το Μαυροβούνιο δεν εκδήλωσαν κανένα ενδιαφέρον, ενώ η Βουλγαρία αντιπρότεινε στη Ρωσία το ΑΟ να δοθεί στην Ρουμανία, ως αντάλλαγμα για από μέρους της παραίτηση των αξιώσεων που είχε στη Σιλιστρία²²⁶, σε βάρος της Βουλγαρίας. Παράλληλα, όμως, και η Αυστροουγγαρία αξίωσε την αναγνώριση του δικαιώματός της να ενδιαφέρεται για το ΑΟ, εκ του γεγονότος ότι επί του εδάφους της είχε τρεις αυτοκέφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες [το Πατριαρχείο του Sremski-Karlovci (Karlowitz) από το 1848, τη Μητρόπολη του Czernowitz (σήμερα Chernovtsy) στη Βουκοβίνα από το 1873 και την Σερβική Αρχιεπισκοπή Βοσνίας – Ερζεγοβίνης από το 1878]²²⁷, οι οποίες είχαν και αυτές πνευματικά συμφέροντα και δικαιώματα, αλλά και μοναχούς στο ΑΟ. Τέλος, και η Βρετανία εξεδήλωσε ανάλογο ενδιαφέρον, εκ του γεγονότος ότι είχε υπό την προστασία της δύο

²²⁴ Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος...*, σ. 227.

²²⁵ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 28.

²²⁶ Πόλη-λιμάνι στη βορειοανατολική Βουλγαρία, πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας και μια από τις σημαντικές πόλεις της ιστορικής περιοχής της Νότιας Δοβρουτσάς. Χτισμένη στη νότια όχθη του ποταμού Δούναβη, φυσικού συνόρου με τη Ρουμανία. Ιστορικά ανήκε σε διάφορους λαούς και χώρες. Οριστικά περιήλθε στη Βουλγαρία μόλις το 1947 με τις Συνθήκες Ειρήνης των Παρισίων το 1947 (<https://www.britannica.com/place/Silistra>).

²²⁷ <http://orthodoxinfo.com/general/history6.aspx>.

πρεσβυγενείς Εκκλησίες (Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, αυτοκέφαλη Εκκλησία της Κύπρου), αλλά και την αυτοδιοίκητη Αρχιεπισκοπή του Όρους Σινά²²⁸.

Στο Λονδίνο συνέρχονταν ταυτόχρονα δύο Συνδιασκέψεις: η πρώτη περιελάβανε τις πέντε εμπόλεμες χώρες (4+1, ήτοι αφενός Ελλάδα, Σερβία, Μαυροβούνιο, Βουλγαρία, γνωστές ως “*les Souverains Alliés*” και αφετέρου Τουρκία). Της ελληνικής αντιπροσωπείας ηγείτο ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος. Η δεύτερη Συνδιάσκεψη (υπό την προεδρία του Βρετανού Υπουργού Εξωτερικών Sir Edouard Grey) αποτελείτο από τους εν Λονδίνω πρέσβεις των (6) Μεγάλων Δυνάμεων – Βρετανία, Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Γαλλία, Ιταλία και Ρωσία («Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη»)²²⁹. Όπως είναι φυσικό, η δεύτερη ήταν σημαντικότερη της πρώτης, καθόσον, τελικώς, θα ήταν αυτή που θα επέβαλε στους εμπολέμους τους τελικούς όρους της ειρήνης. Παρά το γεγονός ότι οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν λόγω επανάληψης των εχθροπραξιών μεταξύ των τεσσάρων και της Τουρκίας (Φεβρουάριος – Απρίλιος 1913), η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη συνέχιζε κανονικά το έργο της και συνέταξε το τελικό κείμενο της συνθήκης ειρήνης.

14.1 Η ρωσική πρόταση για το Άγιο Όρος

Κατά τις διαπραγματεύσεις η Ρωσία υπέβαλε και επίσημα πλέον, στο πλαίσιο της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, την πρότασή της, η οποία συνίστατο στην αυτονομία του ΑΟ υπό την προστασία των εχόντων σε αυτό θρησκευτικά συμφέροντα.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το ρωσικό σχέδιο, η «αυτόνομη κυβέρνηση» θα απαρτιζόταν από αντιπροσώπους των Μονών και το «κυβερνητικό συμβούλιο» που θα σχηματιζόταν θα είχε στη διάθεσή του αστυνομικό σώμα και ακταιωρούς για την αστυνόμευση των ακτών. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης θα παρέμενε η κεφαλή του ΑΟ για τα πνευματικά ζητήματα (πνευματική δικαιοδοσία) και το τελευταίο κριτήριο²³⁰. Η ρωσική πρόταση ήταν μάλλον

²²⁸ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 32.

²²⁹ Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος...*, σ. 227.

²³⁰ Ο.π., σ. 245. Σημειώνεται ότι η ρωσική θέση για τη διατήρηση του Οικουμενικού Πατριάρχη ως πνευματικού ηγέτη του ΑΟ ερμηνεύεται εύκολα διότι α) αποτελούσε ανέξοδη διαπραγματευτική παροχή της Ρωσίας προς την Ελλάδα β) έδινε την εντύπωση, και σε διεθνές επίπεδο, ότι το ΑΟ θα παρέμενε υπό την ελληνο-ορθόδοξη

ασαφής και γενικόλογη και απέφευγε να αναφερθεί σε πολιτικούς λόγους – που στην πραγματικότητα ήταν οι μόνοι που την υπαγόρευαν – αλλά έκανε λόγο σε κράτη που είχαν «θρησκευτικά συμφέροντα» (υπονοώντας ενδεχομένως ότι θρησκευτικοί λόγοι θα μπορούσαν να συμβάλουν στην σύσφιξη των δεσμών των ορθόδοξων κρατών).

Εξετάζοντας την ρωσική πρόταση, παρατηρούμε ότι το «πνεύμα» της ήταν πως υπό ένα θρησκευτικό πρόσχημα – ο «διορθόδοξος προσκυνηματικός χαρακτήρας του ΑΟ»²³¹ – θα επιχειρείτο η διείσδυση και η κυριαρχία στο ΑΟ, καθώς κάτι τέτοιο θα μπορούσε να γίνει εύκολα με μικρές και αδύναμες βαλκανικές χώρες απέναντί της (Ελλάδα, Σερβία, Ρουμανία, Μαυροβούνιο), αλλά θα ήταν δύσκολο έως αδύνατο να συμβεί στην περίπτωση που θα έδειχναν ενδιαφέρον για το ΑΟ κάποιες από τις άλλες (ετερόδοξες εν προκειμένω) Μεγάλες Δυνάμεις.

Αν και η πρόταση έγινε αρχικώς δεκτή υπό την Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, η περαιτέρω συζήτησή της κατέδειξε όχι μόνο την ύπαρξη δισταμένων απόψεων και αντιδράσεων των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων²³², αλλά και δυσχέρειες λόγω ακριβώς των αξιώσεων μη ορθόδοξων δυνάμεων (Αυστροουγγαρία, Βρετανία) για συγκυριαρχία στο ΑΟ²³³. Στην πράξη, εγκρίθηκε μόνο το τμήμα της που αναφερόταν στην πνευματική εξουσία του Οικουμενικού Πατριάρχη²³⁴.

Αλλά και η ίδια η Ρωσία δεν θα μπορούσε πλέον να αρκεστεί στη γενικότητα της αρχικής της πρότασης, καθόσον το αγιορείτικο ζήτημα είχε πλέον εισέλθει στη φάση της διεθνοποίησής του, κάτι που σήμαινε ότι η Ρωσία θα είχε να αντιμετωπίσει μη προβλέψιμες βουλές και αξιώσεις εκ μέρους άλλων χωρών και Δυνάμεων, αλλά και θα έπρεπε με κάθε τρόπο να παρεμποδίσει και να ακυρώσει την άσκηση κυριαρχίας εκ μέρους της Ελλάδας στο ΑΟ.

πνευματική επιρροή αλλά γ) στην πράξη το προηγούμενο σημείο αναιρούνταν, εάν αναλογιστεί κανείς το πόσο μεγάλη επιρροή είχε στην Υψηλή Πύλη, αλλά και το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Ρωσική Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, μέσω πολιτικών πιέσεων και χρηματισμό.

²³¹ Πανώτης Αριστείδης, «Ο αγώνας για την ενσωμάτωση του Αγίου Όρους στην Ελλάδα και της διαφύλαξης του αυτοδιοικήτου καθεστώτος του. Η συμπλήρωση της πρώτης Αθωνίτικης 100ετίας από την απελευθέρωση από τον Οθωμανικό ζυγό και την ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό», <http://www.amen.gr/article/agwnas-gia-tin-enswmatwsi-tou-agiou-orous-stin-ellada-kai-tis-diafulaksis-tou-autodioikitou-kathestwtos-tou>, σ. 4.

²³² Βαμβέτσος Αλέξανδρος, *Το Άγιον Όρος και η Ελληνική Πολιτική*, Τυπογραφείο «Εστία», Αθήνα, 1917, σ. 8.

²³³ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 32-35.

²³⁴ Gerd Lora A., «Ρωσικά σχέδια για το καθεστώς του Αγίου Όρους...», σ. 91.

Προς ενίσχυση της διαπραγματευτικής της θέσης, αλλά και προκειμένου να επηρεάσει τους συμμετέχοντες στην Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη υπέρ των θέσεών της, η Ρωσία προέτρεψε τους Ρώσους Κελλιώτες μοναχούς να συντάξουν και αποστείλουν, προς την Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, υπόμνημα, σχετικά με τις θέσεις τους ως προς το καθεστώς, την οργάνωση και το πολίτευμα του ΑΟ²³⁵.

Οι προτάσεις αυτές, που υποβλήθηκαν στις 12 Μαΐου 1913 (ήτοι λίγες μόνο ημέρες πριν την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου) ήταν βεβαίως εμπνευσμένες από τις εκπονημένες μεν, μη εισέτι εκπεφρασμένες δε ρωσικές θέσεις. Εξάλλου, όταν οι πρωτεργάτες μοναχοί της πρωτοβουλίας αυτής εμφανίστηκαν ενώπιον της Ιεράς Κοινότητας προς απολογία, για το αντικανονικό και αντιπειθαρχικό αυτό διάβημα, ομολόγησαν ότι το υπόμνημα τους είχε αποσταλεί έξωθεν, προς υπογραφή, από επίσημα πρόσωπα²³⁶.

Το υπόμνημα των Κελλιωτών ζητούσε²³⁷:

1. Να αναγνωρισθεί το ΑΟ ουδέτερο έδαφος υπό την προστασία της Ρωσίας και της Ρουμανίας, Ελλάδας, Σερβίας και του Μαυροβουνίου.
2. Να χορηγηθεί σε αυτό εσωτερική αυτοδιοίκηση και δικές του διοικητικές και δικαστικές Αρχές (με μεταγενέστερο καθορισμό των σχετικών λεπτομερειών).
3. Η αντιπροσωπευτική Συνέλευση του ΑΟ να αποτελείται από αντιπροσώπους όχι μόνο των Μονών (όπως γινόταν έως τότε), αλλά και του συνόλου του μοναχικού πληθυσμού, σε αναλογία ένας αντιπρόσωπος για κάθε 200 έως 250 μοναχούς.
4. Τον καταρτισμό συλλογής νόμων, υποχρεωτικών για όλα τα δικαστήρια και τις κοινοτικές και διοικητικές Αρχές του Άθω.
5. Την αυστηρή διάκριση των αστικών και ποινικών υποθέσεων από τις πνευματικές.
6. Να αρθούν οι νυν υφιστάμενες διατάξεις όσον αφορά στο δικαίωμα της κτήσης των ακινήτων που πωλούν οι Μονές με πωλητήριο και να οριστεί ότι τα κτήματα αυτά θεωρούνται πλήρης ιδιοκτησία των αποκτώντων αντιπροσώπων ή ιδρυμάτων, χωρίς κανέναν περιορισμό ως προς τα δικαιώματα του αγοραστή.
7. Εφόσον υπάρχει στο ΑΟ το βακουφικό σύστημα κυριότητας, να τροποποιηθεί το δικαίωμα αυτό και να αναγνωριστούν όλες οι εξ αυτού απορρέουσες συνέπειες.

Ως προς το σημείο 1 του υπομνήματος, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι αποτελεί την πρόθεση εκπλήρωσης των στόχων της πανσλαβιστικής πολιτικής, καθόσον διαφορετική «προστασία» θα μπορούσε να παρέχει – στην πραγματικότητα να επιβάλει – η τεράστια και ισχυρή Ρωσία, παρά

²³⁵ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 17.

²³⁶ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 35.

²³⁷ Ο.π..

οιαδήποτε άλλη μικρή και αδύναμη χριστιανική χώρα των Βαλκανίων, και εάν ακόμη υποτίθετο ότι αυτές συνασπίζονταν άτυπα σε μόνιμη ή περιστασιακή βάση. Το σημείο 3 ουσιαστικά ζητούσε την κατάργηση του πανάρχαιου αντιπροσωπευτικού συστήματος των Μονών (και ανατροπή της ελληνικής πλειοψηφίας των 17 Μονών έναντι των 3 των οποίων οι μοναχοί ήταν Σλάβοι) και τον έλεγχο της Συνέλευσης από τους Ρώσους.

14.2 Οι αντιδράσεις της ελληνικής πλευράς στη ρωσική πρόταση για το Άγιο Όρος

Οι αντιδράσεις που προήλθαν από την ελληνική πλευρά έναντι της ρωσικής πρότασης δεν ήταν ούτε ενιαίες και ομοιογενείς, ούτε είχαν την ίδια ένταση. Από την μία η επίσημη Ελληνική Κυβέρνηση εμφανιζόταν, για πολιτικούς λόγους, πιο ανοικτή σε μία λύση που θα συνέφερε την Ρωσία, ενώ, από την άλλη πλευρά, το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Ιερά Κοινότητα αντέδρασαν πολύ πιο έντονα. Ειδικότερα:

14.2.1 Η αντίδραση της επίσημης Ελλάδας

Αν και η Ελλάδα την δεδομένη χρονική στιγμή εξήλθε των Βαλκανικών Πολέμων νικήτρια, το γεγονός αυτό δεν της εξασφάλιζε αυτόματα την εδαφική ολοκλήρωση που επιζητούσε, καθόσον, όπως εξάλλου προέκυψε από την Συνθήκη του Λονδίνου (κεφ. 13), παρέμενε άλυτο το ζήτημα των νήσων του Αιγαίου (πλην Κρήτης), όπως επίσης και αυτό των ηπειροαλβανικών συνόρων. Ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, επιδιώκοντας να πετύχει την υποστήριξη της Ρωσίας στα ζητήματα αυτά, δεν φαινόταν διατεθειμένος να φέρει αντιρρήσεις σε μία λύση που θα προέκρινε τελικώς η Ρωσία^{238 239 240} (κεφ. 15).

²³⁸ Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος...*, σ. 245.

²³⁹ Πολέμιος της πολιτικής του Βενιζέλου ήταν ο δικηγόρος Αλέξανδρος Βαμβέτσος, ο οποίος στο έργο του «*Το Άγιο Όρος και η Ελληνική Πολιτική*», Τυπογραφείο «Εστία», Αθήνα, 1917», ομιλεί περί «μυστικισμού» του Έλληνα πρωθυπουργού στη διαχείριση της εξωτερικής πολιτικής, με αποτέλεσμα οι Έλληνες πολίτες να έχουν άγνοια γεγονότων ως προς την τύχη του ΑΟ και την εντύπωση, εσφαλμένη, ότι το ΑΟ αποτελεί αναγνωρισμένο τμήμα της ελληνικής επικράτειας (σ. 1) και «καταστρεπτική διά το αγιορειτικόν ζήτημα πολιτεία...προβάντος εις παραχωρήσεις εν αγνοία και αντιθέτως προς τας αποφάσεις της συνδιασκέψεως...» (σ. 8).

²⁴⁰ Ο Βλάχος Κοσμάς (Διάκονος Αγιορείτης) ομιλεί για «*αναποφάσιστον των Ελληνικών Κυβερνήσεων*», ό.π., σ. 515.

14.2.2 Η αντίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου²⁴¹

Τον Ιούνιο 1913 το Οικουμενικό Πατριαρχείο απέστειλε υπόμνημα προς την Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, έχοντας, όπως αναφέρεται σε αυτό, λάβει γνώση της πρότασης της ρωσικής αυτοκρατορικής κυβέρνησης²⁴². Με γλώσσα μελιχία και με απλό, κατανοητό και δομημένο τρόπο, το Οικουμενικό Πατριαρχείο εστιάζει στα δύο κύρια, όπως τα αντιλαμβάνεται, σημεία της ρωσικής πρότασης, ότι δηλαδή α) ουδεμία αλλαγή θα επερχόταν στο μακραιώνιο θρησκευτικό και διοικητικό καθεστώς του ΑΟ, το οποίο θα συνέχιζε να εξαρτάται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και β) η κοσμική εξουσία (που ασκούσε η Τουρκία) θα αντικατασταθεί από σύστημα διεθνούς εξουσίας, στο οποίο θα μετέχουν όλα τα ορθόδοξα κράτη.

Εν συντομία, στο κείμενο του υπομνήματος αρχικώς εκφράζεται ευγνωμοσύνη για τον σεβασμό που επιδεικνύει η ρωσική πρόταση προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στη συνέχεια αναφέρεται ότι η ρωσική πρόταση προσκρούει σε ανυπέρβλητα προσκόμματα, καθόσον δεν λαμβάνει υπόψη της το καθεστώς του ΑΟ και το κυβερνητικό του σύστημα, αλλά και, το κυριότερο, το ζήτημα της αυτονομίας του. Και είναι ακριβώς αυτό το (από το 969) καθεστώς αυτονομίας που του προσδίδει τον πρωτότυπο και εξαιρετικό χαρακτήρα του και οδήγησε στη δημιουργία της μοναστηριακής συμπολιτείας. Αυτή καθιστά περιττή πάσα κοσμική εξουσία στο ΑΟ, διότι η πολιτική και κοσμική εξουσία της εν λόγω συμπολιτείας θεωρείται ανέκαθεν εγγύηση και εξασφάλιση της θρησκευτικής και πνευματικής ελευθερίας των μοναχών, ώστε αυτοί έτσι απαλλαγμένοι έξωθεν ενοχλήσεων μπορούν να συνομιλούν με τον Θεό και να απολαμβάνουν την αγγελική γαλήνη.

Το υπόμνημα προβαίνει, στη συνέχεια, στην παρουσίαση προς την Συνδιάσκεψη βασικών πτυχών της λειτουργίας του ΑΟ (αναπαλλοτρίωτο του εδάφους, θεσμός της Συνάξεως, επίσκεψη λαϊκών, δικαιοδοσίες), υπενθυμίζει ότι μόλις το 1869 οι Οθωμανοί θέσπισαν τον θεσμό του πολιτικού διοικητή (Καϊμακάμης) και τονίζει ότι η *αυτονομία* του ΑΟ θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως έχουσα έννοια διαφορετική της κοινώς αποδιδόμενης λέξης, καθόσον οι μοναχοί, σε αντίθεση με τους λαϊκούς, παραιτώνται πάσης προσωπικής ελευθερίας.

Έχοντας αναφέρει τα ανωτέρω, το υπόμνημα στη συνέχεια ουσιαστικά αποδομεί την ρωσική πρόταση. Διερωτάται, συναφώς, το εξής: εφόσον η ρωσική πρόταση εξασφαλίζει την αυτονομία του ΑΟ, σε ποιον θα ανήκει η (διεθνής) κυριαρχία της χερσονήσου (που

²⁴¹ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 185-190.

²⁴² Σε αντίθεση με το υπόμνημα που απέστειλε στην Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη η Ιερά Κοινότητα, το υπόμνημα του Οικουμενικού Πατριαρχείου αναφέρεται αποκλειστικά σε «πρόταση ην η αυτοκρατορική Κυβέρνησις της Ρωσίας διετύπωσε προ τινός χρόνου» και δεν κάνει καμία αναφορά στους Ρώσους Κελλιώτες ή το υπόμνημά τους, το οποίο ασφαλώς και είχε έλθει σε γνώση του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

θα υποκαταστήσει την τουρκική), καθόσον εάν η κυριαρχία αυτή ανήκει σε κυρίαρχο συμβούλιο, του οποίου τα μέλη θα διορίζονται από τα ορθόδοξα κράτη, θα πρόκειται για (sic) «σκιά» παρά για πραγματική κυριαρχία. Διότι δεδομένου ότι η σχέση της τουρκικής κυβέρνησης με το ΑΟ ήταν σχέση κράτους επικυρίαρχου προς επαρχία υποτελή, προς την οποία η κεντρική Αρχή παραχωρούσε σχεδόν όλα τα δικαιώματα και καθήκοντα, και διατηρούσε μόνο την ψιλή επικυριαρχία, πως θα ήταν δυνατή η ύπαρξη νομικού όντος (συμβουλίου) που θα είχε μόνο αρνητικά δικαιώματα ή εξουσίες και το οποίο δεν θα είχε δικαίωμα άσκησης εξουσίας. Στην υπόθεση δε ότι η διεθνής εξουσία θα ασκείτο από το συμβούλιο στο όνομα των κρατών (που διόριζαν μέλη σε αυτό), τότε η διεθνής εξουσία θα λάβει την μορφή πραγματικής συγκυριαρχίας, η οποία θα παραβίαζε το καθεστώς (αυτονομίας).

Το υπόμνημα συνεχίζει ότι τυχόν συγκυριαρχία θα είχε ως συνέπεια οι Μονές να υφίστανται τον αντίκτυπο των διαφωνιών και των αντίθετων βλέψεων των συνενδιαφερομένων κυβερνήσεων, το δε ΑΟ θα μεταβαλλόταν σε εστία ερίδων και φυλετικών διενέξεων, με αποτέλεσμα οι μοναχοί να παραδοθούν σε εσωτερικούς σπαραγμούς. Επισημαίνει, τέλος, το εξής αντιφατικό: πώς η αρχή (που τα ορθόδοξα κράτη θα ιδρύσουν και στην οποία θα αντιπροσωπεύονται) θα επιβάλει στα ίδια αυτά κράτη τις αποφάσεις της; Το υπόμνημα καταλήγει ότι η ρωσική πρόταση για διεθνοποίηση είναι ανεφάρμοστη και ότι είναι αδύνατον να επέλθουν οι προτεινόμενες ουσιαστικές αλλαγές χωρίς τον κίνδυνο πλήρους κατάρρευσης του ΑΟ. Εφόσον η Ελλάδα αντικατέστησε την Τουρκία στην κυριαρχία στο ΑΟ, θα πρέπει να της ζητηθεί να του παρέχει τις ίδιες εγγυήσεις, ενώ το Οικουμενικό Πατριαρχείο θα φροντίζει ώστε να μην επέλθει η ελάχιστη μεταβολή στο πανάρχαιο τούτο καθεστώς.

14.2.3 Η αντίδραση της Ιεράς Κοινότητας²⁴³

Μακροσκελές υπόμνημα προς τον πρόεδρο της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης απέστειλε, στις (19/8)3/9/1913 και η Ιερά Κοινότητα, και μάλιστα αυτό έφερε τις υπογραφές των αντιπροσώπων και των 20 Μονών^{244 245}.

²⁴³ Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 191-208.

²⁴⁴ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 20. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, αυτό εξηγείται είτε διότι δεν είχαν ακόμη αποσταλεί στην Μονή Αγ. Παντελεήμονος από την ρωσική κυβέρνηση οδηγίες (για την τηρητέα στάση), είτε διότι η συγκεκριμένη Μονή αντιτίθετο στις ενέργειες των Ρώσων Κελλιωτών και δεν ήθελε να τις ισχυροποιήσει με μία ενδεχόμενη αποχή της. Ο συγγραφέας θεωρεί περαιτέρω ότι η πειστικότερη εξήγηση της συγκεκριμένης στάσης έχει να κάνει με την κορύφωση, το θέρος 1913, της κρίσης στις τάξεις των Ρώσων μοναχών, λόγω της έριδας των ονοματολατρών (βλ. παράρτημα), που τους είχε διχάσει. Επειδή η Μονή Αγ. Παντελεήμονος ήταν ανήμπορη να αντιδράσει και να αναλάβει κάποια πρωτοβουλία σε διεθνές επίπεδο για το αγιορειτικό και είχε επίσης ανάγκη από την υποστήριξη της Ιεράς Κοινότητας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου για την αντιμετώπιση αυτής της εξαιρετικά επικίνδυνης, για το μέλλον του ρωσικού μοναχισμού στο ΑΟ, κρίσης, υπόγραψε για λόγους αβροφροσύνης και συμφέροντος, και όχι λόγω ενσυνείδητης υποστήριξης των θέσεων της Ιεράς Κοινότητας.

²⁴⁵ Σύμφωνα με τον Νικηφόρο Μυλωνάκο, οι 3 σλαβικές Μονές συνυπέγραψαν το υπόμνημα διότι αυτή ήταν η λαϊκή επιταγή (στο ΑΟ) και η κοινή περί δικαίου συνείδηση (*Άγιον Όρος και Σλαύοι*, Αθήνα, 1960, σ. 113). Ο Μελέτιος

Το ύφος του υπομνήματος είναι αυστηρότερο του προηγούμενου. Αναφέρεται, αρχικώς, ότι ο συντάκτης του αγνοεί παντελώς την εκκλησιαστική νομοθεσία, καθόσον αυτός έφτασε στο σημείο να ζητήσει την τέλεια απόρριψη και παντελή κατάργηση του πανάρχαιου καθεστώτος του ΑΟ. Στηλιτεύεται με όρους Κανονικού δικαίου τόσο το γεγονός της επαφής των Κελλιωτών με τον κόσμο και τους πολιτικούς άρχοντες, όσο και η ίδια η έξοδός τους από το ΑΟ και η μετάβασή τους σε έτερο τόπο, που απαγορεύονται άνευ σχετικής άδειας. Περαιτέρω, αναφέρεται ότι μοναχοί οι οποίοι τολμούν να μεταχειριστούν κοσμικές Αρχές για την επικράτηση κάποιας ιδέας σε βάρος της εκκλησιαστικής ή μοναστηριακής τους Αρχής τιμωρούνται διπλά, με καθαίρεση και αφορισμό, κάτι που, ως αναφέρεται, έπραξαν οι Κελλιώτες, οι οποίοι παρουσιάστηκαν σε διεθνή πολιτικά δικαστήρια προς ανατροπή του ιερού καθεστώτος του ΑΟ. Γίνεται αναφορά στην στρατιωτική κατάκτηση του ΑΟ από τον ελληνικό στρατό και στο ότι αυτή επικυρώθηκε με την Συνθήκη του Βουκουρεστίου, με αποτέλεσμα η πρόταση της συγκυριαρχίας να είναι παράνομη κατά τις διατάξεις του διεθνούς δικαίου και να παραβιάζει την ελληνική κυριαρχία και να προσβάλλει την ανεξαρτησία και αξιοπρέπεια της Ελλάδας.

Το υπόμνημα παρουσιάζει, στη συνέχεια, αρκετά αναλυτικά, τον τρόπο διοίκησης των Μονών και αναφέρεται στις ανωμαλίες που θα προκύψουν από μία ενδεχόμενη συγκυριαρχία (στο πνεύμα του υπομνήματος του Οικουμενικού Πατριαρχείου). Το υπόμνημα επεξηγεί τον χαρακτήρα εξάρτησης που υπάρχει ανάμεσα σε (κυρίαρχες) Μονές και Κελλιά και τονίζει ότι τα κτήματα και οικήματα των Κελλιών (που τους έχουν παραχωρηθεί) δεν μπορούν να μεταβιβαστούν (είναι αναπαλλοτρίωτη περιουσία). Αναφέρει ότι υπάρχουν στο ΑΟ συνολικά 660 Κελλιά και καλύβες εκ των οποίων μόνο τα 29 ανήκουν στις σλαβικές Μονές, κυρίως δε εις την Μονή Χειλανδαρίου. Τα λοιπά 631 είναι ιδιοκτησία των ελληνικών Μονών, οι οποίες, από ευαγγελική αγάπη και μακριά από φυλετισμούς, δέχθηκαν σε αυτά ορθοδόξους Χριστιανούς αδιακρίτως φυλής και εθνότητας, ήτοι Ρώσους, Ρουμάνους, Βούλγαρους, Σέρβους και Γεωργιανούς. Στο σύνολο των Κελλιών και καλυβών διαμένουν, συνεχίζει το υπόμνημα, 2.193 μοναχοί, εκ των οποίων 1.262 Έλληνες, 598 Ρώσοι, 259 Ρουμάνοι, 61 Βούλγαροι, 10 Γεωργιανοί και 3 Σέρβοι. Συνεπώς, οι Έλληνες όχι μόνο υπερτερούν των Ρώσων, αλλά και όλων των άλλων μαζί, συνολικά, κατά 331 μοναχούς.

Σε διάφορα σημεία του υπομνήματος τονίζεται ότι η Ιερά Κοινότητα επιθυμεί και επιδιώκει την μετά της Ελλάδας ένωση (όπου η Ελλάδα θα διατηρήσει αλώβητο το πανάρχαιο καθεστώς του ΑΟ), επιβεβαιώνεται η αλώβητη βούληση για την διατήρηση του καθεστώτος και, αντίστροφα, η ετοιμότητα για άμυνα με αυτοθυσία στις προσπάθειες μεταβολής του καθεστώτος, καταγγέλλονται ως μη χριστιανικά αληθώς μοναχικά τα ελατήρια των Ρώσων Κελλιωτών.

Μεταξάκης θεωρεί ότι η πράξη υπαγορεύτηκε από την κοινή λογική και το συμφέρον, ήτοι την διατήρηση του ΑΟ ως τόπου προσευχής και όχι την μετατροπή του σε παλαιόστρα πολιτικών ανταγωνισμών (*Το Άγιον Όρος...*, σ. 171).

Κεφάλαιο 15

Τα επόμενα γεγονότα και οι εξελίξεις

Παρουσιάζονται οι θετικές, για την Ελλάδα, εξελίξεις στο πολιτικό πεδίο, μετά την υπογραφή την Συνθήκης του Λονδίνου (30/5/1913), η οποία όρισε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις (και όχι μόνο η Ρωσία, όπως αυτή επιθυμούσε) θα πρέπει να αποφανθούν για την οριστική τύχη του ζητήματος του ΑΟ. Οι εξελίξεις αυτές δημιούργησαν μία μικρή δυναμική υπέρ της Ελλάδας, που επέτρεψε συν τω χρόνω την επίλυση του ζητήματος υπέρ της.

Η Συνθήκη του Λονδίνου υπεγράφη στις 17/30 Μαΐου 1913 και παρότι είχε συμφωνηθεί ότι οι όροι της είναι δεσμευτικοί, εντούτοις αυτή χαρακτηρίστηκε «προκαταρκτική», καθόσον οι τέσσερις συμμαχικές χώρες θα συνήπταν, στη συνέχεια, ιδιαίτερη μετά της Υψηλής Πύλης τελική συνθήκη, η οποία θα ρύθμιζε λεπτομερώς τα διάφορα ζητήματα και εκκρεμότητες.

Αν και η Συνθήκη του Λονδίνου ποτέ δεν κυρώθηκε²⁴⁶, εξαιτίας της έκρηξης του Β' βαλκανικού πολέμου την παραμονή έναρξης των διαπραγματεύσεων που οδήγησαν στην υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου προέβη στην υπογραφή ειδικού πρωτοκόλλου, το οποίο ανέφερε ότι η Συνθήκη του Λονδίνου είναι έγκυρη και ζητούσε τον διακανονισμό των εκκρεμών του ζητημάτων από τις Μεγάλες Δυνάμεις²⁴⁷.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 της Συνθήκης του Λονδίνου²⁴⁸, η Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι Συμμαχικές Δυνάμεις ανέθεσαν («εμπιστεύονταν») στις Μεγάλες Δυνάμεις την φροντίδα να αποφανθούν επί της (οριστικής) τύχης όλων των οθωμανικών νήσων του Αιγαίου Πελάγους (πλην Κρήτης) και της χερσονήσου του ΑΟ.

Συνεπώς, από την στιγμή που η τύχη του ΑΟ θα ήταν έργο όχι μίας Μεγάλης Δύναμης (της Ρωσίας), αλλά του συνόλου αυτών, το συγκεκριμένο άρθρο, παρά τα όποια προβλήματα δημιουργούσε στην πράξη για την Ελλάδα, αποτελούσε ταυτόχρονα μία επιτυχία, διότι

²⁴⁶ Η Συνθήκη δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης στις 14/11/1913, αλλά χωρίς το απαραίτητο κυρωτικό Βασιλικό Διάταγμα. Ωστόσο, θεωρείται από νομικής πλευράς δεσμευτική, διότι αναφέρεται σε αυτήν η μεταγενέστερη Συνθήκη των Αθηνών (άρθρο 15), η οποία Συνθήκη κυρώθηκε διά του Ν. 4213 (ΦΕΚ 229/1913). Βλ. Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος...*, σ. 241, στην υποσημείωση.

²⁴⁷ Ο.π. και Ministry of Foreign Affairs, Service of Historical Archives, *The Foundation of the Modern Greek State: Major Treaties and Conventions (1830 – 1947)*, Kastaniotis Editions, Athens, 1999, σ. 72-73.

²⁴⁸ Ministry of Foreign Affairs, Service of Historical Archives, *The Foundation of...*, σ. 77-78.

παραμερίζονταν οριστικώς τα ρωσικά επί του ΑΟ δικαιώματα²⁴⁹. Ταυτόχρονα, όμως, υποχρέωνε την Ελλάδα να έλθει σε συνεννοήσεις με τους συμμάχους της για το αγιορείτικο ζήτημα.

Συναφώς, παρά τις εξελίξεις στο στρατιωτικό πεδίο, τα υπομνήματα κλπ., η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη συνέχιζε κανονικά το έργο της και, σε συνέχεια των επίμονων ρωσικών παρεμβάσεων, υπέγραψε (11/8/1913) πρωτόκολλο, το οποίο αναφερόταν στο άρθρο 5 της Συνθήκης²⁵⁰.

Σύμφωνα με το πρωτόκολλο αυτό, το ΑΟ θα απολάμβανε καταρχήν «ανεξάρτητης και ουδέτερης αυτονομίας» και η κρατική εξουσία θα ασκείτο από Συμβούλιο (Ιερά Κοινότητα) που θα περιλάμβανε τους αντιπροσώπους των 20 Μονών. Κανένα πολεμικό πλοίο δεν θα δικαιούνταν να σταθμεύσει στα χωρικά ύδατα της χερσονήσου, πλην περιπτώσεων ανωτέρας βίας²⁵¹. Η Πρεσβευτική Διάσκεψη επιφυλάχθηκε να θεσπίσει τους αναγκαίους για την λειτουργία της νέας Πολιτείας κανονισμούς και να ρυθμίσει τον τρόπο με τον οποίον όλες οι ομόδοξες Δυνάμεις θα ασκούσαν το δικαίωμα της συγκυριαρχίας σε μεταγενέστερο χρόνο.

Στα αρνητικά του πρωτοκόλλου συγκαταλεγόταν αυτή καθαυτή η υπογραφή του, καθώς γινόταν καταρχάς αποδεκτή η ρωσική πρόταση περί αυτονομίας, ανεξαρτησίας και ουδετερότητας. Το περιεχόμενο του πρωτοκόλλου κοινοποιήθηκε στην ελληνική πλευρά με καθυστέρηση περίπου τριών μηνών, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους²⁵².

Ωστόσο, υπήρχαν και θετικά σημεία. Πρώτον, δεν συγκρατούνταν οι θέσεις των Ρώσων Κελλιωτών, περί Συμβουλίου Μονών και μοναχών, ενώ παράλληλα οι Μονές θα διατηρούσαν την ιδιοκτησία του εδάφους²⁵³. Δεύτερον, και καθοριστικής σημασίας για την Ελλάδα, ήταν ότι το πρωτόκολλο παρέμεινε στην πράξη γράμμα κενό, διότι από την υπογραφή του και μετά κανένα απολύτως μέτρο δεν ελήφθη, από κανέναν, για την υλοποίησή του. Οι λόγοι φαίνεται να είναι, μεταξύ άλλων, οι εξής:

α) Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος (17 Ιουνίου – 18 Ιουλίου 1913) τερματίστηκε επίσημα με την υπογραφή της Συνθήκης ειρήνης του Βουκουρεστίου, η οποία αναγνώριζε, αν και

²⁴⁹ Παπαδάτος Σταύρος Ι., *Αι Σλαυικαί διεισδύσεις...* σ. 134.

²⁵⁰ Μυλωνάκος Νικηφόρος, *Άγιον Όρος...*, σ. 113.

²⁵¹ Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος...*, σ. 245.

²⁵² Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 20.

²⁵³ Ο.π..

έμμεσα, ότι το ΑΟ βρισκόταν σε ελληνικό έδαφος (σιωπηρή προσάρτηση). Οι διαπραγματεύσεις της Συνδιάσκεψης (μεταξύ αφενός των Ελλάδας, Ρουμανία, Σερβία και Μαυροβούνιο και, αφετέρου, της Βουλγαρίας) ξεκίνησαν στο Βουκουρέστι στις 30/6/1913 και η τελική Συνθήκη ειρήνης υπογράφηκε στις (28/7)10/8/1913²⁵⁴.

Το άρθρο 5, το οποίο ρυθμίζει τα εδαφικά ζητήματα Ελλάδας – Βουλγαρίας, καθορίζει ότι τα σύνορα των δύο χωρών ξεκινούν από την νέα οροθετική γραμμή Σερβίας – Βουλγαρίας επί της κορυφογραμμής του όρους Μπέλλες και καταλήγουν στις εκβολές του ποταμού Νέστου, στο Αιγαίο. Συνεπώς, η Καβάλα (που ήταν επίσης μεγάλο διακύβευμα για τόσο για τη Ρωσία, όσο και για την Ελλάδα – βλ. σελ. 100 – 101) και το ΑΟ παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα, χωρίς ρητή αναφορά σε αυτά, καθώς κείνται νοτίως της οροθετικής γραμμής.

Έναντι των λοιπών τεσσάρων βαλκανικών βασιλείων που συνυπέγραψαν τη συγκεκριμένη Συνθήκη με την Ελλάδα, η τελευταία καθίστατο πλέον *de jure* κυρίαρχος του ΑΟ²⁵⁵. Έναντι άλλων χωρών, π.χ. της Τουρκίας και της Ρωσίας, για τις οποίες η συγκεκριμένη συνθήκη ήταν ασφαλώς *res inter alios acta*, η Ελλάδα εξακολουθούσε να είναι *de facto* κυρίαρχος του ΑΟ.

Όπως είναι φυσικό, η κήρυξη του πολέμου (Β΄ Βαλκανικού) από την Βουλγαρία και η ήττα της από την Ελλάδα, την Σερβία και το Μαυροβούνιο αποτέλεσαν στην πράξη την «ταφόπλακα» της ρωσικής πρότασης για συγκυριαρχία των έξι ορθοδόξων κρατών, υπό τη Ρωσία, στο ΑΟ.

β) Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου συμπληρώθηκε, ως προς την Τουρκία και την Ελλάδα, με την (διμερή) Συνθήκη Ειρήνης των Αθηνών, η οποία, συμπτωματικά, υπογράφηκε την ίδια ημέρα που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης η ειλημμένη απόφαση (το πρωτόκολλο) της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, στις (1)14/11/1913. Οι δύο χώρες αποκατέστησαν τις ειρηνικές τους σχέσεις και επανέλαβαν τις διπλωματικές και προξενικές τους σχέσεις.

Σε ό,τι αφορά στο ΑΟ, η ουσία βρίσκεται στο άρθρο 15²⁵⁶, το οποίο αναφέρει «*Τα δύο Υψηλά συμβαλλόμενα Μέρη υποχρεούνται να τηρήσωσι τας αφορώσας εις Αυτά διατάξεις της εν Λονδίνω Συνθήκης της 30ης Μαΐου 1913, συμπεριλαμβανομένων των διατάξεων του άρθρου 5 της ρηθείσης Συνθήκης*»²⁵⁷.

Περαιτέρω, το άρθρο 4 παρ. 1 αναφέρεται στους μοναχούς, ορίζοντας «*Οι κατοικούντες εν ταις οθωμανικαίς χώραις ταις περιεχομέναις εις την κυριαρχίαν της Ελλάδος καθίστανται υπήκοοι Έλληνες*»²⁵⁸.

²⁵⁴ Για το πλήρες κείμενο αυτής, βλ. Ministry of Foreign Affairs, Service of Historical Archives..., σ. 81-91.

²⁵⁵ Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος...*, σ. 245-246.

²⁵⁶ Ministry of Foreign Affairs, Service of Historical Archives..., σ. 95.

²⁵⁷ Τούντα – Φεργάδη Αρετή, «Η Σύμβαση περί Ειρήνης των Αθηνών της 1^{ης}/14^{ης} Νοεμβρίου 1913 και τα παρεπόμενα, άρθρο δημοσιευμένο στο http://www.huffingtonpost.gr/entry/e-semvase-peri-eirenes-ton-athenon_gr_5a5cab0fe4b003efadb6afb1.

²⁵⁸ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος...*, σ. 131.

Στην φάση αυτή, συνεπώς, του ζητήματος του ΑΟ, έχουν σημειωθεί ιδιαίτερα ευνοϊκές για την Ελλάδα εξελίξεις, καθόσον οι δύο Συνθήκες, χωρίς να κάνουν κάποια ειδική μνεία στο ΑΟ, ρυθμίζουν το εδαφικό του ζήτημα, καθώς από την υπογραφή τους και μετά καμία χώρα – ούτε η Ρωσία – δεν τις αμφισβήτησε ή διατύπωσε σε βάρος τους επιφύλαξη.

Περαιτέρω, από την κατάληψη του ΑΟ από τον ελληνικό στρατό (1912) έως την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης (1923), η Ελλάδα άσκησε επί του ΑΟ κυριαρχικά δικαιώματα, χωρίς κάποια άλλη διεθνής πράξη να τα περιορίσει ή να τα τερματίσει. Πάντως, τα ανωτέρω δεν σημαίνουν ότι η Ρωσία θεώρησε, όπως οι λοιπές βαλκανικές χώρες, το ζήτημα του ΑΟ λελυμένο (υπέρ της Ελλάδας), καθώς εκ νέου αντέδρασε και μετέβαλε τη στάση της.

Κεφάλαιο 16

Οι νέες ρωσικές αντιδράσεις και η στάση της Ελλάδας

Το κεφάλαιο 16 παρουσιάζει τις αντιδράσεις της Ρωσίας κατά το διάστημα 1913 (Συνθήκη του Λονδίνου) – 1917 (Οκτωβριανή Επανάσταση), που ουσιαστικά αποτέλεσαν την τελευταία της προσπάθεια για να αποσπάσει από την Ελλάδα την κυριαρχία επί του ΑΟ. Κατά το διάστημα αυτό η Ρωσία χρησιμοποίησε διάφορα μέσα – δηλώσεις, δημοσιεύματα του τύπου, πολιτικές πιέσεις για διμερείς διαπραγματεύσεις, απειλές – για να πετύχει τον πολιτικό της στόχο. Η Ελλάδα, από πλευράς της, αποδέχτηκε, λόγω αδυναμίας και πολιτικό υπολογισμό, την έναρξη τέτοιων διαπραγματεύσεων, πλην όμως κατά το δυνατόν κωλυσιέργησε, κερδίζοντας έτσι χρόνο, κάτι που αποδείχτηκε σωτήριο για την υπόθεση του ΑΟ.

Όπως είναι φυσικό, οι ανωτέρω εξελίξεις – μερική ικανοποίηση της ρωσικής πρότασης από την Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, υπογραφή των Συνθηκών Βουκουρεστίου και Αθηνών – δεν θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν την Ρωσία, η οποία έβλεπε ότι, πλέον, ο συσχετισμός δυνάμεων είχε αλλάξει σε βάρος της, καθώς τα λοιπά ορθόδοξα βαλκανικά κράτη αναγνώριζαν στην πράξη, έστω και σιωπηρώς, την προσάρτηση του ΑΟ από την Ελλάδα.

Δεδομένου, επιπλέον, ότι με την Συνθήκη του Βουκουρεστίου η Ρωσία απώλεσε και την Καβάλα, την οποία διεκδικούσε για τον εαυτό της, μέσω όμως της Βουλγαρίας, το ενδιαφέρον της για το ΑΟ ενδυναμώθηκε, διότι αυτό, πέραν των ωφελημάτων που θα της προσέφερε στο πλαίσιο της Ορθοδοξίας, θα μπορούσε να αντικαταστήσει την ανάγκη της για απόκτηση ναυτικής βάσης στη Μεσόγειο. Ενδεικτικό της ρωσικής πολιτικής σκέψης είναι τα ακόλουθα:

Ο Υπουργός Εξωτερικών Sergey Sazonov δήλωνε ότι «Η Ελλάδα διαθέτει τόσα λιμάνια ώστε να μη γνωρίζει πως θα τα χρησιμοποιήσει. Θα λάβει την Θεσσαλονίκη. Ανατολικά της Θεσσαλονίκης μόνο η Καβάλα είναι δυνατόν να αποτελέσει ένα αξιόλογο λιμάνι. Το Ντεντέ-Αγάτς (Αλεξανδρούπολη) δεν αξίζει τίποτα. Όσον αφορά τον Αίνο, η ακραία συνοριακή θέση του το καθιστά αχρησιμοποίητο. Είναι δίκαιο η Βουλγαρία (σημ.: εννοεί και μέσω αυτής η Ρωσία) να έχει ένα λιμάνι στη θάλασσα του Αιγαίου»²⁵⁹.

Από πλευράς της, η εφημερίδα «Ρωσική Σημαία»²⁶⁰ έγραφε στις 12/10/1913:

«Η Ρωσία υπελόγιζεν να αποκτήσει ίδιον λιμένα εις Καβάλαν παραχωρημένον εις Βουλγαρία. Μετά την υπό των Ελλήνων κατάκτηση αυτής, η Ρωσία είδε εαυτήν και πάλιν

²⁵⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ' (1881 – 1913), Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 354.

²⁶⁰ Η συγκεκριμένη εφημερίδα ήταν όργανο των πανσλαβιστικών κύκλων και ως φυσικό εξέφραζε τους σκέψεις και πόθους τους (Μεταξάκης Μελέτιος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 42-43).

εν τη ανάγκη να σκεφθῆ περί βάσεων εν Μεσογείω, τοιαύτη δε δεν υπολείπεται ἄλλη πλην του ὄρμου Καρυών (Δάφνης), εις τους πρόποδας του Αγίου Όρους. Προς κατάληψιν αὐτῆς εχρειάζετο αφορμή, τοιαύτη δε εδημιουργήθη διαίτης αιτήσεως ενός Μοναστηρίου του Άθω, ζητήσαντος των προστασίας της Ρωσίας»²⁶¹.

Στο πλαίσιο αυτό, η Ρωσία μετέβαλε τη στάση της. Κατά πρώτον, χωρίς να απομακρυνθεί από τις θέσεις της περί διεθνοποίησης του ΑΟ, τις οποίες συντηρούσε και προωθούσε, προσπάθησε να αποτρέψει την αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στο ΑΟ από την διεθνή κοινότητα. Και ήταν φυσικό η Ελλάδα, η οποία μόλις εξήρχετο δύο (βαλκανικών) πολέμων και η οποία είχε ακόμη ανοικτά μέτωπα ως προς την εδαφική της ολοκλήρωση (Βόρειος Ἡπειρος, νησιά του Αιγαίου), να μην είναι έτοιμη να επιβάλει την κυριαρχία της επί του ΑΟ, αλλά και εντός αυτού να αντιμετωπίζει δυσχέρειες ως προς την άσκηση των κυριαρχικών της δικαιωμάτων²⁶². Κατά δεύτερον, η Ρωσία επιδίωξε και πέτυχε την έναρξη απευθείας διμερών διαπραγματεύσεων με την Ελλάδα για το ΑΟ, με τελικό στόχο τη δημιουργία εκεί μίας ελληνο-ρωσικής συγκυριαρχίας²⁶³. Η επίτευξη του στόχου της έναρξης διμερών διαπραγματεύσεων οφείλεται τόσο στο γεγονός ότι η Ρωσία ήταν Μεγάλη Δύναμη και η διαφορά ισχύος και επιρροής, σε σχέση με την Ελλάδα, ήταν απόλυτα ετεροβαρής, όσο και στη στάση που τηρούσε ο Έλληνας πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος.

Πριν παρουσιαστεί η νέα ρωσική στάση, είναι απαραίτητο να υπομνησθεί ότι την συγκεκριμένη χρονική στιγμή (φθινόπωρο 1913) η Ελλάδα βρίσκεται σε ένα σύνθετο πολιτικό, διπλωματικό και στρατιωτικό τοπίο στα Βαλκάνια. Έχει μόλις αυξήσει την εδαφική της επικράτεια, ωστόσο υπάρχουν ακόμη γειτονικές χώρες που έχουν αποδεχτεί μόνο νομικώς – και όχι πολιτικώς – τις μεταβολές των συνόρων σε βάρος τους (Βουλγαρία, Τουρκία), εκκρεμούν δε και άλλες οριοθετήσεις (π.χ. με την Τουρκία για τα νησιά του Αιγαίου), οι οποίες εξαρτώνται από την στάση που θα τηρήσει η Ελλάδα έναντι άλλων παρόμοιων ζητημάτων, όπως η παραίτησή της από την Βόρειο Ἡπειρο.

Σε ένα τέτοιο εξαιρετικά ρευστό περιβάλλον, όπου εδαφικά ζητήματα παραμένουν ανοικτά και που η επίλυσή τους ασκεί πιέσεις σε οιαδήποτε κυβέρνηση, η Ελλάδα καλείται να σταθμίσει τις δυνατότητές της, να αναλογιστεί τις δυνάμεις της και να ιεραρχήσει τις ανάγκες της. Εάν σε αυτήν την πραγματικότητα προσθέσουμε το γεγονός ότι το ζήτημα του ΑΟ θεωρείτο δευτερεύουσας σημασίας και δεν ενδιαφέρει ή αφορά

²⁶¹ Μυλωνάκος Νικηφόρος, *Άγιον Όρος...*, σ. 115.

²⁶² Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 24-25.

²⁶³ Μυλωνάκος Νικηφόρος, *Άγιον Όρος...*, σ. 115, Διβάνη Λένα, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830 – 1947) (Απόπειρα πατριδογνωσίας)*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2000, σ. 352, Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ.23, Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος...*, σ. 245.

ιδιαιτέρως τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις – και άρα η Ελλάδα δεν έχει να περιμένει από αυτές πολιτική και διπλωματική υποστήριξη – μπορεί ευκολότερα να εξηγηθεί το γεγονός ότι, επιθυμώντας να ενσωματώσει στην Ελλάδα την Βόρειο Ήπειρο και τα νησιά του Αιγαίου, ο Έλληνας πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος όχι μόνο δεν αντιδρούσε στις επιθυμίες της Ρωσίας για συγκυριαρχία²⁶⁴ (ελπίζοντας προφανώς σε ρωσική υποστήριξη στα ανωτέρω ζητήματα), αλλά μάλιστα, εμφανίζεται αρκετά υποχωρητικός στις ρωσικές αξιώσεις.

Έτσι λοιπόν, περνώντας «στην αντεπίθεση», η τσαρική κυβέρνηση σε διάβημά της προς τον εν Μόσχα Έλληνα επιτετραμμένο (1910 – 1914) Παντελή Ψύχα ζήτησε όπως η Ελλάδα αποσύρει την φρουρά που είχε εγκαταστήσει στο ΑΟ και προβεί από κοινού με την Ρωσία στον καθορισμό των γεωγραφικών ορίων της χερσονήσου του. Πρότεινε ταυτόχρονα και την μεταρρύθμιση, εν ευθέτω χρόνω, του εσωτερικού κανονισμού του ΑΟ²⁶⁵. Η ρωσική θέση αποτυπώνεται ξεκάθαρα στο διάβημα (8/10/1913) του διευθυντή πολιτικών υποθέσεων του ρωσικού ΥΠΕΞ προς τον Έλληνα πρεσβευτή (1914 – 1915) Ιωάννη Δραγούμη: *«Η Ελλάς δεν έπρεπε να διατηρήσει την επί του Άθω κυριαρχίαν, διότι ενώ η Τουρκία ήτο ανεκτή, ως αλλόθρησκος, η Ελλάς δεν θα ήτο ανεκτή, καθ' ο δύναμις ορθόδοξος, ενώ το Άγιον Όρος είναι προσκύνημα της όλης Ορθοδοξίας, την προς το οποίο ευσέβειαν των Ρώσων έδει να σεβασθή η διπλωματία»*²⁶⁶.

Ως προς τον Έλληνα πρωθυπουργό, όπως προκύπτει από σχετικό τηλεγράφημά του από το Λονδίνο προς το Υπουργείο Εξωτερικών²⁶⁷, υποστήριζε ότι *«οφείλομεν αποδεχθώμεν τας ρωσικάς προτάσεις, λαμβάνοντες υπ' όψει ότι πάσα εναντία ημών γνώμη θα ήγαγε ρωσικήν κυβέρνησιν εις υποστήριξη Βουλγάρων, όπως λάθωσιν και Χαλκιδικήν, ίνα ούτε απαλλαγή εναντιώσεως ημών εις ό,τι αφορά οργανισμόν Α.Ο.»*. Ταυτόχρονα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος διαβεβαίωνε κατηγορηματικά την Ρωσία ότι *«η αρχή της ουδετερότητας του Αγίου Όρους υπό την προστασίαν των Ορθοδόξων δυνάμενων ήθελεν διατηρηθή, τα Ελληνικά στρατεύματα ήθελον απομακρυνθή και ήθελεν αρχίσει η οροθέτησις του Αγίου Όρους»*²⁶⁸.

²⁶⁴ Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., *Πολιτική Ιστορία...*, τόμος 3 (1909 – 1922), σ. 229.

²⁶⁵ Παπαδάτος Σταύρος Ι., *Αι Σλαυικά διεισδύσεις...* σ. 135.

²⁶⁶ Ο.π., σ. 136.

²⁶⁷ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ.23.

²⁶⁸ Ο.π., σ. 24

Στη βάση αυτών των διαβεβαιώσεων η τσαρική κυβέρνηση ερώτησε την ελληνική, στις αρχές Νοεμβρίου 1913, δηλαδή πριν ακόμη ανακοινωθούν και επισήμως οι αποφάσεις, ήτοι το πρωτόκολλο της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, εάν αποδέχεται α) να εκτελεστούν οι σχετικές διαβεβαιώσεις για την οριοθέτηση β) να επιβληθεί στην Ιερά Κοινότητα η υποχρέωση να ασκεί ισοπολιτεία έναντι των Ρώσων μοναχών και γ) να επιφορτιστεί ο Έλληνας πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη να αρχίσει με τον Ρώσο ομόλογό του διαπραγματεύσεις για την εξεύρεση ενός *modus vivendi* για την οργάνωση της Χωροφυλακής, της Δικαιοσύνης και έτερων ζητημάτων πρακτικής φύσης²⁶⁹.

Προς άσκηση περαιτέρω πιέσεων προς την ελληνική κυβέρνηση, η τσαρική διαμήνυσε στην ελληνική κυβέρνηση τον ίδιο μήνα ότι εάν η τελευταία προέβαλε δυσκολίες (προφανώς όχι μόνο στα ανωτέρω, αλλά και γενικότερα, στα ρωσικά σχέδια για το ΑΟ), η τσαρική κυβέρνηση, παρά την αντίθετη επιθυμία της, να αναγκαζόταν να εγείρει «*ζητήματα αρχής σοβαρώτερα, τα οποία θα ήτο προτιμότερον να μη θισχθώσιν εν στιγμή, καθ' ήν η Ελλάς ευρίσκετο υπό το κράτος μίας προφανούς πολιτικής εξάψευς και ότι διεκυβεύοντο τα συμφέροντα αυτής*»²⁷⁰, κάτι που ασφαλώς συνιστούσε απειλή, και μάλιστα όχι και τόσο συγκαλυμμένη.

Οι ανωτέρω πιέσεις/απειλές της Ρωσίας προς την Ελλάδα, σε συνδυασμό με την πολιτική απόφαση του Έλληνα πρωθυπουργού ως προς την προτεραιότητα ενσωμάτωσης άλλων, υπό ξένη κατοχή τότε, περιοχών των ελληνισμού, είχαν ως αποτέλεσμα την αποδοχή εκ μέρους της Ελληνικής Κυβέρνησης έναρξης συνομιλιών για την τύχη και το καθεστώς του ΑΟ. Έχει επίσης υποστηριχθεί η θέση ότι στους λόγους της ελληνικής συγκατάθεσης συμπεριλαμβάνεται και το ότι η κυβέρνηση δεν ήταν εκείνη τη στιγμή πλήρως ενημερωμένη για τους πραγματικούς σκοπούς των ρωσικών προτάσεων²⁷¹.

Οι πρώτες, προπαρασκευαστικές, συνομιλίες και η ανταλλαγή απόψεων μεταξύ αντιπροσώπων των δύο χωρών, και μάλιστα σε υψηλότατο επίπεδο (Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Sergey Sazonov – Έλληνας επιτετραμμένος Παντελής Ψύχας) για την αυτονόμηση του ΑΟ, έλαβαν χώρα

²⁶⁹ Παπαδάτος Σταύρος Ι., *Αι Σλαυικαί διεισδύσεις...* σ. 136.

²⁷⁰ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ.25.

²⁷¹ Παπαδάτος Σταύρος Ι., *Αι Σλαυικαί διεισδύσεις...* σ. 136.

στην Αγ. Πετρούπολη, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους (1913). Αυτές κατέληξαν στη σύνταξη ενός πορίσματος (7/11/1913), τα κυριότερα σημεία του οποίου ανέφεραν τα εξής²⁷²:

- Η Ελληνική κυβέρνηση εγγυάται τη διατήρηση του *de facto* καθεστώτος και η Ρωσία δεν θα ζητήσει την μεταβολή των Σκητών σε Μονές και των Κελλιών σε Σκήτες.
- Τα ορθόδοξα κράτη θα παρέχουν ηθική προστασία, η οποία όμως δεν θα ασκείται από κάποια ειδική επιτροπή που θα εδρεύει στις Καρυές ή αλλού, αλλά από τις οικείες κυβερνήσεις.
- Θα ιδρυθεί τοπική αστυνομία ανεξάρτητη της Ιεράς Κοινότητας.
- Η απονομή ποινικής δικαιοσύνης θα γίνεται από τα δικαστήρια του τόπου του εγκλήματος.
- Θα πραγματοποιηθεί οριοθέτηση του ΑΟ στην τομή (διώρυγα) του Ξέρξη, όπου και θα συσταθεί ελληνικό τελωνείο, προς αντικατάσταση του μέχρι τότε λειτουργούντος στην Δάφνη (επίγειο).

Μεταξύ των δύο χωρών αποφασίστηκε οι κύριες συνομιλίες/διαπραγματεύσεις να λαμβάνουν χώρα στην Κωνσταντινούπολη, καθώς εκεί ήταν η έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο θα έπρεπε να συμβουλευόταν και ερωτούν επί διαφόρων θεμάτων (καθώς σε κάθε περίπτωση η πνευματική δικαιοδοσία του θα παρέμενε).

Την ίδια εποχή η τσαρική κυβέρνηση αποπειράθηκε, χωρίς επιτυχία, έμμεσα να χρηματίσει το Οικουμενικό Πατριαρχείο, προκειμένου να αποσπάσει την συναίνεσή του για το νέο καθεστώς του ΑΟ, προτείνοντας γενναϊόδωρη επιχορήγηση προς θεολογική σχολή και πληροφορώντας το ότι η Ρωσία θα έλθει προς επικουρία του, εφόσον χρειαστεί πόρους²⁷³. Μάλιστα, στις σχετικές επαφές του στο Φανάρι, ο Ρώσος Πρέσβης De Giers δεν αμέλησε να αναφερθεί και στην ανάγκη όπως αναβαθμιστούν τα ρωσικά ιδρύματα στο ΑΟ (μετατροπή 2 Σκητών σε Μονές και 3 Κελλιών σε Σκήτες), θέση η οποία όχι μόνο αντέβαινε στο συμφωνημένο πόρισμα, αλλά και αφίστατο της (υπογεγραμμένης και από την Ρωσία) απόφασης (πρωτόκολλο) της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, σχετικώς με την άσκηση της κρατικής εξουσίας από την Ιερά Κοινότητα και την διατήρηση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος του ΑΟ.

²⁷² Ο.π., σ. 136.

²⁷³ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ.26.

Όταν τα των διμερών επαφών και της (κατά περίπτωση) συμμετοχής του Οικουμενικού Πατριαρχείου στις συζητήσεις έγιναν γνωστά στην Ιερά Κοινότητα, αυτή απέστειλε επιστολή προς το Φανάρι, το περιεχόμενο και ύφος της οποίας δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για το πόσο αποφασισμένοι ήταν οι μοναχοί να μην επιτρέψουν την αλλαγή του καθεστώτος του ΑΟ: «πληροφορούμεθα ότι εν αγνοία ημών συζητείται εν Κωνσταντινουπόλει, αγιορείτικο ζήτημα, διαμαρτυρούμεθα κατά πάσης ληφθησομένης αποφάσεως τεινούσης εις οϊανδήποτε αλλοίωσιν ιερού ημών καθεστώτος και δηλούμεν κατηγορηματικώς ότι θα αμυνθώμεν μέχρις εσχάτων»²⁷⁴.

Καθώς δεν σημειώθηκε καμία πρόοδος στις συνεννοήσεις Ελλάδας και Ρωσίας, τον Μάιο 1914 ο Ρώσος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη De Giers επέδωσε στον Έλληνα ομόλογό του Δημήτριο Πανά σημείωμα, το οποίο έφερε τον τίτλο «Παρατηρήσεις επί του εις το Άγιον Όρος εισακτέου προσωρινού διοικητικού συστήματος» και το οποίο αποτελούνταν από 7 επίσημα και 6 εμπιστευτικά σημεία²⁷⁵. Τα επίσημα σημεία εν συντομία ανέφεραν τα εξής:

1. Η θρησκευτική Κοινότητα του ΑΟ στο σύνολό της (Μονές, Σκήτες, Κελλιά, Καλύβες, Ησυχαστήρια) τίθενται υπό την πνευματική δικαιοδοσία και προστασία του Οικουμενικού Πατριάρχη και διατηρούν την σημερινή τους οργάνωση.
2. Η προς βορρά των εκτάσεων του ΑΟ θα χρησιμεύσει ως οροθετική γραμμή μεταξύ των εκτάσεων αυτών και της Ελλάδας²⁷⁶.
3. Η πολιτική εξουσία θα ασκηθεί προσωρινά από Επίτροπο που θα διορίσει η Ελλάδα και που θα τελεί υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Θα έχει υπό τις διαταγές του έναν βοηθό-αναπληρωτή και σώμα χωροφυλακής. Οι αρμοδιότητες και εξουσίες του έναντι των Ελλήνων μοναχών θα καθοριστούν από την Ελληνική κυβέρνηση.
4. Κάθε ομάδα μεγαλύτερη των 250 αλλοεθνών μοναχών θα εκλέγει έναν αντιπρόσωπο της, έναντι του Επιτρόπου, ο οποίος δεν θα μπορεί να προβαίνει σε σύλληψη αλλοεθνούς μοναχού χωρίς την παρουσία του εν λόγω αντιπροσώπου²⁷⁷. Οι αλλοεθνείς μοναχοί θα

²⁷⁴ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ.26.

²⁷⁵ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος...*, σ. 121-130.

²⁷⁶ Σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Βαμβέτσο («*Το Άγιον Όρος...*, 14-15), η πρόταση αυτή, φαινομενικά αθώα, σήμαινε στην πράξη το εξής: δεδομένου ότι το τμήμα αυτό του ΑΟ ανήκει στη Μονή Χειλανδαρίου και ότι η Ρωσία δεν είχε πάψει να επιδιώκει την απόκτηση της Μονής αυτής, με ανταλλαγή με την Μονή Dečani (κεφ. 9.6, σημ. 4), η πραγμάτωση της απόκτησης θα είχε ως αποτέλεσμα ο Ρώσος υπάλληλος να έχει μεγαλύτερο πεδίο ελευθερίας δράσης σε σχέση με τον Έλληνα Επίτροπο, αλλά και ότι η Ρωσία θα βρισκόταν εγγύτερα σε θαλάσσιους λιμένες (Ουρανούπολη, Ιερρισό).

²⁷⁷ Πρόθεση βεβαίως ήταν η διατήρηση, με άλλο τρόπο, του εθνοτικού στοιχείου (φυλετική καταγωγή) του μοναχού και η προώθηση ενός στοιχείου οιοιού ετεροδικίας έναντι της ελληνικής κυριαρχίας.

έχουν το δικαίωμα να επαίρουν την εθνική τους σημαία σε κάθε Μονή, Σκήτη, Κελλί και Καλύβα²⁷⁸ (βλ. παράρτημα).

5. Θα συσταθεί Πρωτοδικείο στις Καρυές με μέριμνα της Ελληνικής Κυβέρνησης, οι αποφάσεις του οποίου θα μπορούν να προσβληθούν στα (δευτεροβάθμια) προξενικά δικαστήρια της Κωνσταντινούπολης²⁷⁹.
6. Θα διατηρηθεί στο μέλλον το ισχύον σύστημα φορολογίας, τα έσοδα θα εισπράττονται προς όφελος της Ελληνικής Κυβέρνησης, η οποία και θα καλύπτει τα έξοδα διοίκησης του ΑΟ.
7. Θα διατηρηθεί στο μέλλον το ισχύον τελωνειακό σύστημα και οι σχετικές διατάξεις λειτουργίας τους θα κωδικοποιηθούν σε τρεις γλώσσες – ελληνική, ρωσική και γαλλική. Ο τελώνης θα είναι και λιμενάρχης, θα υπάρχει τηλεγραφική και τηλεφωνική υπηρεσία και οι αρμόδιοι υπάλληλοι θα γνωρίζουν τις τρεις γλώσσες.

Βέβαια, οι πραγματικές προθέσεις των Ρώσων αποκαλύφθηκαν στο έτερο, «εμπιστευτικό» σημείωμα, οι προβλέψεις του οποίου αναιρούν στην πράξη την φαινομενική, κατά το επίσημο σημείωμα, ελληνική κυριαρχία. Τα ανεπίσημα σημεία εν συντομία ανέφεραν τα εξής:

1. Κανένα γενικό μέτρο δεν θα λαμβάνεται για το ΑΟ από την Ελληνική Κυβέρνηση χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεση της Ρωσίας.
2. Η Ελληνική Κυβέρνηση αναγνωρίζει στην Ρωσική δικαίωμα προστασίας των Ρώσων μοναχών και των θρησκευτικών ιδρυμάτων τους, όπως και τον μελλοντικό διορισμό ενός υπαλλήλου στο ΑΟ, ο οποίος θα τυγχάνει διπλωματικών προνομίων και ασυλιών.
3. Ο εν λόγω υπάλληλος θα συμμετέχει στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας στο ΑΟ μαζί με τον (Έλληνα) Επίτροπο, επί όλων των ζητημάτων που θα μπορούσαν να θίξουν τα συμφέροντα των Ρώσων μοναχών και των ιδρυμάτων τους. Θα πρέπει να προσληφθούν ισάριθμοι με τους Έλληνες χωροφύλακες.
4. Είναι δίκαιο (sic) να μεταβληθούν οι Σκήτες του Αγίου Ανδρέα (Σεράι/1849)²⁸⁰ και του Προφήτη Ηλία (1839)²⁸¹ σε Μοναστήρια²⁸² και τα Κελλιά του Σταυρού²⁸³, του Αγίου Γεωργίου (Κερασιάς)²⁸⁴ και του Αγίου Νικολάου²⁸⁵ σε Σκήτες. Επίσης, η αδελφότητα του Γεωργιανού Κελλιού του Αγίου Ιωάννη να εγκατασταθεί εκ νέου στη Μονή Ιβήρων²⁸⁶. Εάν δε τα ανωτέρω δεν δύναται να πραγματοποιηθούν άμεσα, να δηλώσει (η Ελληνική Κυβέρνηση) ότι καταργείται κάθε περιορισμός αριθμού μοναχών στα μοναστικά

²⁷⁸ Αλέξανδρος Βαμβέτσος («Το Άγιον Όρος...», σ.20): «Και για να είναι τέλος και εξωτερικώς εμφανής ο ρωσικός χαρακτήρ του Αγίου Όρους...εις τρόπον ώστε ολόκληρος η χερσόνησος να καταπνιγή υπό χιλιάδες ρωσικών σημαιών».

²⁷⁹ Σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Βαμβέτσο («Το Άγιον Όρος...», σ.20), με τον τρόπο αυτό έχανε την διοικητική αρμοδιότητα που έως τότε είχε το Οικουμενικό Πατριαρχείο και του απόμεναν μόνο τα πνευματικά πρωτεία.

²⁸⁰ Ανήκει στη Μονή Βατοπεδίου. Σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Βαμβέτσο («Το Άγιον Όρος...», 18), είχε την εποχή εκείνη περισσότερους από 400 Ρώσους καλόγερους.

²⁸¹ Ανήκει στη Μονή Παντοκράτορος. Η ίδια πηγή ομνεί για περισσότερους από 300 Ρώσους καλόγερους.

²⁸² Κάτι το οποίο βαίνει σε πλήρη και απόλυτη αντίθεση με τους Κανονισμούς του ΑΟ.

²⁸³ Υπάγεται στη Μονή Καρακάλλου (τότε 20 Ρώσοι μοναχοί).

²⁸⁴ Υπάγεται στη Μονή Μεγίστης Λαύρας (τότε 10 Ρώσοι μοναχοί).

²⁸⁵ Υπάγεται στη Μονή Χιλανδαρίου (τότε 10 Ρώσοι μοναχοί).

²⁸⁶ Αλέξανδρος Βαμβέτσος, «Το Άγιον Όρος...», σ. 18: «εις τρόπον ώστε...να σχηματισθή σοβαρός σλαυϊκός πυρήν».

ιδρύματα όπως και η απαγόρευση ανέγερσης νέων θρησκευτικών κτηρίων. Η οφειλόμενη ευπείθεια των Κελλιών προς τις (κυρίαρχες) Μονές δεν θα πρέπει να δικαιολογεί τα κωλύματα που προβάλλουν οι Μονές στην ανάπτυξη (sic) των Κελλιών, τα οποία καθόλου δεν περιορίζονται κατά την διάρκεια ισχύος των συμβολαίων (με τις Μονές), ως προς την νομή και απόλαυση των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας (sic) τους.

5. Τα ρωσικά θρησκευτικά ιδρύματα στο ΑΟ δεν θα πρέπει να παρεμποδίζονται από την ελεύθερη νομή και κάρπωση των γαιών και ακινήτων που κατέχουν στην Ελλάδα και οι εν λόγω περιουσίες δεν δύνανται να δημεύονται ή αποξενώνονται.
6. Η απογραφή των κατοίκων και μοναχών του ΑΟ και η κωδικοποίηση των τελωνειακού κανονισμού θα γίνεται από κοινού (Ελλάδα – Ρωσία).

Το σημείωμα αυτό ουσιαστικώς επαναλάμβανε και εμπλούτιζε την ρωσική θέση της ίδρυσης καθεστώτος συγκυριαρχίας στο ΑΟ.

Παράλληλα, είχε αρχίσει να γίνεται πιο αισθητή στους κόλπους της Ελληνικής Κυβέρνησης η διάθεση της Ρωσίας να απομακρυνθεί από το γράμμα των αποφάσεων του Λονδίνου, καθώς π.χ. σε τηλεγράφημα (30/5/1914) του Γενικού Προξενείου Κωνσταντινουπόλεως προς το Υπουργείο Εξωτερικών²⁸⁷ διαπιστωνόταν ότι (η Ρωσία) «*προτέτεινεν και άλλα (σημ.: θέματα, πέραν των αρχικών συμφωνημένων διμερώς με το προαναφερθέν πόρισμα), θίγουσα αυτό το εν Αγίω Όρει καθεστώς και μέλλοντα να δημιουργηθώσι συγκυριαρχία*». Σε άλλο, μεταγενέστερο (22/6/1914), ανάλογο τηλεγράφημα θεωρείτο ότι η Ρωσία προσπάθησε «*να παρασύρει την Ελληνική Κυβέρνηση εις συζητήσιν και λύσιν θεμάτων εξερχομένων των ορίων των εν Λονδίνω αποφασισθέντων υπό της ολομέλειας των Μεγάλων Δυνάμεων*»²⁸⁸.

Καθώς εκ των πραγμάτων η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να τοποθετηθεί επί των ρωσικών θέσεων, το έπραξε ²⁸⁹, προσπαθώντας να ισορροπήσει ανάμεσα στην ανάγκη να μη δυσαρεστήσει την ισχυρή Ρωσία και διαρρήξει τους δεσμούς επικοινωνίας μαζί της και να «οχυρωθεί» στην πράξη πίσω από το γράμμα και το πνεύμα του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου.

²⁸⁷ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ.27, υποσημείωση 74.

²⁸⁸ Ο.π., υποσημείωση 75.

²⁸⁹ Για το πλήρες κείμενο της ελληνικής απάντησης, βλ. Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ.28-30, υποσημείωση 78.

Κεφάλαιο 17

Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η είσοδος της Ρωσίας σε αυτόν σηματοδότησαν την αρχή του τέλους του ζητήματος της τύχης του ΑΟ υπέρ της Ελλάδας. Αυτό όχι λόγω της εκ των πραγμάτων διακοπής των διμερών διαπραγματεύσεων ή την οριστική παύση του πολιτικού ενδιαφέροντος εκ μέρους τη Ρωσίας, αλλά διότι η πτώση του τσαρικού καθεστώτος από τους Μπολσεβίκους άλλαξε άρδην τον πολιτικό προσανατολισμό της, με αποτέλεσμα την διακοπή του ενδιαφέροντος της νέας κυβέρνησης για εκκλησιαστικά ζητήματα στο εξωτερικό, σε μία χρονική συγκυρία εξαιρετικά ευνοϊκή για την Ελλάδα.

Στις 28 Ιουλίου 1914 η Αυστροουγγαρία κήρυξε τον πόλεμο στη Σερβία και το ίδιο έκανε η Γερμανία στη Ρωσία την 1^η Αυγούστου, με αποτέλεσμα η δεύτερη να εισέλθει άμεσα στον πόλεμο και οι διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα για το ΑΟ να διακοπούν.

Πάντως, όπως μαρτυρεί κείμενο του 1915 του Ρώσου βυζαντινολόγου καθηγητή F.I. Uspenskij (Δ/ντή του Ρωσικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Κωνσταντινούπολης 1894 – 1914) υπό τίτλο «Τα ρωσικά ενδιαφέροντα στον Άθω», το ζήτημα του ΑΟ ουδούλως εμφανίζεται ξεχασμένο, καθώς αναφέρεται ότι «*το Άγιον Όρος υπήρξε ρωσικό Γιβραλτάρ, το οποίο μας δόθηκε χωρίς πόλεμο, αλλά υπάρχει [εκεί] αλλοδαπή ένοπλη δύναμη και 5.000 [ψυχές] ρωσικός πληθυσμός*»²⁹⁰.

Εξάλλου, μέχρι την ύστατη στιγμή, πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση, η ρωσική κυβέρνηση δεν αναγνώριζε την ενσωμάτωση του ΑΟ στην Ελλάδα και κατέβαλε προσπάθειες προκειμένου το ζήτημα να παραμείνει ανοικτό²⁹¹.

Μία έμπρακτη και αποφασιστική κίνηση προς την κατεύθυνση αυτή ήταν η μεταφορά, υπό το πρόσχημα της εκτέλεσης πολεμικής αποστολής, 100μελούς αγήματος Ρώσων στρατιωτών στο ΑΟ (15/1 – 30/6 1917), με τη συμφωνία της Γαλλίας, για την, όπως ζήτησε ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών, «...*διατήρησιν της τάξεως και προστασίας των σπουδαιοτάτων διά τους Ρώσους συμφερόντων των εν Άθω και των πολυπληθών Ρώσων μοναχών*». Αν και το άγημα ήταν μεικτό (100 Ρώσοι – 50 Γάλλοι, όλοι υπό τις διαταγές του Διοικητή των Συμμαχικών Εκστρατευτικών Δυνάμεων, Γάλλο στρατηγό Maurice Sarrail), καθίσταται φανερό ότι, ελλείψει γαλλικών

²⁹⁰ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., «Η Απελευθέρωση του...», σ. 81.

²⁹¹ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 31.

συμφερόντων στο ΑΟ²⁹², η πραγματική πρόθεση της Ρωσίας ήταν να δημιουργήσει πολιτικό ζήτημα συγκατοχής²⁹³.

Πάντως, δεν φαίνεται να αληθεύει το ότι οι Ρώσοι στρατιώτες και αξιωματικοί τους (Ditz και Svedorvenski) δεν δημιούργησαν κανένα πρόβλημα στις σχέσεις τους με τους μοναχούς «διότι ως τόπος ιερός ο Άθως καθόριζε την (σημ.: καλή) συμπεριφορά τους»²⁹⁴, καθώς πληθώρα επίσημων αναφορών αναφέρονταν σε αυθαιρεσίες, παραβιάσεις των θέσμιων, κλοπές εμπιστευτικών εγγράφων και χρημάτων, διώξεις και αυθαιρεσίες σε βάρος (μη Ρώσων) μοναχών, ακόμη και στην πολιορκία της Μονής Βατοπεδίου, ενώ, αντίθετα, οι Ρώσοι μοναχοί τύγγαναν εκχώρησης προνομίων και εξουσιών²⁹⁵.

Τους τελευταίους μήνες του 1917 η Ρωσία, καταπονημένη από τον «Μεγάλο Πόλεμο» και έχοντας συνειδητοποιήσει ότι η επιθυμία της για συγκυριαρχία στο ΑΟ προσέκρουε σε πολλές αντιξοότητες, επανήλθε στο πρώτο της σχέδιο περί «διορθοδοξοποίησης» του ΑΟ²⁹⁶. Από πλευράς της, η ελληνική κυβέρνηση εμφανιζόταν απρόθυμη να δεχτεί να κάνει ουσιαστικές συζητήσεις με τη Ρωσία και, αντιλαμβανόμενη προφανώς την πλεονεκτικότερη πλέον θέση της, τηρούσε εφεκτική στάση. Ενώπιον του αδιεξόδου, ο Δ/ντής Βαλκανικών Υποθέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών (και πρώην Γενικός Πρόξενος στη Θεσσαλονίκη) Α. Βεργαεν επιφυλάχθηκε να θέσει το ζήτημα στην προσεχή Συνδιάσκεψη των Συμμάχων (Παρίσι), για την εξεύρεση λύση, πριν την τελική Συνδιάσκεψη Ειρήνης. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, δεν έγινε ποτέ.

Αποτιμώντας το πολιτικό, διπλωματικό και οικονομικό πλαίσιο της εποχής, η λήξη του Α΄ Π.Π. διαπιστώνουμε ότι έχει δημιουργήσει στην Ευρώπη ένα νέο διεθνές περιβάλλον, μέσα στο οποίο η νέα σοβιετική κυβέρνηση είναι πλήρως απομονωμένη από τις Μεγάλες (δυτικές) Δυνάμεις, ενώ η συνέχιση μίας πανσλαβιστικής πολιτικής είναι όχι μόνο ξένη προς την ιδεολογία της, αλλά

²⁹² Η Γαλλία είχε δικαιολογήσει την συμμαχική στρατιωτική κατοχή του ΑΟ ως απαραίτητη για τον έλεγχο εκείνων των μονών που, σύμφωνα με τον ελληνικό τύπο της εποχής, είχαν καταστεί πολιτικά κέντρα και κρύπτες όπλων (σημ.: κάτι που δεν ήταν απόλυτα αναληθές, διότι και πολλοί μοναχοί είχαν διχαστεί σε Βενιζελικούς και Βασιλόφρονες, με τους δεύτερους να εφοδιάζουν με πρώτες ύλες και τρόφιμα γερμανικά υποβρύχια).

²⁹³ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 49.

²⁹⁴ Ρανίον Andrey Y., *Η Ρωσία και το μέτωπο της Θεσσαλονίκης*, (δίγλωσσο έργο), Μαλλιάρης – Παιδεία, Θεσσαλονίκη, 2014, σ. 85.

²⁹⁵ Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος...*, σ. 48-59.

²⁹⁶ Ο.π., σ. 32-33.

και, τρώπω τινά, μία «πολυτέλεια», όταν οι άμεσες και επιτακτικές ανάγκες είχαν να κάνουν με την σίτιση του τεράστιου πληθυσμού της και την εκβιομηχάνιση.

Έτσι, η κυβέρνηση των Μποσλεβίκων δεν ενδιαφέρθηκε για εκκλησιαστικά ζητήματα στο εξωτερικό και μόνο το 1926, όταν η ελληνική κυβέρνηση χορήγησε ελληνικά διαβατήρια σε όλους τους αγιορείτες μοναχούς, θεώρησε ότι το ζήτημα έκλεισε οριστικά²⁹⁷.

Η Ελλάδα ήταν το 5^ο κράτος (μετά τις Αγγλία, Ιταλία, Νορβηγία και Αυστρία) και το 1^ο βαλκανικό που αποκατέστησε ομαλές και πλήρεις διπλωματικές σχέσεις με την Ρωσία των Σοβιέτ. Αυτό έγινε στις 8/2/1924 με ανταλλαγή ρηματικών διακοινώσεων και οι σχετικές έγγραφες θέσεις των δύο χωρών που είχαν προηγηθεί μιλούσαν για «διακανονισμό όλων των υφιστάμενων ζητημάτων» (Ελλάδα) και «φιλική λύση όλων των κυριότερων ζητημάτων» (ΕΣΣΔ). Αυτά ήταν κυρίως εμπορικά και δεν συμπεριελάμβαναν το ΑΟ. Εξάλλου, φαίνεται ότι η ίδια η σημασία της περιοχής των Βαλκανίων είχε μειωθεί για την ΕΣΣΔ (σε σχέση με πριν το 1914) και ότι τα θεωρούσαν βιομηχανικά ασήμαντα, όταν ένα από τα πρωτεύοντα μελήματα της ΕΣΣΔ ήταν η εκβιομηχάνισή της²⁹⁸.

Πάντως, έχει ενδιαφέρον ότι στις 23/3/1925 απεστάλη ρηματική διακοίνωση, στην οποία η Σοβιετική κυβέρνηση διακηρύττει το ενδιαφέρον της για τα υπό τους Ρώσους κατεχόμενα μοναστικά κτήματα και το δικαίωμά της επί των μοναχικών γαιών της Μονής Αγίου Παντελεήμονος και αναφέρει ότι δεν αναγνωρίζει την αρμοδιότητα της Κοινωνίας των Εθνών ή οιοδήποτε άλλου στα ζητήματα αυτά. Φαίνεται ότι αιτία για την ρηματική διακοίνωση ήταν αναφορά στον διεθνή τύπο ότι η Ελλάδα θα απαλλοτρίωνε μοναχικές γαίες για τις στεγαστικές ανάγκες των Ελλήνων προσφύγων. Η Ελληνική κυβέρνηση δεν έδωσε συνέχεια στη ρηματική διακοίνωση, η οποία την καλούσε επιπροσθέτως να έλθει σε διμερείς συνεννοήσεις, δεδομένου ότι τότε το ζήτημα του ΑΟ ήταν λελυμμένο²⁹⁹.

²⁹⁷ Gerd Lora A., «Ρωσικά σχέδια για το καθεστώς του Αγίου Όρους...», σ. 93.

²⁹⁸ Ζαπάντης Ανδρέας Η., *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917 – 1941*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1989, σ. 136-142.

²⁹⁹ Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος και Σλαύσι*, Αθήνα, 1960, σ. 83-84.

Κεφάλαιο 18

Το τελικό διεθνές καθεστώς του Αγίου Όρους

Η ευεργετική για την Ελλάδα διακοπή του ρωσικού ενδιαφέροντος για το ΑΟ, χάρη στην αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος, συμπληρώθηκε, τα επόμενα του Α΄ Π.Π. χρόνια, από την υπογραφή μίας σειράς διεθνών συνθηκών, που κατοχύρωσαν το τελικό καθεστώς του ΑΟ.

Πρώτη χρονολογικά ήταν η Συνθήκη Ειρήνης του Neuilly (27/11/1919)³⁰⁰, που υπεγράφη ανάμεσα στη Βουλγαρία και τους νικητές του Α΄ Π.Π., μεταξύ των οποίων η Ελλάδα.

Το άρθρο 27.2 αυτής καθορίζει τα της νέας οροθετικής γραμμής Ελλάδας – Βουλγαρίας και (σε ό,τι αφορά στο θέμα του ΑΟ), χωρίς να κάνει ρητή αναφορά σε αυτό, το περιλαμβάνει στην ελληνική επικράτεια, αποτελώντας, έτσι *de jure* αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στο ΑΟ από την Βουλγαρία.

Έπεται η Συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών [28/7-10/8/1920), ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τις Συμμαχικές και Σχετιζόμενες Δυνάμεις, και η οποία αναγνωρίζει την εδαφική κυριαρχία της Ελλάδας στο ΑΟ. Στο άρθρο 13 αυτής:

«Η Ελλάς υποχρεούται να αναγνώριση και διατήρηση τα εκ παραδόσεως δικαιώματα και ελευθερίας των απολαύουσι αι μη Ελληνικάί μοναστηριακάί κοινότητες του Αγίου Όρους κατ τας διατάξεις του άρθρου 62 της Βερολινείου Συνθήκης της 13^{ης} Ιουλίου 1878».

Τέλος, με τη Συνθήκη της Λωζάννης (24/7/1923)³⁰¹ (Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία, Ιαπωνία, Ελλάδα, Ρουμανία και Σερβο-Κροατο-Σλοβενικό κράτος – Τουρκία) επέρχεται η πλήρης κυριαρχία της Ελλάδας στο ΑΟ. Μεταξύ των διεθνών πράξεων που υπογράφηκαν, ήταν και το 16^ο (Ειδικό) Πρωτόκολλο³⁰², το οποίο στην πράξη διατήρησε σε ισχύ τη Συνθήκη των Σεβρών, η οποία ουδέποτε κυρώθηκε.

³⁰⁰ Για τα άρθρα που αφορούν στην Ελλάδα, μετά σύντομου σχολιασμού της Συνθήκης, βλ. Ministry of Foreign Affairs, Service of Historical Archives, *The Foundation of.....*, σ. 101-117.

³⁰¹ Για περισσότερα, βλ Ministry of Foreign Affairs, Service of Historical Archives, *The Foundation of.....*, σ. 119-149.

³⁰² XVI Πρωτόκολλο, σχετικόν προς την εν Σέβραις συναφθείσαν συνθήκην την 10^η Αυγούστου 1920, μεταξύ των προεχουσών συμμάχων δυνάμεων και της Ελλάδος, περί προστασίας των εν Ελλάδι μειονοτήτων και προς την υπό την αυτήν χρονολογίαν συναφθείσαν συνθήκην μεταξύ των αυτών δυνάμεων εν σχέσει προς την Θράκην» (βλ. Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος...* σ. 132-133).

Κεφάλαιο 19

Ορισμένες τελικές σκέψεις – Συμπεράσματα

Τα ιστορικά γεγονότα που εξετάστηκαν κατέδειξαν ότι η Ρωσία άρχισε να εφαρμόζει, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μετά, ένα συγκεκριμένο πολιτικό σχέδιο για το ΑΟ, το οποίο είχε ως στόχο αυτό να αποτελέσει, συν τω χρόνω, είτε ρωσικό έδαφος, είτε ένα αδύναμο διεθνές μόρφωμα υπό τον πολιτικό της έλεγχο. Κατά τον τρόπο αυτό θα εδραίωνε την παρουσία της στα Βαλκάνια και την ευρύτερη Ανατολική Μεσόγειο.

Παρόλου που το ΑΟ αποτελούσε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έως το 1912, οι ενέργειες της Ρωσίας δεν στρέφονταν άμεσα εναντίον της, παρά μόνο έμμεσα (π.χ. χρηματισμός, επιρροή στην Υψηλή Πύλη). Στρέφονταν ουσιαστικώς κατά των Ελλήνων μοναχών και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, καθώς οι πρώτοι επάνδρωναν 17 μονές (σε αντίθεση με την μία που είχε καταστεί ρωσική), ενώ ο εκάστοτε Οικουμενικός Πατριάρχης ήταν ο πνευματικός ηγέτης του ΑΟ. Από την στιγμή, ωστόσο, που το ΑΟ απελευθερώνεται από τον ελληνικό στρατό, η Ρωσία στρέφεται ανοικτά κατά της επίσημης Ελλάδας, καταβάλλοντας προσπάθειες να αποτρέψει την ενσωμάτωσή του σε αυτήν, καθώς την εποχή εκείνη η Ελλάδα διεύρυνε την επικράτειά της στα Βαλκάνια, μέσω των νικηφόρων Βαλκανικών Πολέμων.

Για την ευόδωση του σχεδίου της, η Αυτοκρατορική Ρωσία εργάστηκε οργανωμένα και μεθοδικά και χρησιμοποίησε πληθώρα μέσων, με κυριότερα: α) την εθνολογική/δημογραφική αλλοίωση του πληθυσμού του ΑΟ (ώστε οι Ρώσοι μοναχοί να καταστούν οι πολυπληθέστεροι) β) την κατάληψη και τον εκρωσισμό της Μονής Αγίου Παντελεήμονος (η οποία έως το 1836 είχε σχεδόν αποκλειστικά Έλληνες μοναχούς) γ) την γενναιόδωρη πολιτική και οικονομική στήριξή της δ) τον χρηματισμό (κληρικών κάθε βαθμίδας και λαϊκών) και ε) την άσκηση πολιτικών πιέσεων και απειλών προς την Ελλάδα, όταν το ζήτημα του ΑΟ απέκτησε διεθνή διάσταση.

Το κοινό χαρακτηριστικό των μέσων αυτών, **ο κοινός παρονομαστής τους, ήταν με την μία ή την άλλη μορφή η θρησκεία, η Ορθοδοξία**: αποτέλεσε κρατικό εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής, επηρέαζε τον Τσάρο και το περιβάλλον του, έλκυε τους Ρώσους μοναχούς στο ΑΟ,

όπως επίσης και το ορθόδοξο ρωσικό ποίμνιο, στήριξε ιδεολογικά την ίδρυση της «Αυτοκρατορικής Ορθόδοξης Παλαιστίνειας Εταιρείας» (ΑΟΠΕ) και αποτέλεσε αντικείμενο επίκλησης – στην πράξη πρόσχημα – από την ρωσική κυβέρνηση για την αιτιολόγηση των ρωσικών συμφερόντων.

Τελικώς, όμως, η «τύχη» του ζητήματος του ΑΟ υπέρ της Ελλάδας δεν κρίθηκε ούτε από τις άοκνες αντιδράσεις της Ιεράς Κοινότητας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ούτε χάρη σε κάποια ευνοϊκή μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων, ούτε χάρη στην, αδύναμη και εφεκτική, πολιτική βούληση της τότε Ελληνικής Κυβέρνησης. **Κρίθηκε από έναν εξωγενή παράγοντα, ένα τυχαίο (για την Ελλάδα) γεγονός, την αλλαγή του καθεστώτος στη Ρωσία.** Η Μπολσεβικική κυβέρνηση, συνεπής στην ιδεολογία της και υπό το βάρος άλλων, επιτακτικών, προτεραιοτήτων, απέσυρε το πολιτικό της ενδιαφέρον για το ΑΟ. Έκτοτε, το ΑΟ ενσωματώθηκε οριστικά στον εθνικό κορμό της Ελλάδας μέσω διεθνών συνθηκών και συνταγματικών προβλέψεων και κατοχύρωσε το πολιτικό και διοικητικό του καθεστώ.

Τα ιστορικά γεγονότα περί το ΑΟ έχουν λάβει χώρα και η ιστορία δεν αλλάζει, δεν υπάρχουν «εάν» στην ιστορία, παρά μόνο ως ευσεβείς πόθοι, ωστόσο κάποιος που γνωρίζει την ιστορία της περιοχής των Βαλκανίων δεν μπορεί να μην θέσει ορισμένα λογικά ερωτήματα, υπό τύπο προβληματισμού, όπως π.χ.:

- Πώς θα είχε εξελιχθεί η πορεία της εδαφικής ολοκλήρωσης της Ελλάδας από το 1912 και μετά, εάν η Ρωσία είχε τελικώς επιτύχει τον πολιτικό της στόχο, δηλαδή την απώλεια του ελέγχου του ΑΟ από την Ελλάδα;
- Ποια θα ήταν σήμερα τα βόρεια σύνορα της Ελλάδας εάν το ΑΟ δεν είχε ενσωματωθεί στο έδαφός της;
- Πόσο ισχυρή και εδραιωμένη θα ήταν σήμερα η παρουσία και πολιτική επιρροή της Ρωσίας στο χώρο των Βαλκανίων, ποια μορφή θα είχε;
- Ποιες θα ήταν οι σχέσεις του Ελληνισμού έναντι του σλαβικού στοιχείου, ιδωμένου ευρύτερα (Σλάβοι των Βαλκανίων και Ρώσοι);

Ένα άλλο, χρονολογικά πιο επίκαιρο, ερώτημα που θα μπορούσε ίσως να θέσει κάποιος, θα ήταν το κατά πόσο το ΑΟ μπορεί να θεωρείται σήμερα μία «κλειστή» ή «ξεχασμένη» από την Ρωσία υπόθεση, λόγω του γεγονότος ότι έχουν μεσολαβήσει περίπου εκατό χρόνια από την εδραίωση της ελληνικής πολιτικής κυριαρχίας σε αυτό.

Μία πρώτη απάντηση φαίνεται να δίνεται από ορισμένες τοποθετήσεις Ρώσων επιστημόνων, κληρικών και δημοσίων προσώπων:

- Το 1963 ο Ρώσος καθηγητής (στο Βερολίνο) Igor Smolitsch αναφέρθηκε στο έργο του “Le Mont Athos et la Russie” σε τρία (3) ρωσικά μοναστήρια στο ΑΟ³⁰³ (κάτι που δεν ισχύει και που παραπέμπει στο άρθρο 22 της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου).
- Σε επιστημονικό Συνέδριο (2006) στη Μόσχα ο Μητροπολίτης Krutiskij & Kolomenskij Ιουβενάλιος (Ρογαρκον) ανέφερε, συν τοις άλλοις, ότι η κατάσταση των (sic) «σλαβικών» μονών άλλαξε προς το χειρότερο όταν η κοσμική εξουσία περιήλθε από τους Τούρκους στους Έλληνες το 1912 – 1913, καθώς οι τελευταίοι άρχισαν άμεσα τις προσπάθειές τους να θέσουν την αγιορειτική κοινότητα υπό τον έλεγχό τους και ότι οι ελληνικές Αρχές έλαβαν κάθε δυνατό μέτρο για να παύσει η προσέλευση Ρώσων μοναχών στον Άγιο Παντελεήμονα³⁰⁴.
- Σε έτερο Συνέδριο στη Μόσχα (2007), που μάλιστα διοργάνωσε η ΑΟΠΕ, ο Ρώσος καθηγητής Vladimir Bolšakov αναφέρθηκε σε «κατοχή» της Ελλάδας στο ΑΟ μετά το 1912 και σε εξελληνισμό του Άθω³⁰⁵.
- Πλέον πρόσφατα (Σεπ. 2018), ο πρώην πρωθυπουργός της Ρωσίας Sergey Stepashin δήλωσε στο γερμανικό περιοδικό Spiegel ότι η Ελλάδα δεν θα πρέπει να αναμειγνύεται καθόλου στη διοίκηση του ΑΟ, ότι ο Άθως δεν θα πρέπει να την απασχολεί καθόλου και πως θα έπρεπε να είναι ουσιαστικά ανεξάρτητος, όπως το Βατικανό. Ερωτηθείς σχετικά, ο ιδρυτής του «Διαλόγου των Πολιτισμών»³⁰⁶ Vladimir Yakunin σε συνέντευξή του³⁰⁷ ανέφερε ότι τα ανωτέρω δεν αποτελούν επίσημη θέση της χώρας του και ότι η Ρωσία υποστηρίζει πάντοτε το καθεστώς του ως αυτόνομη μοναστική περιοχή στο πλαίσιο του ελληνικού κράτους και της Εκκλησίας.

Μία δεύτερη απάντηση στο ίδιο ερώτημα ίσως προκύπτει από τα γεγονότα του Ιουλίου – Αυγούστου 2018 στις ελληνο-ρωσικές διπλωματικές και πολιτικές σχέσεις³⁰⁸.

Ως γνωστόν η Ελλάδα προχώρησε σε απέλαση (persona non grata) δύο Ρώσων διπλωματών και στην απαγόρευση εισόδου στο έδαφός της σε άλλους δύο Ρώσους πολίτες, λόγω α) παράνομων ενεργειών τους σε βάρος της εθνικής ασφάλειας (παράνομη

³⁰³ Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., «Η Απελευθέρωση του Αγίου Όρους (2 Νοεμβρίου 1912) και η Ρωσία», Ζ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης», Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 23-25/11/2012, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 80.

³⁰⁴ Το πλήρες κείμενο υπάρχει στο ίδιο έργο, σ. 82.

³⁰⁵ Ό.π., σ. 83.

³⁰⁶ Ίδρυμα που εδρεύει στο Βερολίνο και το οποίο διοργανώνει κάθε χρόνο στη Ρόδο διεθνές Forum για τα σημαντικότερα διεθνή ζητήματα.

³⁰⁷ «Καθημερινή», 7/10/18, σ. 19.

³⁰⁸ Για περισσότερα, βλ. «Καθημερινή» 11/7/18, «Το Βήμα» 15/7/18, Α6 – Α8.

πληροφοριακή δραστηριότητα, απόπειρα χρηματισμού κρατικών λειτουργιών και μελών του κλήρου) και β) παρέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις της χώρας. Τα γεγονότα έφεραν στην επιφάνεια την δραστηριότητα στη χώρα μας της ΑΟΠΕ, η οποία διατηρεί παραρτήματα στην Βέροια (Μονή Δοβρά) και την Θεσσαλονίκη.

Ο ελληνικός Τύπος αναφέρθηκε εκτενώς στα γεγονότα³⁰⁹ και, μεταξύ άλλων, έγραψε ότι ένας εκ των στόχων της ρωσικής δραστηριότητας³¹⁰ είναι η αύξηση της επιρροής της στο ΑΟ και της διείσδυσης σε αυτό, μέσω στοχευμένης οικονομικής βοήθειας και αύξησης του αριθμού των Ρώσων μοναχών.

Το πόσο σημαντικό είναι για την Ρωσία το ΑΟ, και όχι βεβαίως μόνο για θρησκευτικούς λόγους, αποδεικνύει το γεγονός ότι ο Πρόεδρος Putin το έχει επισήμως επισκεφτεί δύο φορές (2005, 2016), αλλά και η δήλωση του καθηγητή Aleksandr Dugin, ο οποίος διατηρεί στενές επαφές με το Κρεμλίνο και τον Ρώσο Πρόεδρο, σύμφωνα με τον οποίον **«Αν θέλετε να κατανοήσετε τον Ορθόδοξο κόσμο όπως εμείς τον βλέπουμε, η κατανόηση της σημασίας του Άθω είναι το σημείο από το οποίο πρέπει να εκκινήσετε»**³¹¹.

Σχετικώς με τον Άθω και το πώς η Ρωσία τον αντιλαμβάνεται, πρέπει να υπομνησθεί ότι το 2015 είχαν ξεκινήσει συνομιλίες μεταξύ της ρωσικής πλευράς και της Ιεράς Κοινότητας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου για να εορταστούν, σύμφωνα με την ρωσική πρόθεση και επιθυμία, μεγαλοπρεπώς τα 1.000 χρόνια του «ρωσικού μοναχισμού» στον «ρωσικό Άθω», και μάλιστα όχι μόνο στις Καρυές, αλλά και στις σκήτες του Αγίου Ανδρέα και του Προφήτη Ηλία (στις οποίες, ως είδαμε, παλαιότερα υπήρχαν πολλοί Ρώσοι μοναχοί). Καθώς, ωστόσο, η Ιερά Κοινότητα και το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν αναγνωρίζουν την ανωτέρω ρωσική θέση και απλώς δέχονται ότι «υπήρξαν και υπάρχουν Ρώσοι μοναχοί στον αγιορείτικο μοναχισμό, στον ελληνικό Άθω», δεν θα ήταν δυνατόν να γίνουν αποδεκτές οι ρωσικές προθέσεις. Ως αποτέλεσμα, η ανωτέρω «επέτειος» αναγκαστικά περιορίστηκε σε απλό προσκύνημα και προσευχή στη Μονή Αγίου Παντελεήμονος (τέλη Μαΐου 2018) των Πατριάρχη Μόσχας και Πασών των Ρωσικών Κύριλλου και του Ρώσου Προέδρου. Ο πνευματικός ηγέτης της μοναστικής πολιτείας, ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος, και η Ιερά Κοινότητα δεν παρευρέθησαν³¹².

³⁰⁹ Για περισσότερα, βλ. τα ανωτέρω δημοσιεύματα και επίσης «Καθημερινή» 12/8/18, «Το Βήμα» 5/8/18 & 15/4/18.

³¹⁰ Η εξέταση των υπολοίπων ξεφεύγει του αντικειμένου της διατριβής.

³¹¹ «Το Βήμα», 5/8/18, σ. Α20/40.

³¹² «Καθημερινή», 22/3/2015, 10/4/2016, 28/5/2016.

Ωστόσο, σύμφωνα με τα ίδια ΜΜΕ, το διακύβευμα για τη Ρωσία είναι ευρύτερο του ΑΟ και είναι η υπονόμευση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, δηλαδή της Μητέρας Εκκλησίας, μέσω της αμφισβήτησης του οικουμενικού του χαρακτήρα και των πρωτείων του³¹³, και μέσω προειδοποιήσεων και απειλών για σχίσμα³¹⁴, προκειμένου το Πατριαρχείο Μόσχας (και κατ' επέκταση το Κρεμλίνο) να αναδειχτεί σε ηγέτη του Ορθόδοξου εκκλησιαστικού κόσμου³¹⁵. Έτσι, η ιδέα της «Τρίτης Ρώμης» (βλ. παράρτημα) δεν φαίνεται λησμονημένη αλλά, αντίθετα, διατηρεί την ιστορική της σημασία για τη Ρωσία³¹⁶.

Εκ νέου η δήλωση του καθηγητή Aleksandr Dugin παρουσιάζει ενδιαφέρον: «Για εμάς η Ορθοδοξία είναι ο άξονας του ρωσικού κόσμου που επιδιώκουμε να οικοδομήσουμε»³¹⁷.

Καθώς, τελικώς, μόνον ο χρόνος θα δώσει στα ερωτήματα αυτά πιο οριστικές και συγκεκριμένες απαντήσεις, κλείνοντας την παρούσα διατριβή περιοριζόμαστε να παραθέσουμε, δίκην επιλόγου, για όποια αξία ενδεχομένως έχει σήμερα, την άποψη (1896) του Καθηγητή Παύλου Καρολίδη για τις ρωσικές βλέψεις στο ΑΟ:

«..., πρέπει παρρησία να είπωμεν ενταύθα ότι, αν αφεθώσι τα πράγματα εις την φυσικὴν αυτῶν πορείαν (σημ: την διαρκῶς διευρυνόμενη μεταβολή της αναλογίας μεταξύ ελληνικῆς και σλαβικῆς πληθυσμῶν του ΑΟ) και δεν φροντίσῃ ὁ Ἑλληνισμὸς σπουδαιότερον και γενναιότερον υπέρ του Ἁγίου ὄρους, απλοῦν ζήτημα χρόνου καθίσταται ἂν μὴ ἡ εξαφάνισις ἢ ἐκμηδένισις, ἀλλ' ἡ μεγάλη ἐξασθένισις του Ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν τῷ ὄρει και ἡ ολοσχερής ἢ κατὰ μέγα μέρος ἐκσλαύωσις τούτου. Ὁ μέγας κίνδυνος ὁ ἀπειλῶν νυν και ἐν τῷ προσεχέστατῳ μέλλοντι τὸ Ἅγιον Ὄρος δὲν εἶναι οὔτε τα κατακτητικὰ σχέδια του ρωσικοῦ ἐπιτελείου, οὔτε αἱ πολιτικαὶ ραδιουργαὶ και μηχανορραφίαι της ρωσικῆς πολιτικῆς και της ρωσικῆς διπλωματίας, οὔτε τα πανσλαυιστικὰ σχέδια των σλαυικῶν Συλλόγων, οὔτε αἱ βουλγαρικαὶ ἐπὶ Μακεδονίας ἐποφθαλμιάσεις, ἀλλ' εἶναι ἀπλοῦστατα ἡ ρωσικὴ ἐπὶ τὸ Ὄρος ἐπιδρομή, ἐπιδρομή και μετανάστευσις οὐχὶ βαρβαρικὴ και κατακτητικὴ, ἀλλ' ἐπιδρομὴ θρησκευτικὴ, ἠθικὴ, καλογηρικὴ, ἐν μέρει εὐσεβὴς και Χριστιανικὴ, και σταυροφορικὴ τῶν πνεύμα, ἐν μέρει τυχοδιωκτικὴ, ἀλλ' ἐν πάσιν ἀπολήγουσα ἡρέμα και βαθμηδὸν εἰς τελείαν κατάκτησιν...»³¹⁸.

³¹³ «Καθημερινή», 26/6/2016.

³¹⁴ «Το Βήμα», 2/9/2018, σ. Α15.

³¹⁵ «Το Βήμα», 5/8/2018, σ. Α18/18.

³¹⁶ Ὁ.π..

³¹⁷ Ὁ.π., σ. Α20/40

³¹⁸ Καρολίδης Παύλος, *Ἡ Ἐνεστώσα Κατάστασις ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει*, Τυπογραφεῖο «Παλιγγενεσίας» Ἰωάννη Ἀγγελόπουλου, Αθήνα, 1896, σ. 18-19.

Τμήμα IV

Κεφάλαιο 20

Παράρτημα

Σημείωση: η αναλυτικότερη παρουσίαση στο «Παράρτημα» όρων, εννοιών κλπ. που αναφέρονται στη διατριβή αυτή έγινε βάσει σύνθεσης πληροφοριών και λημμάτων από το σύνολο της βιβλιογραφίας. Σκοπός των «Παραρτημάτων» είναι η παροχή στον αναγνώστη ορισμένων πρώτων και βασικών πληροφοριών, για την ευχερέστερη ανάγνωση της διατριβής. Εφόσον ο αναγνώστης επιθυμεί να εμβαθύνει στις έννοιες αυτές, θα πρέπει να συμβουλευτεί ειδικότερα την βιβλιογραφία.

Μοναστικά Ιδρύματα (6 τάξεις)

Μονή (ή Μοναστήρι)

Αποτελεί την 1^η τάξη Μοναστικών Ιδρυμάτων. Αποκαλούνται επίσης «Ιερές, Βασιλικές, Πατριαρχικές και Σταυροπηγιακές». Είναι Ίδρυμα Κυρίαρχο και αυτοδιοίκητο, ανεγερμένο υπό μοναχών, βασιλέων ή βυζαντινών αρχόντων, η ίδρυση του οποίου επισημοποιήθηκε από αυτοκρατορικό χρυσόβουλο ή πατριαρχικό σιγγίλιο. Είναι κάτοχος σε απόλυτη κυριότητα αγιορείτικου εδάφους και δεν έχει περιορισμό ως προς τον αριθμό των μοναχών που διαβιούν σε αυτό. Στην πράξη κάθε Μονή αποτελεί αυτοδιοίκητη πολιτεία, έχοντας υπ'αυτήν άλλα Μοναστικά Ιδρύματα (δευτεροβάθμια κλπ). Της Μονής προϊστάται ηγούμενος ο οποίος είναι εκλεγμένος με καθολική ψηφοφορία και κατέχει ισόβια το αξίωμά του. Οι 20 Μονές έχουν μεταξύ τους ιεραρχική τάξη, αλλά στην Ιερά Κοινότητα (βλ. κατωτέρω) είναι απολύτως ίσα. Κατέχουν ως αναπαλλοτρίωτη ιδιοκτησία το σύνολο του εδάφους της χερσονήσου του ΑΟ και απαρτίζουν ισότιμα την Μοναχική Συμπολιτεία του ΑΟ.

Σκήτη

Αποτελεί την 2^η τάξη Μοναστικών Ιδρυμάτων. Είναι «εξάρτημα» (βλ. οικείο λήμμα) κυρίαρχης Μονής και ιδρύεται σε έδαφος που ανήκει σε αυτή με πράξη της τελευταίας που εγκρίνεται από την Ιερά Κοινότητα και επικυρώνεται με πατριαρχικό σιγγίλιο. Η Σκήτη είναι ουσιαστικώς ένας συνοικισμός μοναχών, εσωτερικώς αυτοκυβέρνητος, αλλά τελεί υπό την εξάρτηση της κυρίαρχης Μονής. Οι Σκήτες (και τα Κελλιά) είναι συνεπώς ιδιοκτησίες αναπαλλοτρίωτες των κυρίαρχων Μονών και τα δικαιώματα των μοναχών που εγκαταβιούν σε αυτές είναι δικαιώματα χρήσης (και όχι ιδιοκτησίας). Ο ανώτατος αριθμός των μοναχών της ορίζεται διά των προαναφερθέντων πράξεων. Σήμερα στο ΑΟ υπάρχουν 12 Σκήτες (7 ελληνικές, 2 ρωσικές, 2 ρουμανικές, 1 βουλγαρική), εκ των οποίων οι 8 είναι ιδιόρρυθμες (αποτελούνται από μεμονωμένες Καλύβες γύρω από έναν καθεδρικό ναό που ονομάζεται Κυριακόν. Ο προϊστάμενος της Σκήτης αποκαλείται Δίκαιος, ενώ κάθε Καλύβα έχει τον Γέροντά της και 2 ακόμη μοναχούς, τους υποτακτικούς).

Κελλί

Αποτελεί την 3^η τάξη Μοναστικών Ιδρυμάτων. Αποτελείται από ένα οικοδόμημα μετά ναϊδρίου και ορισμένη εδαφική περιοχή. Παραχωρείται με έγγραφο της κυρίαρχης Μονής σε 3 μοναχούς, έναντι τιμήματος, κατά σύστημα διαδοχής (ο πρώτος στο παραχωρητήριο έγγραφο, ο Γέρων, ορίζει με δική του ευθύνη τους άλλους δύο συγκατοίκους του και, με τον θάνατό του, ο δεύτερος τον διαδέχεται στην θέση του και, ως Γέρων, ορίζει τον νέο (3^ο) που αναπληρώνει κλπ.). Κάθε φορά που υπάρχει διαδοχή, ο νέος Γέροντας καταβάλλει στην Μονή το τριμερίδιο (1/3 της αξίας του Κελλιού). Οι Κελλιώτες μοναχοί είθισται να έχουν στην υπηρεσία τους έως 3 δοκίμους μοναχούς. Σήμερα υπάρχουν στο ΑΟ 204 Κελλιά (154 ελληνικά, 31 ρωσικά, 12 ρουμανικά, 6 βουλγαρικά και 1 γεωργιανό).

Καλύβα

Αποτελεί την 4^η τάξη Μοναστικών Ιδρυμάτων. Είναι μικρές μεμονωμένες κατοικίες οι οποίες παραχωρούνται από μία Μονή σε τρεις (3) κατά μέγιστο μοναχούς, κατά το σύστημα της διαδοχής των Κελλιών.

Κάθισμα

Αποτελεί την 5^η τάξη Μοναστικών Ιδρυμάτων. Είναι μικρή καλύβα με έναν μοναχό ο οποίος έναντι τιμήματος λαμβάνει ισοβίως διακονία άρτου εκ της Μονής.

Ησυχαστήριο

Αποτελεί την 6^η και τελευταία τάξη Μοναστικών Ιδρυμάτων. Είναι μικρό κάθισμα σε απομακρυσμένο της Μονής, συνήθως σε έρημο και απροσπέλαστο μέρος. Αποτελεί την αυστηρότερη μορφή του μοναστικού βίου.

Καβιώτης

Περιπλανώμενος ρασοφόρος που δεν ανήκει σε κανένα Μοναστικό Ίδρυμα, είτε διότι έχουν εκδιωχθεί από κάποια Μονή, είτε διότι έχουν αυτοβούλως εισέλθει στο ΑΟ, χωρίς έγκριση. Οι σχετικοί κανονισμοί τους χαρακτηρίζουν ως «αλήτες».

Ονοματολάτρες (ή Ιησουίτες)

Πρόκειται για την τελευταία θεολογική διαμάχη που έλαβε χώρα στο ΑΟ, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το θεολογικό της υπόβαθρο βρίσκεται στο βιβλίο «Επί των ορέων του Καυκάσου» (1907) του ιερομόναχου Ιλαρίωνος. Οι ονοματολάτρες (όπως αποκλήθηκαν από τους άλλους Ρώσους μοναχούς, που αυτοαποκαλούνταν «Ονοματοδόξοι») ήταν Ρώσοι μοναχοί που κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η συνεχής απαγγελία του Ονόματος του Θεού ενέχει θεία Δύναμη και, συνεπώς, σώζει τον άνθρωπο, καθότι ο Θεός ενυπάρχει στο Όνομά του. Μεταγενέστερα, έτερος ιερομόναχος Aleksander Bulatonίτς υποστήριξε ότι στο Όνομα του Θεού υφίσταται η παρουσία Αυτού του Θεού, διότι το Όνομα δεν διαχωρίζεται εκ του κατόχου του Ονόματος. Οι έριδες και

Θεολογικές διαμάχες απασχόλησαν την Ιερά Κοινότητα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, την Ελλάδα και την Ρωσία και κυρίως την Εκκλησία της Ρωσίας. Ως αποτέλεσμα, τον Ιούνιο 2013 κατέπλευσαν στον ταρσανά της Μονής Αγίου Παντελεήμονος 4 πολεμικά σκάφη της Ρωσίας, με πεζοναύτες, διπλωμάτες έναν σύμβουλο της ρωσικής κυβέρνησης επί θεολογικών ζητημάτων και έναν αρχιεπίσκοπο. Ο τελευταίος διάβασε στους Ονοματολάτρες την καταδικαστική απόφαση της Εκκλησίας της Ρωσίας και τους κάλεσε να σταματήσουν την ετεροδιδασκαλία και να επανέλθουν στην Εκκλησία. Ακολούθησαν συγκρούσεις των Ονοματολατρών (με εικόνες) και πεζοναυτών (με όπλα) και (αναλόγως των σχετικών εκτιμήσεων) 830 έως 1.500 τέτοιοι μοναχοί συνελήφθησαν και, με την βία (manu militari), μεταφέρθηκαν διά θαλάσσης οριστικά στη Χερσόνα της Ρωσίας.

Ιερά Κοινότητα

Είναι η ανώτατη Αρχή η οποία εκπροσωπεί το σύνολο των 20 κυρίαρχων Μονών με δεσμούς ηθικής, παρά ουσιαστικής εξάρτησης, καθώς το ΑΟ παρουσιάζει σύστημα αποκεντρωτικό (έκαστη Μονή αποτελεί ανεξάρτητο, αυτοδιοίκητο και αυτοτελή οργανισμό).

Εξαρτήματα

Το σύνολο των υποδεέστερων μοναστικών ιδρυμάτων, οιοδήποτε βαθμού. Τα κοινά τους χαρακτηριστικά (που τα διακρίνουν από τις Μονές) είναι: δεν έχουν δικαίωμα ιδιοκτησία ακινήτων, δεν συγκροτούν δικαστήρια, δεν μετέχουν στην διοίκηση των κοινών, στις εξωτερικές τους σχέσεις αντιπροσωπεύονται από τις Μονές, αλληλογραφούν μέσω των Μονών, ο αριθμός των μοναχών τους ορίζονται από τις Μονές. Συχνά η εθνική καταγωγή των μοναχών ενός εξαρτήματος είναι διαφορετικός από αυτή των μοναχών μίας κυρίαρχης Μονής. Εξαρτήματα είναι οι Σκήτες, τα Κελλιά, οι Καλύβες, τα Καθίσματα και τα Ησυχαστήρια.

Τρίτη Ρώμη (Μόσχα)

Η θεωρία αυτή, στην πολιτική της ουσία (πέραν και εκτός λοιπών θεολογικών προεκτάσεων), υποστηρίζει ότι η πτώση (1453) της Κωνσταντινούπολης («Δεύτερη ή Νέα Ρώμη») αποτέλεσε θεία τιμωρία, διότι η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία παρήκμασε ηθικά (πτώση εκ της πίστεως), με αποτέλεσμα να απωλέσει το δικαίωμα της επίγειας πολιτικής ηγεμονίας (προς όφελος των Οθωμανών). Όμως, η ορθόδοξη βασιλεία, καθώς είναι ουράνια και αθάνατη, θα διατηρηθεί για πάντα. Εφόσον, συνεπώς, η Κωνσταντινούπολη τελεί υπό αλλόθρησκο και βάρβαρο ζυγό, μοναδικός επίγειος φορέας της Ορθοδοξίας είναι η Μόσχα («Τρίτη Ρώμη» - και τέταρτη δεν θα υπάρξει), η οποία δεν διαδέχεται απλώς την Κωνσταντινούπολη, αλλά και καθίσταται η τελευταία γήινη βασιλεία. Κατά συνέπεια, ο Τσάρος, ενσαρκώνει και αντιπροσωπεύει όχι μόνο την επίγεια κοσμική εξουσία, αλλά είναι ο τελευταίος, ο μοναδικός και ο παγκόσμιος «οικουμενικός» Ορθόδοξος αυτοκράτορας.

Μετόχι(α)

Πρόκειται κατά κύριο λόγο για (αγρό)κτήμα μίας μονής, το οποίο κείται μακριά αυτής και στο οποίο υπάρχουν, πέραν της καλλιεργήσιμης γης, ναός και κτίσματα για τους μοναχούς που το

καλλιεργούν. Υπάρχουν, όμως, και αστικά μετόχια και μονές – εξαρτήματα. Αποτελούν στην πράξη ιδιοκτησία, παράρτημα και περιουσιακό στοιχείο μίας μονής και αναπόσπαστο οργανικό μέρος του Αγίου Όρους. Τα μετόχια αποκτήθηκαν είτε από δωρεά κτητόρων, είτε περιήλθαν σε μία μονή (διά της απορρόφησης) από μία άλλη που έπαψε να υπάρχει. Προσφέρουν στις μονές όχι μόνο προσόδους (μέσο επιβίωσης), αλλά αποτελούν ταυτόχρονα τόπο παρουσίας και διακίνησης υλικών και πνευματικών αγαθών και εστία εξακτίνωσης και μεταλαμπάδευσης της μοναστικής εμπειρίας του Αγίου Όρους στον ορθόδοξο κόσμο, λόγω της εγγύτητάς τους με αγροτικούς και αστικούς πληθυσμούς. Μετόχια απαντώνταν/απαντώνται σε όλη την Ελλάδα, στη νότια Βαλκανική, στα εδάφη της σημερινής Ρωσίας, στη Μικρά Ασία και στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Ως προς τα τελευταία (το 1860 υπήρχαν συνολικά 87), ουσιαστικώς δημεύτηκαν από τον πρώτο ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας (μετά την ένωση της Βαλαχίας και της Μολδαβίας), πρίγκηπα Alexandru Ioan Cuza (1820 – 1873) το 1863. Η χαριστική βολή δόθηκε κατά το διάστημα 1873 – 1876 από την Ρωσική Αυτοκρατορία, η οποία αναλόγως έπραξε στα μοναστηριακά κτήματα στον Καύκασο και την Βεσσαραβία (περιοχή μεταξύ ποταμών Δνείστερο και Προύθο, σήμερα ανήκει κατά κύριο λόγο στη Μολδαβία και, δευτερευόντως, στην Ουκρανία).

21. Βιβλιογραφία – Πηγές

Έλληνες συγγραφείς

Βαμβέτσος Αλέξανδρος, *Το Άγιον Όρος και η Ελληνική Πολιτική*, Τυπογραφείο «Εστία», Αθήνα, 1917.

Βλάχος Κοσμάς (Διάκονος Αγιορείτης), *Η Χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω και αι εν αυτή Μοναί και οι Μοναχοί, πάλαι τε και νυν*, Πανθεσσαλικόν Τυπογραφείον Αθ. Πλατανιώτου, Βόλος, 1903 (φωτοαναστατική ανατύπωση, Αγιορείτικη Εστία, Αθωνικά Ανάλεκτα 2, Θεσσαλονίκη 2005).

Βλάχος Νικόλαος Β., *Το Μακεδονικόν ως Φάσις του Ανατολικού Ζητήματος (1878 – 1908)*, Τύποις Γερτρούδης Σ. Χρήστου, Αθήνα, 1935.

Γλύκατζη – Αρβελέρ Ελένη, *Γιατί το Βυζάντιο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009.

Δανιήλ Μοναχού Αγιογράφου, *Ιστορική Μελέτη περί της αναφύσεως διαφοράς εν τη κατ'Άθω Ιερά Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, της επιλεγόμενης Ρωσικού, μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων Πατέρων και περί της Εξελίξεως αυτής επιδικασθείσης κατά το χιλιοστόν οκτακοσιοστόν εβδομηκοστόν πέμπτο έτος υπό των Πατριαρχείων Κων/πόλεως, πατριαρχεύοντος του Πατριάρχου Ιωακείμ του Β^{ου}*, Τυπογραφείον Αδελφών Α. Τούλα, Πάτραι, 1927.

Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια. Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.

Διβάνη Λένα, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830 – 1947) (Απόπειρα πατριδογνωσίας)*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2000.

Δωρόθεου Μοναχού, *Το Άγιο Όρος – Μύηση στην Ιστορία του και τη ζωή του*, Εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη (άγνωστο έτος).

Θουκυδίδου Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου, μετάφραση Άγγελος Σ. Βλάχος, 10^η ανατύπωση, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 2012.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ' (1881 – 1913), Εκδοτική Αθηνών, 1977.

Καρολίδης Παύλος, *Η Ενεστώσα Κατάσταση εν τω Αγίω Όρει*, Τυπογραφείο «Παλιγγενεσίας» Ιωάννη Αγγελόπουλου, Αθήνα, 1896.

Κτενάς Χριστόφορος (Αρχιμανδρίτης), *Τα εν Αγίω Όρει Ιερά Καθιδρύματα και ο διέπων αυτά Οργανισμός*, Τύποις Μιχαηλίδου & Κομνηνού, Θεσσαλονίκη, 1925.

Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Ποιότητα, Ε' έκδοση, Αθήνα, 2007.

Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα (1875 – 1881)*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2001.

Λάσκαρις Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800 – 1923*, Τόμος Α' (1800-1878), Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2006.

Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης 1814 – 1914*, Τύποις Γεωργίου Π. Ξένου, Αθήνα, 1936.

Λάσκαρις Σταμάτης Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος 1821 – 1914*, Εκδοτικός Οίκος Δημ. Ν. Τζάκα – Στεφ. Δελαγραμμάτικα, Αθήνα, 1947.

Μαμαλάκης Ιωάννης Π., *Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των Αιώνων*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1971.

Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος 1828 – 1964*: τόμος 1 (1828 – 1862), τόμος 2 (1863 – 1906), τόμος 3 (1909 – 1922), Πάπυρος, Αθήνα, 1968.

Μεταξάκης Μελέτιος (Μητροπολίτης Κιτίου), *Το Άγιον Όρος και η Ρωσική Πολιτική εν Ανατολή*, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα, 1913.

Μουζάκης Δημήτριος, *Το Άγιον Όρος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008.

Μυλωνάκος Νικηφόρος Γ., *Άγιον Όρος και Σλαύοι*, Αθήνα, 1960.

Νάλτσας Χριστόφορος Α., *Το Μακεδονικόν Ζήτημα και η Σοβιετική Πολιτική*, Εκδόσεις Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών/ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1954.

Παπαδάτος Σταύρος Ι. (Υπομύραρχος), *Αι Σλαυικαί διεισδύσεις εν Αγίω Όρει και οι εξ αυτών Πολιτικάί και νομικάί συνέπειαι*, Ανάτυπο εκ των Θ' & Ι' τόμων του Περιοδικού «Ηπειρωτική Εστία», Ιωάννινα, 1961.

Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική 6^{ος} – 11^{ος} αιώνας*, Δ' έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2000.

Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Ανατολικό Ζήτημα & Άγιον Όρος: Ο ελληνορωσικός ανταγωνισμός (1913)*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2016.

Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Ανατολικό Ζήτημα & Άγιον Όρος: Η ελληνορωσική διαμάχη στο Άγιον Όρος με θέμα την πληθυσμιακή δυναμική (1725 – 1917)*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2017.

Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Το Άγιον Όρος και η Ρωσία*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη, 2013.

Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Διαχρονικές Σχέσεις Ελλάδας – Ρωσίας (9^{ος} – 20^{ος} αι.)*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε, Θεσσαλονίκη, 2011.

Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Η Πολιτική της Ρωσίας στη Χριστιανική Ανατολή τον 19^ο και 20^ο αιώνα: Η Ρωσική Ατμοπλοϊκή και Εμπορική Εταιρεία (1856 – 1920) και η Αυτοκρατορική Ορθόδοξος Παλαιστίνη Εταιρεία (1882 – 2008)*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε, Θεσσαλονίκη, 2011.

Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Αρχειογραφικά και Ιστοριογραφικά της Ρωσίας*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε, Θεσσαλονίκη, 2000.

Πάππας Βασίλειος Ν., *Η Αθωνική Πολιτεία στους Εθνικούς Αγώνες (1850 – 1913)*, Θεσσαλονίκη, 2018.

Σμυρνάκης Γεράσιμος, *Το Άγιον Όρος*, Εκδόσεις Πανσέληνος, Καρυές Αγίου Όρους, 1988 (φωτογραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1903, συμπληρωμένη με ευρετήριο ονομάτων).

Σπυρόπουλος Γεώργιος Μ., *Διεθνείς Σχέσεις: Ρεαλιστική Προσέγγιση, Θεωρία και Πράξη*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2010.

Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο και Ρωσία: Θέματα πνευματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2016.

Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Βυζάντιο, Σλάβοι, Άγιον Όρος (Αναδρομή σε αμοιβαίες σχέσεις και επιδράσεις)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2006.

Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Τα Θαυμαστά Μοναστήρια του Αγίου Όρους Άθω (έτσι όπως τα είδε και τα σχεδίασε με ζήλο και πολλή επιμέλεια ο ευλαβής οδοιπόρος μοναχός Βασίλειος Γρηγορόβιτς Μπάρσκυ, όταν περιηγήθηκε την ιερή πολιτεία του Άθω το έτος 1744)*, Αγιορείτικη Φωτοθήκη – Reprotime, Θεσσαλονίκη, 1998.

Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., *Κύριλλος και Μεθόδιος οι εκ Θεσσαλονίκης: Η Βυζαντινή παιδεία στους Σλάβους*, Εκδοτικός Οίκος Ι. Ρέκος, Θεσσαλονίκη, 1989.

Τσάμης Δημήτριος Γ., *Άγιον Όρος, Προσέγγιση στην πρόσφατη ιστορία του*, Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2007.

Χρήστου Παναγιώτη Κ., *Το Άγιον Όρος: Αθωνική Πολιτεία – Ιστορία Τέχνη Ζωή, Εποπτεία*, Αθήνα, 1987.

Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, *Διπλωματική Ιστορία τριών Αιώνων*, Τόμος Β' (Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815 – 1919), Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997.

Ψυχάρης Αντώνιος, *Ανάγνωσμα (εν τη κατά την ΚΑ' Αυγούστου συνεδριάσει της Ιεράς Συνόδου και του Εθνικού Συμβουλίου υπό την προεδρείαν της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου*

Ιωακείμ του Β΄ περί του ζητήματος της εν τω Αγιωνύμω Όρει Ιεράς Μονής του Αγίου Παντελεήμονος, Τυπογραφείο Α. Κορομηλά, Αθήναις, 1874.

Έλληνες συγγραφείς (σε μετάφραση)

Ζαπάντης Ανδρέας Η., *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917 – 1941*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1989.

Ξένοι συγγραφείς

Keohane Robert O. & Nye Joseph S. Jr., *Power and Interdependence*, 4th edition, Longman Classics in Political Science, 2012.

Gerd Lora, *Russian Policy in the Orthodox East: The Patriarchate of Constantinople (1878 – 1914)*, De Gruyter Open Books, 2015.

Riley Athelstan, *Athos or the Mountain of the Monks*, Longmans, Green and Co, London, 1887 (φωτογραφική ανατύπωση από την πρώτη και μοναδική έκδοση, Αγιορειτική Εστία, Αθωνικά Ανάλεκτα 5, Θεσσαλονίκη, 2012).

Ξένοι συγγραφείς (σε μετάφραση)

Bull Hedley, *Η Άναρχη Κοινωνία. Μελέτη της Τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, Ποιότητα, Γ΄ έκδοση, Αθήνα, 2007.

Driault Edouard, *Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, Τόμος 1, Ιστορητής (Κάτοπτρο), Αθήνα, 1997.

Ρανιον Ανδρέας Υ., *Η Ρωσία και το μέτωπο της Θεσσαλονίκης*, (δίγλωσσο έργο), Μαλλιάρης – Παιδεία, Θεσσαλονίκη, 2014.

Waltz Kenneth N., *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, μετάφραση Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2011.

Άρθρα (ελληνόγλωσσα)

Βαβούσκος Κωνσταντίνος Α., «*Η νομική θέσις του Αγίου Όρους εντός των ορίων της Ελληνικής Επικράτειας*», Διεθνές Συμπόσιο «Το Άγιον Όρος Χθες – Σήμερα – Αύριο», Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 29/10 – 1/11/1993, Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 84, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 41 – 50.

Λιβανός Νικόλαος, *Η απελευθέρωση του Αγίου Όρους: 2 Νοεμβρίου 1912*, Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης – Αφιέρωμα στην Εκατονταετηρίδα της Απελευθέρωσης (2/15 Νοεμβρίου 2012), Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2012.

Μουζάκης Δημήτριος Ι., «Οι θεσμοί Διοίκησης στο Άγιον Όρος κατά την απελευθέρωσή του από την οθωμανική κυριαρχία», Ζ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης», Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 23-25/11/2012, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 43 – 55.

Πανώτης Αριστείδης, «Ο αγώνας για την ενσωμάτωση του Αγίου Όρους στην Ελλάδα και της διαφύλαξης του αυτοδιοικητού καθεστώτος του. Η συμπλήρωση της πρώτης Αθωνίτικης 100ετίας από την απελευθέρωση από τον Οθωμανικό ζυγό και την ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό», <http://www.amen.gr/article/agwnas-gia-tin-enswmatwsi-tou-agiou-orous-stin-ellada-kai-tis-diafulaksis-tou-autodioikitou-kathestwtos-tou>.

Παπάγγελος Ιωακείμ Αθ., «Η Ρωσική πολιτική στο Άγιον Όρος κατά τον 19^ο αιώνα και η δραστηριότητα των αγιορειτών Ρώσων στην περιοχή της Καβάλας», Ανάτυπο εκ του Συμποσίου «Η Καβάλα και η Περιοχή της», Καβάλα, 18-20/4/1977, ΙΜΧΑ (189), Θεσσαλονίκη, 1980.

Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., «Η Απελευθέρωση του Αγίου Όρους (2 Νοεμβρίου 1912) και η Ρωσία», Ζ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης», Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 23-25/11/2012, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 77 – 85.

Ταχιάος Αντώνιος – Αιμίλιος Ν., «Η παρουσία Ρώσων μοναχών στον Άθω (11^{ος} – 20^{ος} αιώνας)», <http://agioritikesmnmimes.blogspot.gr/2013/06/3208-11-20.html>.

Τούντα – Φεργάδη Αρετή, «Η Σύμβαση περί Ειρήνης των Αθηνών της 1^{ης}/14^{ης} Νοεμβρίου 1913 και τα παρεπόμενα», http://www.huffingtonpost.gr/entry/e-semvase-peri-eirenes-ton-athenon_gr_5a5cab0fe4b003efadb6afb1.

Χρυσοχοΐδης Κρίτων, «Άθως και Ρωσία (15^{ος} – 18^{ος} αιώνας): Ιδεολογήματα και πραγματικότητες (μία προσέγγιση)», Α' Διεθνές Συνέδριο «Ρωσία και Μεσόγειος», Αθήνα 19-22/5/2005, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2011, σ. 267 – 282.

Χρυσοχοΐδης Κρίτων, «Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης: Μία νέα εποχή με της υλικά της παράδοσης», Ζ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης», Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 23-25/11/2012, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 31 – 39.

Gerd Lora A., «Ρωσικά σχέδια για το καθεστώς του Αγίου Όρους στα χρόνια των Βαλκανικών πολέμων», Ζ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης», Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 23-25/11/2012, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 87 – 95.

Gerd Lora A., «Η δήμευση των μετοχίων των Ανατολικών Μοναστηριών και Εκκλησιών στη Μολδαβία και Βλαχία στα 1860 και ο ρόλος της Ρωσίας», Θ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Η Εξακτίνωση του Αγίου Όρους στον Ορθόδοξο Κόσμο: Τα Μετόχια», Θεσσαλονίκη 21-23/11/2014, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 283 – 298.

Άρθρα (ξενόγλωσσα)

Curanović Alicja, *“Religion in Russia’s Foreign Policy”*, New Eastern Europe, 2013.

Frary Lucien J., *“Russian interests in 19th century Thessaloniki”*, Mediterranean Historical Review, vol. 23, No 1, June 2008, p. 15 – 33.

Morgenthau Hans J., *“Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace”*, 5th edition, revised, Alfred A. Knopf, New York, 1978, σ. 4 – 15.

Nivière Antoine, *“Les Russes au Mont Athos au XIXe siècle”*, Slavica Occitania, 15, Toulouse, 2002, p. 99-119.

Nye Joseph S. Jr., *“Soft Power”*, Foreign Policy, No 80, 1990, σ. 153 – 171.

Vacalopoulos Constantin Ap., *“Témoignages historiques sur l’ état politique au Mont Athos (1880 – 1884)”*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki.

Warner Carolyn M. & Walker Stephen G., *“Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis”*, Foreign Policy Analysis (2011) 7, p. 113 – 135.

Μονογραφίες

Νικόπουλος Αναστάσιος (Δικηγόρος παρ’ Αρείω Πάγω), *Το Ειδικό Καθεστώς του Αγίου Όρους και η έννοια των «Αγιορειτικών Καθεστώτων» στο άρθρο 105 του Συντάγματος (συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 105 Συντ.)*, αδημοσίευτο.

Συλλογές Συνθηκών

Ministry of Foreign Affairs, Service of Historical Archives, *The Foundation of the Modern Greek State: Major Treaties and Conventions (1830 – 1947)*, Kastaniotis Editions, Athens, 1999.

Συλλογές εγγράφων – Καταστατικοί Χάρτες

Ιεροκοινοτικών Γραφείων, *Το πολιτειακόν καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω μέσα από τις πηγές και ο αγών αυτού κατά της διεθνοποίησης (1912 – 1914)*, Άγιον Όρος Άθω, 2013 (αδημοσίευτο).

Καταστατικός Χάρτης Αγίου Όρους Άθω, Ιερά Κοινότητα, Αθήνα, 1958.

Το Ιερόν Ψήφισμα του Αγίου Όρους Άθω και τα συναφή Επίσημα Έγγραφα (κελεύσει της Ιεράς Κοινότητας), Τύποις Σ. Παντελή & Ν. Ξενοφωντίδου, Θεσσαλονίκη, 1913.

Πρακτικά Συνεδρίων – Συμπόσια – Αφιέρωματα

Α' Διεθνές Συνέδριο «Ρωσία και Μεσόγειος», Αθήνα 19-22/5/2005, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2011.

Ζ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης», Θεσσαλονίκη 23-25/11/2012, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2013.

Θ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Η Εξακτίκωση του Αγίου Όρους στον Ορθόδοξο Κόσμο: Τα Μετόχια», Θεσσαλονίκη 21-23/11/2014, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2015.

Διεθνές Συμπόσιο «Το Άγιον Όρος Χθες – Σήμερα – Αύριο», Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 29/10 – 1/11/1993, Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 84, Θεσσαλονίκη 1996.

Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης – Αφιέρωμα στην Εκατονταετηρίδα της Απελευθέρωσης (2/15 Νοεμβρίου 2012), Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη, 2012.

Συνέδριο του Πανεπιστημίου Μακεδονίας (ΠΑΜΑΚ) «Η Διπλωματία στον 21^ο αιώνα», Θεσσαλονίκη 23 – 24/5/2013, Εκδόσεις ΠΑΜΑΚ, Θεσσαλονίκη, 2014.

Εφημερίδες (19^{ος} αιώνας)

Το Άστυ

Εφημερίς

Εστία

Ηλεκτρονικές πηγές & Εφημερίδες (21^{ος} αιώνας)

Mfa.gr (Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας)

Καθημερινή

Το Βήμα

Huffingtonpost.gr

www.britannica.com

http://orthodoxinfo.com

www.amen.gr